

Fontell

OM

Kny.

„SVENSKA OCH FINSKA RÄTTEN“.

AKADEMISK AFHANDLING

AF

A. G. FONTELL.

FILOS. MAGISTER.

*Framställes, med tillstånd af Filosofiska Fakulteten vid Kejsarliga
Alexanders-Universitetet i Finland, till offentlig granskning
i Hist. Filol. lärosalen den 30 Maj 1883,
kl. 10 f. m.*

HELSINGFORS,

J. C. FRENCKELL & SON, 1883.

Huru samhällsskicket varit gestaltadt i Finland den närmaste tiden efter den svenska eröfringen, är ännu blott föga belyst. — Sjelfva eröfringen skedde ickē i ett enda ögonblick, utan det åtgick icke mindre än ett och ett halft sekel, innan det svenska väldet slutligen blef utbreddt öfver hela landet. — Äfven äro underrättelserna från denna tidiga period af den finska historien så ytterst få och tala dessutom nästan blott om den kristna kyrkans i Finland första öden, att äfven försöket att tolka samhällsskickets tillstånd under denna tidiga period icke torde vara det lättaste.

Grunden till det svenska väldets införande i Finland låg i det i Sverige efter kristendomens vunna stadga derstädes väckta fromma sträfvandet, att bringa dess ljus äfven till de hedniska finska stammarne på denna sidan bottenhafvet. Det nya välde, som sålunda vann insteg i landet, var ett kyrk välde, hvars införande måhända äfven i början stått i samband med ett intresse hos den svenska regeringen att utbreda sitt inflytande, men som dock sedermera oberoende och sjelfständigt gent emot denna sökte arbeta för utvecklingen af sin makt. Först sent, när redan ett sekel af eröfringsperioden gått förbi och den kristna kyrkan i landet, trots alla bemödanden, slutligen funnit omöjligheten, att genomföra sitt sträfvande, att af det eröfrade och till kristendomen omvända Finland göra en kyrkostat¹⁾, kallade den ånyo den

¹⁾ Se härom *Gabriel Rein*, „Biskop Thomas och Finland i hans tid“. Helsingfors 1839.

svenska regeringen till hjälp i sitt bemödande att bryta finarnes motstånd mot kristendomen och vinna dem för det nya väldet. Det var först då, under denna regerings egid, som Finlands slutliga eröfring blef genomförd och landets förening med Sveriges rike kan anses hafva begynt.

Underrättelserna från denna del af eröfringsperioden äro icke mycket talrikare än de ifrån den föregående tiden. Men de meddela dock nu säkert, att den svenska regeringen, så snart den erhållit skyddskapet öfver den kristna kyrkan i Finland, genast skyndat att foga anstalt om en organisation af detta nya våldes världsliga angelägenheter på ett sätt, som torde varit egnadt, att gifva det samma en mera betryggad framtid. Så framgår af dessa källor, att redan 1280, således 13 år tidigare än Torkel Knutsson företog tåget mot Karelarne och underkufvade dem, Finland haft en „praefectus“, en höfding, som förestått den kungliga myndigheten i den nya provinsen¹⁾. Och sedan denna första början blifvit gjord af den svenska regeringen i afseende å inrättandet af den egentliga administrationen, finner man ock källorna småningom, allt hvad tiden fortskrider, meddela upplysningar om, att äfven andra åtgärder blifvit vidtagna, hvilka stodo i samband med denna den svenska regeringens begynnande ordnande omvårdnad om Finlands så statsliga som rättsliga förhållanden. Så omnämnas af urkunderna den förste lagmannen i Finland 1324²⁾ och mot århundradets slut framträda äfven häradsböfdingarna³⁾. Att döma af detta blefvo sålunda de svenska samhällsinstitutionerna införda och tillämpade i Finland först efter det den svenska regeringens intresse blifvit afgjort knutet vid landet, och införda i den ordning, att de först berört den offentliga administrationen, småningom äfven de rättsliga förhållandena, ehuru man äf-

¹⁾ Denne praefectus (den förste?) var Karl Göstafsson. Se härom K. A. Bomanssons meddelande i „Historiallinen Arkisto“, V del., sid. 82 ff.

²⁾ Se härom Y. Koskinen, „Suomen kansan historia“, 2:nen pain. Helsingissä 1881, sid. 53.

³⁾ Se härom Y. Koskinen, „Tutkimus maanomistus-seikoista Suomen maassa keskiaikana“. Helsingissä 1881, sidd. 13—14.

ven måste medge, att den administrativa makten aldrig under äldre tid torde varit utan äfven en viss domsmakt¹⁾.

Men då sålunda begynnelsen af denna gestaltning af de finska förhållandena synes skett först ett helt sekel efter det en stor del af Finland redan varit under svenskt inflytande, huru lära väl de finska förhållandena varit gestaltade under den tidigare perioden af eröfringstiden? Det välde, som under denna tid herskade i den eröfrade delen af Finland, var, såsom nämnt, ett kyrkligt. Men äfven om förhållandena under detta välde derigenom mer kunnat gestalta sig enligt en mera andlig karakter, hvilken torde kunna antagas hafva uttalat sig företrädesvis i omsorger om utbredandet af den kristna läran, torde man dock få antaga, att äfven detta välde icke saknat hvarje spår af en världslig administration med världsliga inrättningar.

Emellertid hafva källorna från denna tid icke något att förmäla om förefintligheten under denna tid af en sådan världslig ordning, icke ens om tillvaron af någon höfvidsman för den krigsmakt, som man dock måste förutsätta att den finska biskopen egt, vid tanken på hans ständiga kamp mot hedningarna. Och lika litet gifva heller källorna någon antydning om, huru det särskildt förhållit sig med sjelfva rättsvården i landet, enligt hvilka principer den utöfvats och i hvilka former den klädt sig²⁾. Men ändock måste förutsättas, att en rättsskipning äfven under denna tid inom detta

¹⁾ Y. Koskinen säger, att domaremakten till en början synes tillhört slottsherrarne och att desse använde härvid ibland särskilda fullmäktige, hvilka bära lagmansnamn. Så träffas samtidigt som Bero är lagman i Finland, äfven andra, som bära lagmansnamn, och troligtvis dömda alla dessa „konungsdom“ å slottsherrarnes vägnar. Suom. Kans. hist., sid. 53.

²⁾ De exempel på dömande landskapsting, som Y. Koskinen i sitt arb. Tutk. maanom. seik. Suom. keskiaik. framdragit (sidd. 11—12), äro först af en senare tid och kunna mycket väl med den karakter de då hafva, hafva tillkommit såsom en efterbildning af de svenska landskapstingen, så mycket mer som landskapsinstitutionen i sjelfva verket tyckes varit främmande för de finska stammarne i Finland. Jemf. Y. Koskinens undersökning om jord-allmänningsarna i samma arb. Se äfv. A. Liljenstrand, „Finlands jordnaturer“. Helsingfors 1879, sid. 63.

välde egt rum. Och om man i sammanhang med detta sist-nämnda kan antaga, att redan nu svenska former och svenska rättsgrunder genast från början blifvit tillämpade, emedan det skedde under ett välde, som till sitt ursprung och sina maktgandens traditioner var svenskt, kan det dock å andra sidan icke förnekas, att icke de forna hedniska finnarne å sin sida måst haft traditioner i detta afseende, som de i sitt, om äfven än så utvecklade samhällslif följt. Det finska språkets kulturord ger detta tillkänna åtminstone rörande de allmännaste formerna af dessa förhållanden på det bestämdaste. Frågan torde blott vara den, i hvilken mån dessa gamla former och rättsgrunder hos det hedniska folket efter dess underkufvande och vinnande för kristendomen fingo fortbestå, eller om de icke möjligen genast af de segrande svenskarne efter det första grundläggandet af deras välde blefvo undanträngda för de af dem medförda svenska rättsgrunderna och formerna vid rättsskipningen. Frågan är så mycket svårare att besvara, som man skulle tycka, att ett sådant förfarande, som det nyss antydda, i sjelfva verket skulle varit alltför våldsamt, och äfven icke på något sätt kan antagas hafva i sin mån underlättat eröfringen. Äfven framträda i urkunderna de egentliga svenska formerna vid rättsskipningen nästan allt för sent, för att ett sådant förfarande så tidigt redan skulle antagas hafva kunnat ske. Ovisst är ock, om det ur de uppbevarade urkunderna från dessa äldre tider är möjligt att framvisa något förhållande i nyssnämndt afseende, hvilket med visshet skulle kunna tillskrifvas fornfinskt ursprung och sålunda äfven efter eröfringen bibehållit sig ¹⁾. Vid tanke på dessa förhållanden är det ock öfverraskande, att icke, eget nog, något spår af en klagan från de underkufvade finnarne sida rörande undertryckta egna traditionela rättsbruk öfverkommit i de ur-

¹⁾ Härvid vilja vi dock nämna, att ett försök i denna riktning knapt ännu blifvit gjordt. Y. Koskinen häntyder visserligen i sin undersökning om jordbesittningsförhållandena i Finland under medeltiden (anf. arb. sid. 11—12) på ett sådant möjligt fall, men lemnar afgörandet om dess rigtiga beteckning i ofvan anfördt afseende åt framtida undersökning.

kunder, som bibehållit sig till våra dagar, och dock synes rättsväsendet från slutet af 14:de seklet vara allt igenom svenskt. Eller voro måhända de fornfinska rättsgrunderna ännu vid tiden för den svenska eröfringen så utvecklade, att de ännu ej erhållit någon särskild nationel pregel, ännu icke höjt sig utöfver den ståndpunkt, då de ännu hos hvarje folk, som ej kommit öfver en viss grad af utveckling, förefinnas jemförelsevis likartade? Antagandet af ett sådant förhållande vore i sjelfva verket ett lätt funnet svar på nyssnämnda anmärkning, ty med liten försigtighet från de herskandes sida hade det under sådant förhållande ej varit svårt, att så småningom införlifva och omärkligt ombilda de öfverkomna formerna i enlighet med de herskandes. Omöjligt hade under sådana förhållanden de upptagna formernas säregenhet länge kunnat bibehålla sig eller medvetandet om dem länge göra sig gällande. Studiet af det finska folkets kulturord synes äfven gifva stöd för ett antagande i denna riktning rörande det finska folkets forna kulturförhållanden och samhällslif ¹⁾.

Emellertid har man dock på grund af vissa uttryck i de till våra dagar så sent som från 13 och 1400-talen uppbevarade urkunderna velat spåra förefintligheten äfven under

¹⁾ Jemf. Aug. Ahlqvist, „De vestfinska språkens kulturord“. Helsingfors 1871, sid. 195 ff. — Rörande den svenska eröfringens inflytande på samhällsskicket i Finland uttalar sig Y. Koskinen i sitt ofvannämnda arb. om jordbesittningsförhållandena i Finland under medeltiden, att den öfverhufvud icke synes åstadkommit allt för genomgripande förändringar i de sociala förhållandena, af orsak, att det eröfrande folkets eget samhällstillstånd ännu icke mycket skilt sig från den hos alla folk engång herskande något så när likartade samhällsform, som hos de underkufvade förefanns. Nämnvärda förändringar till väga bragte den blott på de kyrkliga och statsliga förhållandenas område. — „Itse oikeus-tavat“, säger han, „ja la'inkäytös, semmoisina kuin ne Ruotsin vallan kautta muodostuivat, eivät suinkaan voineet mainittavaa muutosta tuottaa; kansallinen lautakunnan tai koko käräjä-rahvaan osallisuus päätöksissä ei voinut olla mitään outoa Suomalaisten alkuperäiselle yhteiskunnalle, ja tämä laitos aina antoi kotoiselle oikeuden-käsitykselle ratkaisevan äänen, jos kohta valloittajakansan la'it jossakin kohden olisivat vierailta tuntuineet“. (anf. arb. sid. 10).

dessa århundraden af en särskild svensk och finsk rättsskippningsordning med särskilda rättsgrunder på orter af olika språknationalitet. Det är de i våra urkunder från medeltiden så ofta förekommande uttrycken *svensk* och *finsk rätt* („*jus svecicum*“ och „*jus finnonicum*“), som gifvit upphof till detta antagande. — En undersökning om hvad man med dessa begrepp egentligen förstod, hvilken undersökning vi på grund af vår tillgång till några nya källor rörande dem företagit oss, skola vi i det följande redogöra för. I hvad mån de äfven gifva stöd för en mening, sådan som den ofvananförda, kommer väl ur resultatet af undersökningen att framgå.

Begreppen svensk och finsk rätt hafva sedan långt tillbaka icke varit okända för vår häfdaforskning, men tolkningen af dem har dock ännu icke ledt till ett tillfredsställande resultat. Redan Porthan, som i sina anmärkningar till biskop Juustens *Chronicon Episcoporum*¹⁾ först fäst uppmärksamhet vid dem, har egnat dem särskild undersökning och synes sammanfört allt, hvad han till deras förklaring kunnat öfverkomma och ansett viktigt²⁾. I de källor han hade att tillgå, fann han följande rätter omnämnda: „*jus svecicum*“, „*jus helsingonicum*“, „*jus finnonicum*“ och „*jus carelicum*“. Af dessa fann han *jus svecicum* och *jus helsingonicum* i afseende å kännetecknen öfverensstämma sinsemellan, hvarför han äfven satte dem såsom med olika namn betecknande samma slags rätt gent emot *jus finnonicum* och *jus carelicum*, hvilka hvardera han fann såväl sinsemellan vidt olika, som äfven vidt skilda från *jus svecicum* eller *helsing-*

¹⁾ Henrici Gabrielis Porthan Opera selecta, I—II. Helsingfors 1859.

²⁾ Efter anförande af en hel mängd exempel till belysning af dessa rätters användning, säger han i anf. arb., sid. 270, anm.: „Quae exempla in unum colligere volumus, ut eo luculentius totius hujus rei ratio intelligeretur“.

gonicum. Hans underrättelser rörande den svenska rätten, *jus svecicum* (eller *helsingerrätten*), hänföra sig tidigast till 1331, i afseende å den finska, *jus finnonicum*, tidigast till 1369¹⁾ och i afseende å den karelska rätten, *jus carelicum*, liksom för den svenska rätten, tidigast till 1331. — I enlighet med de underrättelser, han har att meddela om dessa rätter, finner han dem utmärka bestämda områden²⁾, med utstakade rår³⁾, hvilka afdelat till och med samma socken i skilda delar, och förmenar på grund af namnens lydelse och vissa antydningar om rätternas utbredning, att de, som bodde i den svenska eller *helsingerrätten* varit till språket svenskar, af svensk, *helsingisk* härstamning, samt de uti de båda öfriga rätterna boende finnar. Men vid den närmare bestämningen, rörande hvad man med dessa rätter förstod, har han dock på grund af de underrättelser, som han har att meddela om dem, icke kunnat bestämdt afgöra om skatteförhållandena ensamt eller om icke derjemte äfven särskilda rättsförhållanden, åtminstone hvad beträffar den svenska eller *helsingerrätten*, gifvit namn och upphof åt dem. De flesta af de handlingar, han meddelar rörande dem, tala för skatteförhållandena såsom kännetecknande dem, och han synes därför äfven böjd att förklara dessa rätter i enlighet dermed, nämligen så, att de utmärkt områden för olika skattesystem, så väl i afseende å afgifterna till konungen, som till biskop och presterskap, hvarvid då, hvad särskildt beträffar den svenska och finska rätten, det ena systemet skulle omfattat den svenska kolonin, det andra finnar-

¹⁾ Ett tidigare årtal för denna rätts anförande, hvilket dock är obekant för Porthan, kunna vi anförä, nämligen årtalet 1347. Sv. Dipl. n:o 4150; Jemf. Y. Koskinen, Tutk. maanom. seik. etc., sid. 11, anm.

²⁾ „*Jus h. e. territorium*“ säger Porthan i sitt index till nyssnämnda arb.

³⁾ Uttrycket: „*then raaen som skiller ath Finske retthen ok Swenske retthen*“ — se brevet af 1474 rörande rågången mellan godsens Paymala och Sigrela i Lundo socken. Porthan, Chron., sid. 270, anm. Jemf. äfven landsrättens i Åbo dom d. 29 apr. 1446, tryckt i Åbo tidn. 1785, Bih., pag. 69 ff.

ne¹⁾. Men han kan dock på grund af en del af sina erhållna underrättelser icke underlåta, att framställa den frågan, har den svenska rättens inbyggare möjligen äfven lefvat efter sina egna svenska eller från Helsingland öfverkomna eller medförda rättsliga sedvänjor, då finnarne naturligtvis äfven måste förutsättas hafva lefvat efter sina, och dessa sedvänjors tillämpning sålunda måhända äfven gifvit upphof åt den svenska och finska rättens begrepp? Olikheten mellan dessa

¹⁾ Sin uppfattning af den svenska och finska rätten på grund af skatteförhållandena har Porthan uttalat sålunda: „Incolas Finlandiae quod distingui saepe his temporibus videmus in illos, qui *hobitarent in Jure Suecico* (quod alibi *Jus Helsingonicum* dicitur), vel *subditi essent Juri Helsingonico*, ac illos, qui in *Jure* essent *Finnonico*; diversam spectare putamus tributa, cum Regi tum Episcopo et Clero, pendendi rationem: quam, pro oeconomiae vario consilio, aliam colonis Svecis (maximam partem Helsingis, rei inprimis pecuariae deditis), suorum sc. conformem majorum institutis atque consuetudini, aliam Fennis venatui et agriculturae (suo sc. modo) addictis, fuisse, hinc intelligitur. Ad prius genus pertinuisse reperimus *incolas insularum Finlandiae* (australioris) et *terrae Nylandiae* (maritimae), qui scilicet origines essent *Sveticae* linguaue *Svecana* uterentur; ad posterius autem qui reliquas (inprimis interiores) terrae nostrae partes incolerent“ (Porthan, Chron., sidd. 268—269). Men såsom vi antydtt kan han icke heller undvika, att framställa en förmodan rörande dessa rätters möjliga samband med särskilda rättsförhållanden, så mycket mer, som han har att uppvisa underrättelser, hvilka bestämdt tyckas hänryda på ett sådant förhållande (jmf. Chron., sid. 270, anm.). Vid omnämmandet af *jus helsingonicum* enligt en urkund af 1345 har han nämligen följande uttryck: „Unde patet, praeter Nylandos, incolas etiam insularum Fennicarum, h. e. totam coloniam Svecicam, *Helsingicae* fuisse originis, et ut videtur, *legibus* etiam olim usam *Helsingicis*“? (Chron., sid. 21, anm.). Om denna Porthans uppfattning af dessa begrepp jmf. äfv. Y. Koskinen, Tutk. maanom. seik. etc., sid. 10, anm.

De underrättelser, som hos Porthan framkallat dessa uttalanden, äro hemtade ur *Registrum ecclesiasticum aboense* eller Åbo domkyrkas s. k. „svartbok“. Såsom nämdt ställa de flesta af dessa underrättelser dessa rättar i samband med skatteförhållanden, men en del nämna ock den svenska och den finska rätten i särskildt förhållande till tingshållningen i en del socknar, på det sätt, att inom samma socken olika ting hållits med inbyggarna i hvardera rätten, och tyckas dessa aktstycken derigenom bestämdt hänryda på, att äfven särskilda rättsliga förhållanden funnit sin tillämpning i dessa rättar. För öfersigtens skull anför vi här nedan de

rättar skulle i afseende å skatteförhållandena hafva berott på en olika kulturutveckling hos hvardera språknationaliteten, i det de i den svenska rätten, d. v. s. hos de sven-

urkunder, som Porthan bygt sina uttalanden på och meddelar i sina anmärkningar till Chronicon. Af dessa tala för skatteförhållandena följande:

Konung Magnus' bref af 1331, „die exaltacionis sancte Crusis“ (d. 14 september), i hvilket kon. på 10 års tid bekräftar en förening, ingången mellan biskop Bengt och karelarne äfvensom inbyggarna i hela Viborgs slottslän (pactio inter Episcopum Benedictum et Carelios, totiusque adeo Advocaciae Wiburgensis incolas) rörande biskopstondens utgörande, att af hvarje rök i den karelska rätten (Porthan öfersätter här *jus Carelicum* med karelska „häradet“) skulle årligen erläggas i denna skatt tvänne goda skinn eller „Palke“, men i helsingerrätten (Nyland hörde till Viborgs slottslän; *jus helsingonicum* öfers. Porthan här med helsingehäradet), en mark smör af hvar man- eller qvinnokön, som fyllt sitt sjunde år. (Chron., sid. 185 anm.; Sv. Dipl. N:o 2879).

Lagman Beros och Linwidus' i Tenala vittnesskrift af 1345 „Dominica Reminiscere“ (d. 20 februari), hvari dessa kungöra, att de jemte många andra närvarit, då biskop Ragvald (II) med böndernes i Nyland äfvensom den svenska skärgårds-allmogens i Finland (habitatores terre Nylandie et rusticos. insularum Finlandie, juri Helsingonico subditos) medgifvande lät utgå den förordning, att 10 marker smör skulle årligen likformigt erläggas i matskott af nyssnämnda bönder i stället för de 13 marker smör, de 12 eller 11, eller äfven 9 marker, som de härtills enligt gammal häfd på olika orter varit vana att erlägga, hvilket sistnämnda olikformiga förhållande i afseende å matskottens belopp säges åstadkommit mycken tvist och många obehagliga uppträden mellan presterskapet och bönderne. (Chron., sid. 144, anm.; Sv. Dipl., N:o 3901).

Höfdingen i Finland Erengisle Anderssons bref af 1337 „in die Marie Magdalene“ (d. 22 juli), i hvilket bref han tillkännager, att han å sin konungs vägnar upplåter till nyodling en utmark (silvam), benämnd Sexu, i Rusko socken, åt en herr Elavus, kanik i Åbo, med vilkor att denna utmark skall läggas under svensk rätt „quoad exhibiciones exhibendas“, liksom andra utmarker, som ånyo upptagas. (Chron., sid. 202, anm.; Sv. Dipl., N:o 3309).

Biskop Hemmings i Åbo bref 1349 „in octava Apostolorum Petri et Pauli“ (d. 6 juli) till presterskapet och inbyggarna i Nyland, boende i helsingerrätten (universis et singulis Clero et Populo Nylandiam inhabitantibus in jure Helsingonico), i hvilket han stadfäster och påbjuder till efterföljd den af biskop Ragvald i tiden ingångna öfverenskommelsen med allmogen på nyssnämnda ort om matskottens erläggande med 10 marker smör. (Chron., sid. 220, anm.; Sv. Dipl. N:o 4462. Brevets öf-

ske inbyggarna, skulle varit mer bestämda af en allmännare utbredd och bedrifven ladugårdsskötsel, i den finska rätten, eller hos finnarne, af ett förhärskande jordbruk, i hvilken form detta än hos dem då kunde hafva förekommit¹⁾.

verskrift är: „Littera Hemingi episcopi Aboensis de matskuth Helsingo-
rum“, „Hemigus super matskuth Nylandensi“).

Biskop Hemmings bref af 1362 „sabbatho infra octavas epyphanie“ (d. 15 januari) till desamme, deri han ännu ytterligare inskräper till efterföljd nyssnämnda öfverenskommelse. (Chron., sid. 221, anm.).

Erkebiskop Birgers i Upsala bref af 1369, den 8 oktober, i hvilket erkebiskopen stadfäster en öfverenskommelse mellan presterskapet och allmogen i Åbo stift (convencionem inter ipsos clericos et laycos hucusque servatam), enligt hvilken „loco oblacionum et Matthyrdh“ (mat-skott), skall erläggas en rågad karp råg i den finska rätten, men 10 marker smör i den svenska. (Chron., sidd. 305—306, anm.; Jemf. s. arb., sidd. 21, anm., 269, anm.).

Biskop Beros i Åbo kollationsbref för Nicolaus Hinzichini på Reso och Rusko kyrkoförsamlingar af 1389 „crastino translacionis beati Henrici“ (d. 19 januari), genom hvilket Nicolaus Hinzichini enligt biskopens ord: mandantes parrochianis ibidem, ut tibi, tamquam animarum suarum curato, de singulis iuribus parrochialibus fideliter respondeant, et nulli alteri quovis modo“, får såsom dessa församlingars själasörjare uppbära alla kyrkoherde inkomster från desamma, med undantag dock, såsom det sedan nämnes, af all sädestionde i Rusko socken, och i Reso socken, i finska rätten, hälften af sädestionden samt hälften af matskotten („in parrochia Rusko omnium seminum decimis, et in parrochia Reso in iure Finnonico dimidietate decimarum in seminibus, et dimidietate Mat-skoth“), hvilket skulle såsom pension tillfalla domprosten i Åbo. (Chron., sid. 351, anm.; Jemf. 270, anm.).

Ett bytesbref af 1335, (d. 30 april), deri Tyddi Kraepunj erkänner sig hafva emottagit af biskop Bengt ett gods i Stensböle i Borgå socken mot afstående af sitt hemman i Rimitto socken „juri tantum (Sv. Dipl., har „tamen“; se N:o 3135) Finnonico subjecta“. (Chron., sid. 270, anm.).

På tillämpade rättsförhållanden tyda följande:

Tvåne dombref, det ena af 1446 (d. 29 april), deri det heter: (kärde for oss Hinza j Mäkis ok hans kompana i Finska Rätthen i Lundha sokn, til Michel Kägetys ok hans kompana i Swenska rätthen j sama sokn“. (Chron., sid. 270, anm.; Åbo tidn. 1785, Bih., pag. 69 ff.); det andra af 1474 (d. 24 januari), der det heter vid fråga om rågränsen mellan godsens Paymala och Sigrela i Lundo socken: „then raaen som skiller ath Finske retthen ok Swenske retthen“. (Chron., sid. 270, anm.; W. G. Lagus, Handl. till upplysn. i Finlands kyrkohist., IV, sid. 81).

¹⁾ Porthans uttalande rörande detta är: „Unde patet, Fennos

Ett bestämdare afgörande för det ena eller andra förhållandet, för skatte- eller rättsförhållandena såsom den bestämmande grunden för uppfattningen af de olika rätternas användning har Porthan icke afgifvit. Under det han på en del ställen anför underrättelser, enligt hvilka blott skatteförhållanden skulle synas känneteckna dessa rätter, har han på andra ställen att meddela uppgifter, hvilka å sin sida blott synas gifva stöd för den uppfattningen, att de betecknat områden för olika rättsgrunders tillämpning.

Sedan Porthans tid ha öfverhufvud blott få nya bidrag till ytterligare belysning af frågan om dessa rätter blifvit bragta i dagen. Men forskningen har dock å andra sidan icke heller kunnat lemna dessa rätter oomnämnda, och den har då äfven sökt, att gång på gång åstadkomma en förklaring af dem, så vidt det nämligen med de underrättelser, den haft att tillgå, varit möjligt. Nyssnämnda dunkla förhållande, hvilket rättstillstånd kunde gjort sig gällande i landet kort efter det den svenska eröfringen begynt, ända till dess dess senare skede inträdde, synes härvid äfven icke litet inverkat.

Man har nämligen icke kunnat undgå, att sätta frågan om nyssnämnda förhållande i sammanhang med förekomsten af dessa rätter — låt vara äfven att denna förekomst åtminstone veterligen icke tillhörde den tid, under hvilken eröfringen skedde, utan att deras namn först framträda närmast efter eröfrings tidens slut — och att låta en hätydning om dessa rätters förekomst utgöra svaret på frågan. Detta har legat så mycket mer nära till hands, som de få nya bidrag, som man till belysning af förhållandet med dessa rätter sedan Porthans tid lyckats öfverkomma, just tyckas hänvisa åt detta håll. Men å andra sidan äro dessa nya bidrag dock icke af den beskaffenhet, att de skulle kunnat gifva upphof till en väsentligt annan och afgjordare tolkning, än den Porthan gifvit. Frågan rörande dessa rätter

agriculturae magis, colonos autem Svecos rei pecuariae, avito Helsingo-
rum more, operam dedisse“. (Chron., sid. 21, anm.). Jemf. nedan.

har derigenom i sjelfva verket icke blifvit bragt något steg längre framåt i afseende å sin förklaring, än Porthan fört den. Forskningen sedan hans tid synes äfven sjelf på sätt och vis hafva erkänt omöjligheten, att endast med de underrättelser, den haft att tillgå, föra den samma längre, i det den, när den dock vid behandlingen af Finlands äldre historia varit nödsakad att beröra frågan, af bristande tillräckliga bevis för ett bestämdt afgörande af den samma mera berört den liksom blott i förbigående och nödtvunget, och härvid då inskränkt sig till allmänna uttalanden om förhållandet rörande dessa rätter, uttalanden, hvilka då afgifvits än mer i enlighet med den ena, än mer i enlighet med den andra af de af Porthan framställda åsigterna om dessa rätter. Af dessa författare, hvilka sålunda berört ämnet, vilja vi här nämna *J. J. Nordström*, hvilken i inledningen till sitt arbete „Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia“, Helsingfors 1839, uttalar sig för det antagandet, att de olika rätterna (den svenska och den finska) skulle hafva utmärkt områden för olika rättsgrunders tillämpning, hvarvid då de i den svenska rätten boende, såsom inflyttade, skulle lefvat och behandlats efter andra rättsgrunder än finnarne, samt att detta förhållande ännu sedan allmänna landslagen af 1442 utkommit, territorialiter haft någon betydelse ¹⁾.

¹⁾ Sjelf har *Nordström* uttryckt sin uppfattning af dessa rätter på följande sätt (sid. XVI): „Det tyckes af allt detta följa (han hänleder här på de underrättelser, som Porthan meddelar om dessa rätter), att i allmänhet de svenska colonister, som efter eröfringen nedsatte sig i landet, lefde och behandlades efter annan rätt, än de finske innevånarene; att detta gällde öfverallt, till och med då finnar och svenskar bodde i samma socken, och att detta förhållande ännu sedan allmänna landslagen af 1442 utkommit territorialiter hade någon betydelse. Då nu svenskarne erlade skatter efter svensk eller helsingerrätt, finnarne deremot efter carelsk eller finsk rätt, och de svenska colonisterne dessutom, efter all anledning, till större delen voro Helsingar, torde man så mycket mer kunna antaga Helsingelagen hos dem hafva, äfven i andra afseenden, ägt gällande kraft, som 1345 års bref (anfördt af honom bland exemplen) uttryckeligen omnämner innevånare i Nyland och skärgården såsom lydande under *jus helsingonicum*, och det dessutom väl kan fattas,

Af senare författare hafva *G. Rein* ²⁾, *A. Liljenstrand* ³⁾, *C. G. Styffe* ⁴⁾ anslutit sig till denna uppfattning, hvaremot

att colonisterne jemte sina personer också coloniserade sina sedvanor den rättsbruk på den nya jorden. Om åter med Finsk eller Carelsk rätt collectivt något annat bör förstås, än finska såsom lag gällande rättsbruk, är en fråga, hvilken man med hittills bekanta källor ej kan besvara“. Rörande det påstådda förhållandet att en särskild finsk lagbok skulle förefunnits, säger Nordström följande (anf. arb., sid. IX): „Uti Stadfästelsen å Landslagen af den 20 Dec. 1608 förklarar Carl IX att äfven „Finlands och flere landsändars lagböcker“ skulle från trycket utgifvas; „så snart aff them några wisse och trowärdige exemplaria öfverkommas“. En sådan särskild lagbok för Finland har man dock hittills ej öfverkommit, likasom ej heller någon anledning är, för handen, att någon sådan i sjelfva verket såsom ordnad samling funnits till, ehuru likväl å andra sidan med full säkerhet ej kan utredas, hvilken svensk lag, efter det Sveriges besittning af Finland blifvit stadgad, först i landet tillämpades“.

²⁾ *Reins* åsigt om dessa rätter är uttalad i följande ord: „Det frågas således, hvilken lagbok utaf de af svenska regeringen insatte domare i Finland blifvit begagnad? Saken är visserligen icke utredd, men då helsingiska kolonister invandrat till Finland, hvilka sannolikt bibehöllo sin lag äfven här i landet, helst *jus helsingicum*, den helsingiska rätten, uttryckligen i gamla, de nyländske kolonisterne beträffande, handlingar omnämnas, så är icke otroligt, att densamma äfven till en del tjänat till rättesnöre för det öfriga Finland“. Han uttalar dock äfven den förmodan, att jemte Helsingelagen äfven Uplandslagen torde blifvit begagnad, äfvensom att domarens egen insigt och rättskänsla äfven ofta under denna tidiga period torde fått bestämma domens lyelse. (Föreläs. öfv. *Finlands hist.*, sid. 160).

³⁾ Sin åsigt har *Liljenstrand* uttalat i sin undersökning „Om Helsingelagens ålder och betydelse för lagskipningen i Finland under äldsta tider“ (tr. i Juridiska föreningens i Finland tidskrift, 2:dra årg.). Han söker der uppvisa, att helsingelagen, såsom utbildad lag betraktad, icke tillkommit „förrän inemot medlet af 14:de seklet“, och således icke heller såsom förefintlig lag kunnat gifva upphof åt benämningen *jus helsingonicum*. Lång tid innan medlet af 14:de seklet, förmenar han, hade de från Helsingland härstammande kolonisterna inflyttat till landet. De seder, som på deras ursprungliga hemort sedermera gaf upphof åt helsingelagen, hade de visserligen äfven medfört, men komma nu till afägsna och främmande bygder samt under andra inflytelser. „tyckes det vara sjelffallet, att deras vidare utbildning åtminstone i några afseenden tagit en annan riktning“. Det skulle då „kanske

Y. Koskinen först i ett meddelande till det finska historiska samfundets protokoll, meddeladt i Arkisto, II delen, se-

hafva varit nära nog lika våldsamt att oinskränkt göra helsingelagens bud gällande öfver dem, som att bland Finnarne i landet ovilkorligen påbjuda efterlefnaden af svensk rätt. — Om förhållandet att jus carelicum, jus finnicum, jus helsingonicum och jus svevicum blifvit enligt äldre handlingars uppgifter tillämpade i Finland, säger han: „Det är omöjligt, att man med dessa uttryck kunnat beteckna några särskilda lagar eller annat än seden och rättsbruket uti skilda delar eller trakter af landet, då man bl. a. finner af ett dombref, som Landsrätten i Åbo år 1446 utfärdat (se ofvan), att käranden varit Hinza i Mäkis och hans kompani i *Finska rätten* i Lundo socken, samt svaranden Michel Kägetys och hans kompani i *Svenska rätten* i samma socken. Omöjlig kan man antaga, att två delar af samma socken skulle hvardera haft sin skilda lag uti egentlig mening jemte en i öfverensstämmelse dermed organiserad jurisdiktion, och då återstår intet annat, än att förklara uttrycken svensk och finsk rätt uti nämnda dombref, så att de endast beteckna några traditionela seder och rättsbruk, som efterlefdes i hvardera delen af socknen och till följd af olikheterna i språk och härkomst gestaltat sig olika. Uti flere af förenämnda handlingar, hvilka beröra skatteväsendet, äsyftas endast olika rättsgrunder i detta afseende“.

*) *Styffe* synes vilja förklara förekomsten af skilda ting med invånarna i de olika rätterna (den svenska och den finska) beroende af språkförhållandena. Han säger i sitt arbete „Skandinavien under Unionstiden“, Stockholm 1880, sid. 322: Å kuststräckan utmed Qvarken och söder derom ned till Kumo-elfs utlopp, i skärgården omkring Åbo samt hela kusten af Finska viken från Bjerno-åns utlopp till bortom Kymmene elf var Svensk befolkning, och svenskan var dessutom öfver hela landet skriftspråket, ehuru för de egentliga Finnarne, äfven i sådana socknar, der befolkningen till en del var Svensk, så främmande, att särskilda ting måste hållas med hvardera delen“. Om de olika rätternas (den svenska och den finska) förhållande till frågan om rättsstillståndet i landet, säger Styffe (anf. sida): „De Svenska inflyttningarna synas till största delen hafva kommit från Norrland eller, som det ännu i 14:de seklet hette Helsingland, och hade dessa naturligtvis medfört de rättsgrundsatser och sedvänjor, som voro gällande i hemlandet. Uttrycket Helsing-rätten finnes derför under 14:de seklet ofta användt om de delar af landet, som hade Svenska inbyggare, i motsats till Finsk eller Karelsk rätt. De till vår tid bevarade urkunder upplysa visserligen ej mycket om rättsförfattningen; men indelning och benämningar påminna mycket om Svenska Norrland. Tingsdistriktet kallas ej hundare

dan i dekanats-programmet „Tutkimus maanomistus-seikoista Suomenmaassa keskiaikana“, framhållit hufvudsakligen med stöd af sjelfva jus-ordets betydelse i medeltidens latin, att de olika rätterna icke afsett annat än landets fördelning i olika områden efter olika sätt att erlägga skatt, hvarvid i afseende å den svenska och den finska rätten de svenske inbyggarna tillhört det ena området, finnarne det andra¹⁾. *Hans Hildebrand* anför

eller härad, utan land, och hvarj sådant har sin lagman eller „domare“ och icke härads höfding. Äfven landsting omtalas såväl i Nyland, Satakunda och på Åland som i Finland, och landet begagnar vid sådana tillfällen ett eget sigill; men vid sidan af dessa landsting höllos äfven ting i socknarna, alldeles som i de Norrländska landskapen. I slutet af 14:de eller början af 15:de seklet synes den allmänna landslagen äfven hafva blifvit gällande i Finland, Helsing-rätten omtalas ej mer, utan i stället Svensk rätt, de gamla landen fördelas i härader och underdomare kallas härads höfdingar“. Såsom nya bidrag till rätternas kännedom anför han en häradsdom af 1418, offentliggjord af Arwidsson i dennes handlingssamling, II delen, sid. 44, och af dömd vid det tillfälle, då Sone Sonesson „bæredh z tingh hiolth met thöm aff wemo aff finska raetten widh kyrkionne widh sokn stuffunne“ nyssnämnda år. (anf. arb., sid. 330, anm.). Dessutom anför han förhållandet, att uti äldre räkenskaper, t. ex. för 1542, skiljes Vemå Finsk socken, med 3 bol 66 $\frac{1}{4}$ rökar, från Vemo Svensk socken, också med 3 bol 64 $\frac{3}{4}$ rökar (anf. arb., sid. 330, anm.).

¹⁾ Y. Koskinens uttalande i Arkisto, II delen, sidd. 147—148, rörande dessa rätter är egentligen framkalladt genom A. Liljenstrands ofvan anförda yttrande rörande dem. Han förklarar der, att förhållandet med dessa rätter otvifvelaktigt är sådant, att ordet jus i denna sammanställning aldrig („eivät milloinka“) utmärkt annat än särskilda beskattningssätt samt landets deraf beroende fördelning i olika områden. Han hänvisar på, att Porthan redan i denna mening afgifvit förklaringen: „jus h. e. territorium“. Men han förklarar, att äfven denna betydelse icke är den ursprungliga, utan att ordet „jus“ i medeltidens latinska språkbruk rent af betecknar utskuld („maksettavaa veroa“). Såsom ett exempel på detta anför han ett ställe i Henrik Lettens livländska krönika „Origines Livoniae“, XV, 5, (Script. Rer. Livonic.), att livlänarne år 1241 bönfällt hos biskopen i Riga att dem skulle ske lindring i den skatt, de såsom kristna skulle betala, samt detta särskildt i afseende å tionden („jura Christianorum et maxime decimam alleviari“). Han hänvisar på, att ännu i det närvarande svenska talspråket i Finland användes ordet „rättighet“ i samma betydelse, som ofvan, då man säger, att folket betalar

äfven i sitt som bäst utkommande stora kulturhistoriska arbete „Sveriges medeltid“ i förbigående dessa rätter. Dock har af detta arbete ännu icke den del utkommit, som särskildt kommer att behandla de fornsvenska lagarna och medeltidens rättsväsende, i sammanhang med hvilket förf. helt visst äfven kommer att närmare beröra de olika jus-begreppen och framlägga sin åsigt om de af Porthan omnämnda rätterna. Men af hvad i de redan utkomna delarna af ar-

„sin rättighet“ till presterna. Åtskillnaden synes sålunda endast hafva berott på en olikhet mellan det svenska och det finska beskattningsväsendet, förmodligen beroende af inbyggarnes olika nationalitet, och af denna orsak omnämnas olika områden „i (af) finska rätten“, „i svenska rätten“, utan att med dessa uttryck afsägos några olikaslags rättsbruk („erilaista la'inkäytöstä“). Styffes antagande, att det för särskilda rättsbruks skull varit vanligt, att hålla särskilda ting med svenskarne och finnarne i de socknar, der hvardera nationaliteten förefanns (se ofv.), förklarar Y. Koskinen vara så mycket mer utan grund, som det exempel, hvilket Styffe i detta afseende hänvisar till („thet sin Jak sone soneson haeredhz thingh hiohlth met thöm aff wemo aff finska raetten“), icke alls bevisar, att i Vemo ens skulle funnits några svenskar, utan tvärtom måste så förstås, att *hela* Vemo socken var „af finska rätten“. (Rörande detta sistnämnda jernför dock framdeles). Ofvananförda bestämda yttranden rörande dessa rätter har Y. Koskinen i sitt senare arbete „Tutkimus maanomistusseikoista Suomenmaassa etc.“ något modifierat. Han säger här, att de i medeltidens urkunder så ofta nämnda begreppen „jus“ *synas* („näyttää“) hufvudsakligen utmärkt olika beskattningssätt, och kunna åtminstone icke med bestämdhet förklaras såsom särskilda lag-områden. Porthan, säger han, översätter „Jus Carelicum“ med karelska häradet, och han anser det äfven sannolikt, att de svenske nybyggarna följt helsingelagen, finnarne åter delvis sina egna rättsbruk, delvis Uplandslagen. Men jus-begreppet i medeltidens latin, menar Y. Koskinen, utmärker mycket ofta *skattskyldighet* („veron velvollisuutta“; se exemplet ofvan från Henrik Lettens krönika) eller *skatterättighet* („veron-oikeutta“; „onera juri nostro debita“, Magnus Erikssons bref af 1334, Syll. Mon., sid. 74). Naturligt vore det därför, att förklara detta ord utmärka särskilda skatte-områden. Men han tillägger, att han likväl funnit ett exempel, der *jus* synes hänryda på ett lagområde, nämligen uttrycket i ett bref af 1347 (Sv. Dipl., V, sid. 645, N:o 4150): „Jacobus Andrisson, legifer parcium orientaliu iuris finnonici“. Dock säger Y. Koskinen härom, att han icke vågar afgöra, om denna bestämning haft afseende på någon särskild olikhet i afseende å rättskipningen. (Anf. arb., sid. 11, anm.).

betet finnes anfördt om dessa rätter, torde man dock få anse, att äfven författarens mening om dem är, att de (åtminstone den svenska och den finska rätten) stått i samband med olika rättsbruk. Förf. betecknar nämligen, följande dervid antagligen Porthan, dessa rätter med namn sådana som „helsingiska lagen“ (anf. arb., I, sid. 295), „karelska“ och „helsingiska lagsagan“ (anf. st., sid. 289).

Frågans närvarande ståndpunkt är med dessa antydningar i det närmaste angifven. Förutom dessa ofvannämnda författare kunde väl ännu anföras flere, hvilka afgifvit liknande allmänna utlåtanden i afseende å uppfattningen af dessa rätter. Men då de hvarken framlägga någon ny åsigt rörande desamma, icke heller ha att meddela något nytt bidrag till belysning af förhållandet rörande dem, utan fastmer synas blott hafva hemtat sitt omdöme från Porthans eller de nyssanförda författarnes uttalanden, anse vi ett omnämnande af dem och deras åsikter här öfverflödigt. — I enlighet med nyssanförda författares uttalanden är åsigten om dessa rätter öfverhufvudtaget än mer för rättsgrunden, såsom den bestämmande för dessa rätters uppkomst och användning, än mer för beskattningen¹⁾. Y. Koskinen synes till och med vilja förklara, att intet annat än beskattningsförhållanden ligga till grund för desamma. Alla åsikterna öfverensstämma deri, att de hänföra den svenska befolkningen till den svenska eller helsingelagen, den finska befolkningen till den finska och karelska rätten.

Efter denna öfverblick på de underrättelser, som framdragits till belysning af förhållandet med dessa rätter, äfvensom på de åsikter, som gjort sig gällande rörande dem, vilja vi öfvergå till den egentliga uppgiften med denna afhandling, den att med tillhjälp af några nya bidrag lemna en närmare redogörelse för förhållandena med dessa forna rätter och för de grunder, hvarpå de hvilat. Men i sammanhang med framställningen af de åsikter, som gjort sig gäl-

¹⁾ Såsom tolk för denna åsigt nämna vi här särskildt G. F. Helsingius, (Finlands kyrkohist., I, sid. 99).

lande om dessa rätter, tro vi det dock derförinnan icke vara ur vägen, att inflicka några anmärkningar rörande det sätt, hvarpå dessa åsichter blifvit ställda i sammanhang med de historiska underrättelserna om desamma. Man kan nämligen härvid anmärka, att vid förklaringen af de särskilda rätterna, när dessa stälts i samband med rättsbruk, denna förklaring egentligen afgifvits endast med fäst afseende på den svenska och den finska rätten, icke en förklaring af den karelska rätten dervid i liknande rigtning blifvit försökt, utan har denna i detta fall helt kort om godt blifvit satt identisk med den finska rätten gent emot den svenska. Frågan om rättsgrunden såsom den bestämmande för dessa rätter har nämligen egentligen uppstått på grund af att området för den svenska och den finska rätten, äfvensom för helsinge- och den karelska rätten enligt handlingarnas innehåll synes under den tid, när dessa rätters användning förekommer, motsvarat den svenska och den finska nationalitetens områden. De tvänne i landet förekommande olika nationaliteterna har man tyckt sig under denna tidiga period äfven derigenom måst särskilja sig, att de vid sin rättsskipning följt olika rättsbruk. De af Porthan m. fl. framdragna strödda underrättelserna om skilda tings hållande med den finska och den svenska rätten i samma socken har gifvit denna tanke äfven högsta grad af sannolikhet för sig. Att frambära ett bevis, att ett sådant förhållande isynnerhet under den älsta tiden icke möjligen äfven kunnat vara händelsen, kunna vi icke, men att utgå från rättsgrunden såsom den bestämmande orsaken till dessa rätters uppkomst, tyckes oss dock icke vara enligt med rätta tolkningen af desamma, ty då hade ju äfven den karelska rätten bort förklaras i enlighet dermed. Och detta är åtminstone med stöd af källorna aldeles omöjligt. Ingen, som behandlat frågan från denna synpunkt, har heller gjort ett försök, att på liknande sätt, d. v. s. på grund af tillämpade rättsbruk särskilja den karelska rätten från den finska (jempf. dock härom J. J. Nordströms uttalande ofv.), utan stält dessa båda rätter, såsom nämdt, vid sin förklarings afgifvande såsom identiska

gent emot den svenska eller helsingerätten ¹⁾. Deremot upptaga källorna lätt igenkänliga och bestämda kännetecken för alla dessa rätter på skatteväsendets område. Närmast borde det därför varit, att förklaringen af dessa trenne rätter, den karelska, den finska och helsingerätten eller den svenska skulle sökts der, hvarest kännetecknen för dem alla stå att finna, icke att den skulle bygts på det af källorna antydda och därför såväl af Porthan, som alla andra författare efter honom antagna förhållandet rörande den svenska rätten, att området för den samma öfverensstämmer med området för den svenska nationaliteten. Den rätta uppfattningen af hvad man med nyssanförda begrepp „jus“ eller „rätt“ under medeltiden i det sammanhang, vi nu nämt, förstod, anse vi därför böra framgå blott på skatteväsendets område, ur det förhållande, på grund af hvilket handlingarna sjelfva uppdraga en bestämd åtskilnad mellan dessa rätter. Den svenska och den finska rättens möjliga samband med tillämpningen af olika rättsbruk, anse vi icke egentligen bero på rättens begrepp i sig sjelf, utan på det särskilda förhållandet med dessa rätter, att de här motsvara hvar sin olika nationalitet.

Blott så till vida som frågan om rättsgrunden endast beror på frågan om den olika nationaliteten, kan äfven förklaringen af rätten i vårt sammanhang få en sammanhörighet med frågan om olika rättsbruks tillämpning. I sig sjelf och bortsett från den svenska och finska rättens förhållande till nationaliteterna, kan begreppet „rätt“ („jus“) såsom Porthan funnit och framlagt det, få sin tillfredställande förklaring blott på grund af skatteförhållandena.

¹⁾ Intet ger oss anledning, att icke antaga Porthans åsigt, att helsingerätten och den svenska rätten icke utgjort skilda slags rätter för sig. Förefanns en olikhet mellan dessa rätter, så torde väl den legat i ett visst förhållande, som vi framdeles skola nämna. Dock är äfven denna åtskilnad, om den förefunnits, icke af den art, att den skulle kunnat betinga ett särskiljande af dessa rätter på samma grund som ett särskiljande af den svenska och den karelska rätten. Nyssantydta olikhet tillhör äfven skatteväsendets område.

I.

Till sin minsta del tillhöra de bidrag, hvarpå vi grundlagt vår undersökning om dessa rätter, den tid, hvarom här är fråga.

Detta torde icke förundra. Perioden, hvarunder dessa rätter först omnämnas, är nämligen så tidig, att de skriftliga urkunderna från densamma redan torde få anses antingen uppdykta och kända eller ock förkomna. Men en annan sak är, om man icke möjligen ur följande tiders förhållanden och akter kunde vinna anknytningspunkter för bedömandet af dessa äldre tiders förhållanden.

I detta afseende har man då icke utan skäl upprepade gånger hört framhållas den stora vikt 1500-talets i vårt statsarkiv uppbevarade skatteböcker och räkenskaper ega icke blott för kännedom af sin egen tid, utan äfven för bedömandet af vår medeltids förhållanden. 1500-talet och medeltiden stå i afseende å samhällsskicket ännu på det närmaste i samband med hvarandra. Sed är det visserligen, att hänföra 1500-talet till ett annat tidsskifte än den egentliga medeltiden på grund af vissa ideers framträdande och vinnande af form, hvilka stå i skarpaste motsats till medeltidens åskådningar. Det är därför hela 1500-talet i Sveriges historia allt ifrån konungamaktens nydaning och reformationens införande genom Gustaf Vasa till hvarderas befastande genom Karl IX, utmärkes af en anda af revolution och ombildning, för hvars makt de ifrån de föregående århundradena ärfda förhållanden allt mer och mer få vika. Naturligtvis måste denna ombildning först träffa de förhållanden, som stodo de nya ideerna närmast, såsom styrelsen och den högre förvaltningen, kyrkans bekännelse och ställ-

ning; till de djupare liggande samhällsförhållandena, till de på folkets egen häfd grundade inrättningarna trängde förändringen först senare och småningom. Samhällsskicket i vårt land under 1500-talet framter därför den egendomliga bilden af en jemförelsevis genomförd systematisk ordning på ytan, men det största virrvarr i förhållandena på djupet.

Detta sistnämnda är isynnerhet fallet med skatteförhållandena. Dessa äro ännu då af en så mångfaldig art, att deras ordnande till ett helt äfven inom mindre områden knapt vill låta sig göra. Ännu långt efter århundradets midt återföra de i all sin omvexling så tydligt för oss bilden af den tid, när de först begynte upptagas såsom genom ömsesidig öfverenskommelse bestämda, af kulturförhållanden och befolkningens förmåga att utgöra beroende bidrag, att nämnda århundrades skatteböcker ännu i dag kunna ställas i bredd med hvilka källor som helst vid fråga om belysning af samhällsförhållanden i nyssnämndt afseende i vårt land under äldre tid.

Medan 1500-talets skatteböcker sålunda särskildt från århundradets förra hälft, äro af oskattbart värde vid bedömandet af de allmänna kulturförhållandena i vårt land under de föregående århundradena, äro de äfven nu den egentliga utgångspunkten för vårt närvarande ändamål. I nämnda skatteböcker förekomma nämligen mycket ofta dessa rätter anförda, hvarför det äfven ligger nära till hands, att med tillhjälp af de här förekommande uppgifterna om dem och dessa uppgifters sammanställande med de af Porthan m. fl. författare meddelade underrättelserna om dessa rätter från de föregående århundradena, söka att om möjligt erhålla en allsidigare förklaring af desamma, än det härtills varit möjligt att gifva.

Såsom nämndt, hade Porthan funnit fyra slags rätter omnämnda, den karelska, den finska, den svenska och helsingerrätten. Emellan helsingerrätten och den svenska gör han dock icke någon väsentligare skillnad, af orsak, att han icke funnit källorna uppvisa någon egentlig olikhet i afseende å kännetecknen mellan dem; han finner blott, att den förra

rätten i källorna särskildt sammanställas med den karelska, den senare med den finska, beroende såsom det vill synas deraf, att Nyland och dess svenske inbyggare varit det område, hvaröfver helsingerrätten egentligen sträckt sig, kusterna af egentliga Finland och dess skärgård det område, hvilket den svenska rätten omfattat.

Förutom alla dessa af Porthan omnämnda rätter, helsingerrätten dock undantagen, hvars namn vi i nyssanfödda räkenskapsböcker från århundradets förra hälft icke öfverkommit, nämnas i dessa räkenskapsböcker äfven *nyländsk rätt* (kanske ett namn för helsingerrätten? Se framdeles) och *tavastländsk rätt*. Liksom de af Porthan omnämnda rätterna förekomma äfven alla dessa rätter i nyssanfödda räkenskapsböcker stående i samband med skatteförhållanden, den svenska och den finska derjemt äfven på några orter i sammanhang med olika tingshållning. I båda dessa afseenden öfverensstämman således dessa 1500-talets rätter med de af Porthan anförda under 13 och 1400-talen. Äfven i afseende å dessa 1500-talets rätter förefinnes sålunda enligt vår åsigt blott den möjligheten att förklara dem, om man nämligen afser alla dessa rätter, att blott skatteförhållanden bestämt dem, men att den svenska och den finska rätten särskildt, såsom använda beteckningssätt för de olika språkområden, hvilka dessa rätter äfven här, enligt hvad vi framdeles skola finna, tyckas motsvara, möjligen äfven en fråga om olika rättsliga förhållanden kan blifva stäld i samband med rätterna. Huru mycket stöd hvardera af dessa tolkningar af 1500-talets rätter skola finna i de historiska underrättelserna om dessa rätter, skola vi i det följande söka att visa.

Såsom vi antydtt, låta alla de af oss enligt 1500-talets skatteböcker anförda rätterna strängt särskilja sig från hvarandra på grund af skatteförhållandena, i det att de alla derstädes finnas beteckna områden, som i *visst afseende* skatta olika, allt efter som de tillhöra den ena eller den andra af dessa rätter. I afseende å alla skatteförhållanden är detta icke fallet. Om det största flertalet af dessa hafva vi ofvan antydtt, att de äfven inom mindre områden ännu långt efter

århundradets midt äro af en så omvexlande och brokig art, att någon annan systemföljd i dem öfverhufvud knapt torde kunna spåras, än den kulturutvecklingen på de särskilda orterna händelsevis engång synes förestafvat vid den tid, då de begynt upptagas. Men i afseende å den s. k. *presträttan* eger härvid ett särskildt förhållande rum. Vid undersökning af skatteböckerna i afseende å denna ränta finner man, att här verkligen en genomförd och till och med ganska lätt öfverskådlig systemföljd ända sedan långt tillbaka i tiden blifvit iakttagen, så mycket än kulturens större eller mindre utveckling på olika orter, en större eller mindre vinst vid skatteuppbörden för kyrkan, der öfverhufvud en tanke på en sådan vinst kunnat komma i fråga, betingat de enskilda skatteförhållandenas i denna ränta karakter. Vid fråga om de olika rätternas enligt 1500-talets skatteböcker förhållande till skatteväsendet öfverhufvud, är det ock blott genom deras förhållande till presträttigheterna, som det är möjligt, att enligt nyssnämnda räkenskaper särskilja dem från hvarandra, men detta låter då ock göra sig så strängt, att dessa rätter dervid socken för socken, by för by finnas utmärka områden, som i nyssnämndt afseende skatta olika. Ville vi nu redan härmed jemföra innehållet af de af Porthan meddelade bref, deri de af honom anförda rätterna ställas i förbindelse med skatteförhållanden, äfvensom tillika fästa uppmärksamhet vid den af Y. Koskinen antydda betydelsen under medeltiden af begreppet „jus“ såsom motsvarande begreppen „rätt“, „rättighet“, „presternas rättighet“, presternas uppbörd¹⁾, blir resultatet af jemförelsen öfverraskande. Likheten mellan dessa under 1500-talet använda rätter i afseende å deras begreppsbestämning i nyssnämndt hänseende och de under 13 och 1400-talen använda rätterna är dervid i

¹⁾ Se ofvan. — Jemf. härmed *Du Cange*, „Glossarium mediae et infimae latinitatis“, Parisii 1840—1850; begreppet „jus“. Äfven enligt detta arbete förekommer begreppet „jus“ under medeltiden i denna betydelse allmännast.

ögonen fallande. Ty äfven de af Porthan anförda urkunder, hvilka ställa dessa rätter i samband med skatteförhållanden, beröra alla, på ett enda undantag när, kyrkans och presterskapets uppbörd. Detta enda undantag är Erengisle Anderssons bref af 1337 rörande Sexu utjord (se ofv.), och det gäller särskildt den svenska rätten. Brefvets innehåll ställer denna rätt icke, såsom nämndt, i särskildt förhållande till presträntan, men dock till skatteförhållandena öfverhufvud och härvid särskildt till kronans ränta ¹⁾. Men detta förhållande kommer

¹⁾ Ännu afgjordare än nyssanförda bref ställa tvänne andra urkunder med ett ungefär liknande innehåll dessa rätter i förbindelse med skatteförhållanden. De beröra båda den svenska rätten ensam, men förklara denna uttryckligt på nyssnämnda sätt. Visserligen gälla de icke förhållandena i vårt land, men den svenska rätt, som de beröra, synes dock vara alltför mycket likartad med vår svenska rätt, att vi skulle satt i fråga, att icke begagna oss af de i dessa bref omnämnda förhållandena rörande denna rätt för vår tolkning af vår svenska rätt. Båda brefven ingå i *Bunge's „Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch“*, III delen. Det ena bär nummern 805^a och är dagtecknad den 28 juni 1341, samt utgör ett tillkännagifvande af biskop Johannes i Kurland, att han förunnat de svenske bönderne på ön Runö, att *besitta sina gods mot erläggande af svensk rätt*. Då brevet har särskildt intresse för vårt närvarande ändamål genom att innehålla en förteckning öfver de ränteavgifter och pligter bönderne i enlighet med nyssnämnda villkor skulle erlägga af sina gods, införa vi det här nedan sådant det ingår i nämnda handlingssamling. Det lyder: „Johannes, van Gades und des apostolischen stuls gnaden biscop to Curland, allen, welchen disse gegenwardige scrift vorkumpt, gnade und heil in Christo Iesu. Kund sei jedermennichlik, dat den Swedischen luden, dede dat beffaten eiland Runen bewanen, hebben wi gnediglich forgunnet, dat se scholen cre guder na Swedischem rechte besitten: 1) van welken allen se scholen schuldich sin, den teinden der frucht to geven; 2) se scholen och geven den teinden van lammeren und zichelen; 3) averst van einem jederen kalve und ein idtliken valen, so de bet up pingsten levendige blive, drei markpund botter; 4) und aver dat van ein idtliche koe, dede melck is, scholen se geven drei markpund botter. Item 5) van einem idtliken ferken, dat levendich gebaren wirt, einen Lubeschen peunik; 6) van den meerefischen aver, de se intgemene nömen, und von allen andern fischen, de se fangen aver de nodtorft to etende, scholen se den teinden geven; 7) et scholen auch de vorbenomede lude

dock icke, såsom vi i det följande skola se, att förändra vårt nyssnämnda påstående, att den svenska rätten och derigenom äfven rätterna öfverhufvud, då man afser skatteförhållan-

two ore na wacken edder paggast-recht van einem idtliken haken krume to geven schuldich sin. Gevenen in Pylthen, im jar des Heren“ etc. (28 juni 1341. Ingår äfven i Sv. Dipl., N:o 3582).

Det andra brevet bär nummern 829^a och är dagtecknad den 2 april 1345. Det utgör ett köpekontrakt, hvarigenom ett gods öfverlätas mot villkor bland annat, att tillträdarene skulle af godset åt afträdarene *erlägga den svenska rätten* („Omnibus, praesens scriptum cernentibus, Heyno Wredenbecke et filius suus Hinko in Domino salutem sempiternam. Recognoscimus per praesentes, nos, consensu omnium successorum nostrorum, rite ac legali iusto vendicationis (venditionis?) titulo vendidisse curiam nostram, dictam to der Layden, cum tota terra, curiae iam terrae (dictae?) adiacente, praesentium ostensoribus, Rotchero, Laurentio et Syghibör, cum eorum veris heredibus, pro triginta marcis argenteis, de eisdem bonis ius Svecicum nobis facientibus, cum pertinentiis suis quibuscunque, agris cultis et incultis, pratis, pascuis, silvis, nemoribus, aquis et piscaturis, molendino et promerio duntaxat excepto, quod ad usus nostros nobis reservemus. De qua quidem pecunia tres marcas argenteas“ etc. — Äfven tryckt i Sv. Dipl., n:o 3925).

Hvad ofvanföre blifvit anmärkt rörande betydelsen af den svenska „rätten“ i Erengisle Anderssons bref, gäller äfven uppfattningen af den svenska „rätten“ i dessa båda af Bunge offentliggjorda urkunder. Båda beröra de till sitt innehåll skatteförhållanden, och det förra har äfven afseende på presträttigheterna. Enskilda skatteförhållanden i den svenska rätten, icke skattesystemet i sin helhet i denna rätt synes den svenska rätten i dessa bref egentligen utmärka. I det förra brevet är här den svenska rätten eller, såsom vi ofvan betecknat den, den svenska „räntan“ uttryckligen påbjuden de svenske bönderne på ön Runö, hvarför den svenska rättens område här torde få tolkas såsom området för de svenske böndernes utbredning på denna ö. — Den i brevet ingående specifikationen af de särskilda skatteförhållanden, hvilka desse svenske bönder, sålunda inbegripne i den svenska rätten, blefvo underkastade, visar denna „den svenska rätten“ i hufvudsak, d. v. s. i afseende å sjelfva skattesystemets art och räntepersedlarnes natur vara af samma art, som den i Finland af Porthan och i 1500-talets räkenskaper omnämnda svenska rätten. I analogi härmed och med den svenska rättens enligt detta bref tillämpning på de svenske bönderne på ön Runö, borde man väl äfven få antaga, att den svenska rätten i Finland engång varit ett kännetecken på och ett namn för den svenska kolonisationen och dess utbredning i detta land? — Rörande den svenska rätten i Est-

dena, närmast stå i samband med presträttigheterna. Ty vi skola finna, att den svenska rätten, såsom den förekommer omnämnd i anförda bref, icke bör förstås såsom den svenska rätt, som egentligen motsvarar Porthans definition „territorium“, eller det bestämda område, som kännetecknas genom nationaliteten, utan begreppet „den svenska rätten“ i detta brefs sammanhang är blott använt såsom ett namn, för att beteckna vissa enskilda ränteförhållanden, hvilka visserligen voro egendomliga för och ursprungligen tillhört den svenska rätten ensam, men som dock icke då mera voro inskränkta till denna rätts egentliga område, utan redan hunnit breda sig ut utöfver dess gränser.

Då vi sålunda allt ännu fasthålla vid vårt antagande, att olika beskattningsförhållanden inom presträntan känneteckna dessa rätter, vilja vi dock här redan, i sammanhang med det nyssanförda, nämna, att begreppen „rätt“ under 1500-talet i dess räkenskapsböcker funnit en användning väsentligt olika på grund af tvänne väsentligt olika uppfattningar af desamma. Enligt den ena tolkningen har rätten blifvit använd såsom ett utmärkande namn på området för det olika sätt, hvarpå biskopstionen på olika orter i landet af befolkningen utgjordes, samt för det dermed i sammanhang stående olika sättet att fördela mellan vederbörande den fallna sädestionden. Den svenska och den finska rätten synas i denna mening äfven motsvara området för de olika nationalitets- och språkförhållandena, med de gränser dessa haft vid den tid, när

land kunna vi ännu nämna ett bref af 1345 den 28 april, (tryckt i Sv. Dipl. både på latin och plattyska; n:r 3942 och 3942*), ur hvilket dock betydelsen af den svenska rätten icke lika klart framgår, som ur ofvananförda bref. Det är ett salubref, hvarigenom abbotten i Padis kloster med sitt konvents bifall säljer ön Rogö af svensk rätt för 34 marker silfver med vissa förbehållna villkor till Peter Röver (Pöner) m. fl. („Nos — — — cum consensu conventus nostri insulam nostram Roghoe iure Svevico (i den plattyska öfversättningen heter detta: „vnsern Holm Roggö (Roghön), na Swedischen rechten“) pro triginta marcis argenti rite et rationabiliter vendidisse“ etc.).

denna olikhet i afseende å biskopstiondens utgörande uppstått. Enligt den andra uppfattningen är den svenska rätten liktydig med den svenska *räntan*, d. v. s. med, såsom vi redan anført, de enskilda ränteförhållandena inom den svenska rätten, icke med skattesystemet i sin helhet.

Denna olika tolkning af begreppet „rätt“ inom den svenska rätten, har såsom vi framdeles närmare skola nämna, uppkommit genom att den svenska rättens enskilda skatteförhållanden redan tidigt under medeltiden synes hafva tilldragit sig de skattetagandes, kyrkans såväl som kronans, särskilda uppmärksamhet såsom erbjudande större fördelar genom sin räntepersedels art och värde, samt i enlighet med denna insigt derefter blifvit om möjligt införd äfven på områden, som ursprungligen icke tillhörde denna rätts egentliga område, d. v. s. den svenska kolonin, inom hvilken den svenska rätten med dess skatteförhållanden uppkommit och till hvars område den till en början äfven varit inskränkt. Tyvärr märker man ock, att insigten under 1500-talet om detta förhållande rörande den svenska rätten icke varit på långt när aldeles klar ens bland dem, som hade skatteuppbörden sig ombetrodd och hvilka man skulle förutsätta åtminstone bort hafva reda på förhållandet med dessa rätter. Ända till medlet af 1550-talet (omkr. 1556) är det presterne ensamme, som göra räkenskap för presträntan, och först derefter börja de att dela detta åliggande med konungens fogdar. Men icke mindre bland presterskapet än bland desse sistnämnda synes uppfattningen af den svenska rätten varit mycket osäker, ty icke sällan finner man i hvarderas redovisningar dessa nyssanförda tvänne betydelser hos den svenska rätten ombländade på ett sådant sätt och tillämpade den ena för den andra vid skatteuppbörden, att en rätt egendomlig förvirring i afseende å denna uppbörd mången gång på olika orter befinnes hafva egt rum. Med mycken svårighet har det därför varit förenadt, att finna rätta utgångspunkten för förklaringen af dessa rätter, såsom vi nu försökt den, samt för tillämpningen af dem i afseende å skatteförhållandena öfverhufvud.

Den undersökning, som vi om dessa rätter på grund af af 1500-talets räkenskapsböcker företagit, har nämligen gifvit oss till resultat en hel mängd undervisningar om dessa rätter. Största flertalet af dessa undervisningar äro dock af den art, att en förklaring af alla de i dessa skatteböcker och i de af Porthan meddelade urkunderna omnämnda rätterna på grund af dem är omöjlig. Detta beror af den olikhet, som såväl i afseende å uppfattningen som i afseende å användningen af en del af dessa rätter under 1500-talet gjort sig gällande¹⁾. Men bland dessa undervisningar finnas dock några få af särskild art, hvilka ställa förhållandena rörande dessa rätter i det ljus, att en ledtråd för deras bedömande och karakteristik i dem vinnes.

En af dessa sistnämnda undervisningar är t. ex. den, som förekommer i räkenskapen öfver presträntan af år 1555 från nedra Satakunda. De socknar, för hvilkas prestränta denna räkenskap redogör, äro *Nerpes*, *Ulsby*, *Eura*, *Euraåminne*, *Raumo*, *Hvittis* och *Loimjoki*²⁾. Vid anförandet af summorna för de olika skattetitlarna inom denna ränta från hvarje af dessa socknar, för denna räkenskap dessa summor under de olika rätter (svensk eller finsk), till hvilka dessa socknar hörde. Derefter läses såsom undervisning följande anteckning (fol. v. 3): „Thenne förshreffne Suenske Retthenn som är Rogenn skiftis jemph wdi tw, men korn huete haffre och bönor beholle Sochne presterne enskijlth (undantagendis wed Nerpis Socknn thet bådenn Rogh och kornn skiftis lijke emellan Sockne prestenn och Sockne kyrckionn) Jtem finske Retthenn, försth Rogenn skiftis wdi 3 lijke delar,

¹⁾ Dessa undervisningar äro t. ex. alla de, hvari „rätten“ bestämes på grund af matskotten (se framdeles). Den finska och den svenska rätten, bestämd på detta sätt, är mycket vanlig. Men denna undervisning ger ej förklaring på frågan om dessa rätters förhållande till en del andra skattetitlar, hvilka dock t. ex. enligt Porthans meddelade bref äro utmärkande kännetecken för dessa rätter.

²⁾ Statsarkivet, vol. 1980, Hr Sigfreds i Euraåminne räkenskap för tionden af nedra Satakunda prosteri 1555.

emellan Biscopenn Sockne prestenn och Sockne kyrckionn, men huete kornn haffre och bönor skiftis jemph udi tw, Emellann Bispenn och Sockne presterne“. — Åtskilnaden mellan den svenska och den finska rätten berodde sålunda enligt denna undervisning på en olika fördelning af rågtionden (i *Nerpes* s:n, af endast svensk rätt, äfven af kornktionden; jemf. härmed framdeles), i det att der denna delades i *tvänne lika* lotter mellan socknepresten och socknekyrkan förekom *svensk rätt*, men der biskopen kom med i delningen såsom den tredje, hvarvid delningen skedde i *tre lika* lotter, egde *finsk rätt* rum.

Med skäl kunde man invända gent emot denna förklarings tillräcklighet såsom utgörande en definition af dessa rätter, att den svenska rätten enligt ofvannämnda undervisning helt och hållet glömmes bort biskopen vid tiondens fördelning. Och dock borde ju honom enligt tionde ordningen äfven här tillkommit någon del af tionde afkastningen. Undervisningen vore sålunda i det nyssnämnda hänseendet icke hållbar. Men vi måste härvid fästa uppmärksamhet vid, att den anförda undervisningen gäller blott den under 1500-talet på de nyssnämnda orterna stadgade fördelningen af spanmålsktionden, och att denna under den långa tid, som förflutit, sedan tiondeuppbörden införts, måhända fått ett annat skaplygne, än den ursprungligen haft, d. v. s. att biskopen måhända äfven på de orter, som nyssnämnda undervisning nu hänför under det delningssystem, som enligt ofvannämnda undervisning bär namnet „svensk rätt“, uppbär den honom antagligen äfven här ursprungligen in natura tillkommande delen af tionden, men på ett annat sätt. Detta sistnämnda har ock på nyssnämnda orter, der svensk rätt förekommer, inträffat, enligt hvad vi underrättas om genom undervisningar i andra räkenskaper. Taga vi nämligen äfven öfriga skattetitlar inom presträntan med i betraktande, skola vi finna, att biskopen i den svenska rätten icke blef bortglömd. Vi hafva då den s. k. „nåbbskatten“. Hvad man med denna skatt förstod, framgår af, bland andra, en undervisning i 1554 års räkenskap öfver presträntan från Sata-

kunda¹⁾, der det heter rörande denna skatt från Euraåminne socken (fol. 13 v.): „Först är merckandis at wtj Effrabo-minne Socken är tueggie hondhe Rätter Nemplig Swensk Rätt och finsk Rätt. Så wtgörs årligen aff Swensk Rätten wtoff huar persoun som bonden ij sijn gord haffuer, wari sigh wng eller gammal, fförst thet döptt är (wndantagandis leghe folk) Smör itt marcpund, oc samme Smör är kallatt nebbeskattz smör. Hvilkit Bispen wpburit hafuer för alla hand Tiend som faller wtoff Swensk Rätten förtij Bispen haffuer ingen deel haft huarken wtoff Rog Tienden eller wårsådñ aff Swensk Rättenn vtan ij samme staden haffuer han wpburitt formemelte nebbeskattz smör“. — Näbbskatten var således blott en ersättning åt biskopen för den tredjedel af sädestionden, som han äfven inom den svenska rätten egentligen bort in natura uppbära, liksom han uppbar den inom den finska. Näbbskatten uppbars därför ock blott inom den svenska rätten, såsom vi finna af följande på samma ställe som nyssanförda undervisning förekommande anteckning: „Jtem aff Finsk Rätten görs Bispen intit nebbeskattz smör²⁾ förtij han ffår sijn deel aff allrahande tiende, så wäll aff höst säden som aff wårsäden, hwilkitt wijdare warder fformält wtj Tiende Registret“.

Ehuru dessa undervisningar i det sammanhang, hvarur de äro tagna, gälla särskildt förhållandena inom nedra Satakunda härad, de sistnämnda särskildt förhållandena inom Euraåminne socken, kunna de dock, så oväntadt detta äfven kan förefalla vid tanken på den brist på systemföljd i större utsträckning, som öfverhufvud förefinnes i 1500-talets beskattningsförhållanden, utsträckas, enligt hvad man af tionde- och näbbskatts-registren finner, äfven till andra orter, der en åtskilnad göres mellan finsk och svensk rätt. Uttryckliga undervisningar af likadant innehåll, som de ofvannämnda, kunna vi till bestyrkande af detta påstående dock

¹⁾ Statsarkiv., vol. 1969.

²⁾ Jemf. härmed äfven fogderäkenskapen för presträntan af Ulsby gårds län 1557, Statsarkiv., vol. 2009.

anföra blott tvänne, ty så många som om dessa rätter från öfriga orter än kunna uppvisas, ställa de dock dessa rätter äfven i vissa andra förhållanden, hvarom vi först framdeles blifva i tillfälle att tala. Dessa tvänne med de ofvannämnda till innehåll lika undervisningar om de nämnda rätterna förefinns i prostens i Lemo, Hr Peders' räkenskap för presträntan af Masko härad 1555 och gälla följande socknar: *Masko, Nousis, Pöytis, Reso, Rimito, Lemo, Virmo* och *Korpo*¹⁾. Vid det summariska angifvandet af sädestionden från de olika socknarna upptagas dessa summor äfven här under den rätt, hvartill socknen hör, och är derefter bifogad följande anteckning såsom undervisning (fol. 3): „Jtem är wetandes, att Rogenn aff finnske rettenn, skifftis och bytes vti 3 liike delar, emillan biskoppen sockne prestenn och sochne kirckionn, men hvete, kornn, haffra, och bönår, skiptis vti 2 liike delar, emillan biskoppenn och sockne prestenn, — Jtem vtj svenske rättenn, bytes allenest, Rogenn vti 2 liike delar, emillan Sockne kirckian och sockne prestenn, men hvete, kornn, haffra, och Bönår, behåller prestenn ennsamen“.

Den öfverensstämmelse, som enligt dessa undervisningar förefinnes mellan rätterna i ofvannämnda tvänne härad, är således, att i den svenska rätten all rågtionde förbytes i tvänne delar mellan biskopen och socknepresten, men all wårsåd kommer socknepresten ensam till godo, hvarvid enligt den förra undervisningen biskopen, som inom denna rätt icke uppbär någon tionde i spanmål, hvarken råg eller wårsåd, ersättes genom uppbörden af näbbskatts-smöret; och att i den finska rätten rågtionden fördelas i tre lika delar, wårsäden i två, hvarvid biskopen tar såsom sin del af tionden, af rågen tredjedelen, af wårsäden hälften, efter som årsvexten är²⁾.

¹⁾ Statsarkiv., vol. 583.

²⁾ Rörande näbbskattens sätt att utgå synes äfven under 1500 talet en viss osäkerhet i uppfattningen gjort sig gällande. Såsom exempel härpå vilja vi meddela några anteckningar ur den tidens undervisningar härom. I en undervisning, „huru preste och klockare räntan är utgjord af Ulsby gårds län 1557“ (gårdslänet omfattade Ulsby,

Berättigade vore vi redan på grund af nyssnämnda öfverensstämmelse vid bestämningen af rätterna i ofvannämnda häråd, att uppställa denna olikhet i afseende å biskopstiondens uppbörd eller nyssantydde olika ordning vid sädestationens fördelning såsom ett kännetecken för den svenska och den finska rätten icke blott för de områden, för hvilka dessa undervisningar särskildt gälla, utan för alla orter öfverhufvud, der en åtskilnad göres mellan dessa rätter. Men då en invändning gent emot denna slutledning möjligen kunde finna skäl för sig deri, att vi icke uppvisat, att nyssnämnda påstående verkligen rörande alla de orter, der dessa rätter förekomma omnämnda, eger sin riktighet, skola vi försöka att äfven i anfördt syfte bevisa detta påstående. Vårt förfarande kommer dervid dock att blifva af en väsentligt annan art, än det hertills varit. Ty så önskligt det äfven hade varit,

Eura, Euraåminne, Lappo och Säkyä kapellgäll, samt Nerpes socken; Statsarkiv., vol. 2009) heter det: „Jtem nebbeschatz smör 1 mark för hwar hion (vndantagandis leggeföolk) som bonde haffuer, som äre till lagha ålder komne, och gå till gudz bordh, men aff Nerppis sockn, för hwar spöde barn, så wäll som för gamalth folck 1 mark smör“. Jemf. härmed undervisningen ofvan om näbbskatten från Euraåminne socken. — Liksom i Nerpes utgick i de öfriga österbottniska socknarna näbbskatten af barn, förutom i Kemi, der ingen näbbskatt förekom, utan biskopstionden utgjordes i kiltispenningar, och kyrkotionden i bågapenningar (Statsarkiv., Österbottens räkenskap för år 1570; vol. 4554). Äfven i Ilmola kapell och i största delen af Kyro socken utgjordes 1554 „i stället för näbbskatts-smöret en skatt efter pundlandet“, (jordtalet i Österbotten), af hvar pundland 18 deningar kiltispenningar (Statsarkiv., vol. 4554). I Lasse Fordells räkenskap för Pedersöre, Karleby och Kalajoki socknar 1560 heter det, att näbbskatten upptogs „efter mantalet, så att utaf hvar barn, piga eller dreng, bonden hafver uti sin gård“ —, utgörs 1 mark smör. (Statsarkiv., vol. 4623). — I Raseborgslän utgick näbbskatten enligt en räkenskap för 1571 med 1 mark smör af „hvar gift bonde för sig sjelf, sin hustru, måg eller dotter, som är 15 år gammal“. Jemför härmed uppgiften hos Porthan, att näbbskatten i helsingerätten skulle erläggas med 1 mark smör „de quolibet capite virilis vel muliebris sexus, septimum sue etatis annum complete“ (Chron., sid. 185, amn.). — Frälsemän, äfvensom embetsmän voro från dess erläggande befriade (1669, fol. 18 v., Statsarkiv.).

att om dessa rätter, der de på öfriga orter i sydvästra Finland eller äfven annorstädes förekomma nämnda, hafva erhållit bestämda undervisningar af liknande innehåll som de anförda, har vårt försök i detta afseende dock icke krönts med framgång. För vinnande af ett resultat i nyssnämndt hänseende äfven rörande orter, belägna utom ofvannämnda häråd, måste vi gå till väga på ett annat sätt.

Få vi på grund af nyssanförda undervisningar antaga, att det olika sättet att utgöra biskopstionden utgjort ett kännetecken för dessa rätter i de anförda socknarna, torde ett antagande, att detta samma kännetecken äfven finge användas på öfriga orter, der åtskilnad under 1500-talet göres mellan den svenska och den finska rätten, såsom nämndt, äfven få anses berättigadt. Det gälde då blott, att uppvisa, att allt efter som en ort hänföres till någon af dessa rätter, den äfven i enlighet dermed befinnes vara utmärkt af en skild ordning i afseende å sin biskopstiondes utgörande eller sin sädestationens fördelning. Vigtigt för vårt ändamål är det, att derjemte se till, huruvida ett sådant kännetecken, som det vi omnämndt, äfven tillkommer de af Porthan anförda rätterna under medeltiden enligt de underrättelser, han har om dem att meddela.

Såsom redan blifvit nämndt gör Porthan egentlig skilnad blott mellan trenne rätter; helsingerätten och den svenska rätten ställer han i afseende å kännetecknen lika. — De flesta af de underrättelser, som han har att meddela om dessa rätter, ställa dem, såsom äfven blifvit antydt, i samband med skatteförhållanden, särskildt med presträttigheterna. Rörande tiondens fördelning och uppbörd framlägger Porthan¹⁾, att uti de trakter af Finland, der tionden utgick i spannmål, delades all rågtionde i tre delar, lika mellan kyrkoherden, biskopen och socknekyrkan. Men denna tiondeuppbörd undergick sedan delvisa förändringar. Biskopen ingick förening med bönderne på många orter, enligt hvilken han erhöi sin lott i denna rågtionde förbytt till en motsvarande upp-

¹⁾ Chron., sid. 510, amn.

börd i andra skattepersedlar. Så anför Porthan, att konung Magnus år 1331 bekräftade en öfverenskommelse mellan biskop Bengt och inbyggarna i hela Viborgs slottslän, att desse såsom sin tionde till biskopen skulle erlægga i den karelska rätten tvänne goda skinn eller „palke“ af hvarje „rök“, i helsingerrätten 1 mark smör af hvar man- och qvinnokön, som fyllt sitt sjunde år (d. v. s. erlægga det s. k. näbbskatts-smöret). I de trakter, der denna öfverenskommelse ingicks, tillägger Porthan, blef den spanmål, som derefter upptogs i tionde¹⁾, delad i tvänne lika delar, såväl rågen som kornet, hvilka delar tillföll, den ena socknekyrkan, den andra socknepresten²⁾. Men rörande skinnskatten nämner han, att den, då det under tidens lopp blef alltmer svårt för inbyggarna, att i enlighet med sin öfverenskommelse erlægga skinn för sin tionde, denna skinnskatt „ex pacto vetere“ blifvit förvandlad till en årlig penningaavgift³⁾.

¹⁾ Om denna tiondepanmål säger *Tengström* (Prest. tjenstg. I, sid. 143): „Der Biskopen med invånarne öfverenskommit om Tiondens utgörande i Smör, togo Pastor och Socknekyrkan icke desto mindre sina andelar i Spanmål“ — —.

²⁾ Detta uttalande af Porthan, som i sin tur härvid tyckes stöda sig på ett uttalande af *Agricola* (se framdeles), måste till en del berigtigas. Det af honom omämda delningssättet förekommer nämligen blott inom svenska rätten i *Nyland samt i Nerpes socken (öfvensom i det öfriga Österbotten)*. Inom den svenska rätten i sydvestra Finland delades blott rågen på nyssnämnda sätt i tvänne delar, kornet jemte den öfriga vårsåden var här kyrkoherdens enskilda uppbörd. — Den svenska rätten i Nyland, som för öfrigt icke i annat än i nyssnämndt afseende skiljer sig från den svenska rätten i sydvestra Finland, går i 1500-talets räkenskaper äfven under namn af „nyländsk rätt“ (jmf. framdeles). Var åtskilnaden mellan helsingerrätten och den af Porthan omämda svenska rätten möjligen den samma som nyssnämnda mellan den svenska rätten i Nyland (den nyländska) och den svenska rätten i sydvestra Finland?

³⁾ *Chron.*, sidd. 510, 636. Jmf. *Tengström*, Prest. tjenstg. II, sid. 9, anm.; *W. G. Lagus*, Handl. till upplysn. i Finl. Kyrkohist., ny följd, 4:de h. — Porthans ofvananförda yttrande lyder egentligen, att skinnskatten i *Tavastland och Karelen*, då det blef svårt för inbyggarna, att vidare erlægga den in natura, „ex pacto vetere“ blifvit förvandlad till en årlig penningaavgift att utgå efter *bågatal*, d. v. s. af hvarje mausperson, som

Det olika sättet att utgöra tionde till biskopen finna vi sålunda vara ett utmärkande kännetecken för den af Porthan omnämnda helsingerrätten och den karelska rätten. Rörande den svenska rätten har han icke att lemna någon annan tydning i detta afsende, än att han, på grund af några andra öfver-

förmådde spänna en båge, eller med andra ord hade uppnått 15 års ålder. Vi ha ofvan blott anført det allmänna förhållandet rörande utbytet af denna skinnskatt, emedan enskildheterna äfven i nyssanförda yttrande till en del måste berigtigas. Tavastlänningarne voro nämligen sedan längre tider tillbaka förpligtade att erlægga till biskopen (jmf. *Porthan*, *Chron.*, sidd. 79, anm., 165 f., aum.) en årlig tiondeskatt i skinnvaror. Denna skinnskatt tyckes varit faststeld till 4 skinn af hvarje rök. Men tvist rörande densamma uppstod, i det att tavastlänningarne blott ville erlægga 3 skinn. Tvisten bilades 1329 till en tid genom ett utslag af kon. Magnus, att till dess närmare utredning skulle ske genom erkebiskop Olof i Upsala, det fjerdte skinnets äfven skulle utgå, men sättas i kvarstad. Den afgjordes sedermera till biskopens fördel. (Jmf. *Tengström*, Prest. tjenstg. I, 139, anm.). Den tionde ordning, som tavastlänningarne iakttag, påbjöds till efterlefnad för inbyggarna i Savolaks af kon. Magnus 1329, samma dag, som han äfven påbjöd inbyggarna i norra Österbotten och Karelen att betala tionde till biskopen och presterskapet. (Jmf. *Tengström*, anf. arb., I, sidd. 136—137). — I Savolaks skulle således äfven utgå det s. k. „fjerdte skinnets“ i biskopstionde. Porthan nämner i sitt anförda yttrande rörande skinnskattens förvandling i Tavastland och Karelen till en afgift i penningar efter *bågatal* dessa *bågapenningar* „decimae ecclesiasticae“ och säger, att de fördelades i tre lotter mellan kanikerna, domkyrkan („S. Henricum“) och socknekyrkan. Att *bågapenningar* förekomma i Tavastland, Savolaks och Karelen såsom en tiondeskatt, hvars delning sker på ofvannämnda sätt, skola vi framdeles finna, men icke desto mindre måste Porthans yttrande om skinnskattens förvandling till *bågapenningar* bifogas en berigtigande förklaring. Ty de tvänne skinn af hvarje rök i karelska rätten, på hvilka Porthan i detta sammanhang äfven synes syfta, bekräftades af konung Magnus 1331 (jmf. ofvan; äfven Porthan, *Chron.*, sid. 185) såsom utgörande „decimae episcopales“ och tillkommande biskopen ensam för hans del af tionden, liksom den vid samma tillfälle stadfastade näbbskatten blef biskopens odelade uppbörd i stället för den råg-, eller råg- och korn-tionde, som honom tillföre kommit i helsingerrätten. — Vid den förvandling till en penningaavgift, som äfven dessa tvänne skinn till biskopen befinnas hafva undergått, blefvo de i Karelen icke förvandlade till en penningaavgift efter *bågatal*, utan till en afgift efter „*skattal*“, d. v. s. efter jordetal (till de s. k. „kiltis“-penningarna), ty efter

ensstämmelser mellan helsingerrätten och den svenska, uppställer dem såsom samma slags rätt, hvaraf då äfven följer, att inom den svenska rätten, liksom inom helsingerrätten, biskopens del i tionden utgår i form af näbbskattsmör.

denna beräkning utgick under 1500-talet biskopstionden här. Äfven i Tavastland och Savolaks samt i norra Österbotten voro kiltispenningarne biskopens enskilda uppbörd och torde i de förenämnda landskapen ersatt den s. k. fjerdeskinsskatten, hvarom vi ofvan nämt. Huru bågapenningarna i Tavastland, Savolaks och Karelen uppkommit, är svårt att bestämdt säga, då sjelfva handlingarna icke derom gifva någon upplysning, men när de här, liksom äfven i Karelen, fördelades mellan socknekyrkan, domkyrkan och kanikerna, så hade de åtminstone icke uppkommit genom ett utbyte af den biskopen tillkommande delen af tionden, utan genom ett utbyte af den socknekyrkans såsom det tyckes äfven här ursprungligen beräknade del af tionden, hvaraf kanikerna och domkyrkan hade sitt underhåll. Tiondepennningarna efter bågatal tillhöra den egentliga kyrkotionden, icke biskopstionden. Kyrkoherden uppbar i dessa landskap förutom en hel mängd olika persedlar, äfven all den spanmålstonde, som utgick.

I sammanhang härmed vilja vi nämna, att samma ordning vid spanmålstondens uppbörd, som förekommer i den finska eller svenska rätten, äfven ligger till grund för den karelska rättens uppbördssystem, sådant det ter sig under 1500-talet. Vi skola med några ord förklara detta.

En tionde i spanmål, såsom i södra Finland, tyckes man äfven afsett vid påbjudandet af tiondens erläggande af inbyggarna i Karelen 1329. (Kon. Magnus bref derom, se *Porthan*, Chron., sid. 185). Slutet af brefvet: „Si vero convencionem aliam loco Decimarum cum dicto Episcopo vestro, Ecclesiis et Curatis, vos inire contingat ipsam usque ad annos nostros discrecionis stare volumus inconcussam“ (*Porthan*, anf. st.; *Tengström*, Prest. tjenstg. I, sid. 136), tyckes ock tillkännagifva, att ett sådant uppbördssätt blifvit försökt. Men denna tionde befanns snart omöjlig från nämnda trakter, enligt hvad man erfar af kon. Magnus och biskops Hemmings bref af 1335 (1345?) till menige allmogen i Karelen, i hvilket de säga, att „vi hafve begrundat och betraktat, att I ej väl kunnen, för margahanda märkeliga förfall och saka, utgöra sådana tionde, som ider bör“. Såsom tiondegård blefvo de därför pålagda en stadga och sänja, enligt hvilken hvar bågaman skulle göra kyrkan ett bågaskinn eller en „tridiung“ säd och biskopen två hvitskinn af hvarje rök, samt sin kyrkoherde en hel mängd persedlar (*Porthan*, Syll. Mon., sid. 69 ff.; Chron., sid. 219). Biskopens del i tionden, som här förbyttes till en uppbörd af tvänne hvitskinn, förbyttes i helsingerrätten till en upp-

Någon särskild underrättelse om förhållandet med biskopens tiondeuppbörd inom den finska rätten har *Porthan* icke att meddela från dessa tidigare århundraden, sannolikt därför, att något afsteg från den ursprungliga ordningen för tiondetäkten här icke egde rum. Den fråga, som vi nyss uppstälde till besvarande rörande de olika rätterna hos *Porthan*,

börd af 1 mark smör af hvarje man- och qvinnokön, som uppnått 7 års ålder (se ofvan). — Då inom den svenska rätten biskopens tiondeuppbörd äfven utgick på samma sätt som i helsingerrätten, och den här uttryckligt säges motsvara den tionde uppbörd, som biskopen hade i den finska rätten, d. v. s. tredjedelen af den rågtionde som föll (se ofvan; „Nebbeskatter solvitur pro tertia parte Decimarum“ heter det äfven i den af *Porthan*, Chron., sid. 263 ff., offentliggjorda redogörelsen för presträtter under medeltiden), få vi väl anse att de tvänne hvitskinnen i Karelen (de fyra skinnen i Tavastland) eller efter deras förvandling till penningar, de s. k. „kiltispenningararna“, äfven motsvarat en tredjedel af den rågtionde, som äfven i de trakter, der dessa hvitskinn eller kiltispenningar utgingo, ursprungligen varit ämnad att utgå, men hvilken man sett sig nödsakad att förbyta till en uppbörd i särskilda persedlar enligt „sänja“. Enligt samma betraktelsesätt skulle äfven kyrkans bågaskinn eller bågapenningar motsvarat den tredje del af spanmålstonden, som kyrkan uppbar in natura i den svenska och finska rätten, ty dessa bågapenningar fördeltes såsom denna kyrkans del i dessa rätter. All den spanmålstonde, som föll i den karelska rätten (der biskopstionden erlades i kiltispenningar; se nedan) uppbar kyrkoherden ensam. Denna uppbörd motsvarades helt visst af kyrkoherdens uppbörd af den återstående tredje delen af den råg-, eller råg- och- korn tionde, som jemte den öfriga sädestionden tillföll honom i den finska eller svenska rätten. Med dessa förhållanden klargjorda, kan det icke förundra, att då Gustaf Vasa „indrog tvåtredjedelar af sädestiondet till kronan, befanns beloppet deraf i förhållande till det svenska tiondet aldeles obetydligt“, eller att Karl IX ännu 1602 „fann anledning att förklara, huruledes man i Finland, ehuru Gud befallt tionde, icke vetat deraf synnerligen mer än den, som uppbars af presterna, allt efter godtycke, som icke ringa varit“, de hade ock kaliat den, icke tionde, utan presteränta, (*A. Liljenstrand*, „Finlands jordnaturer“, Helsingfors 1879, sid. 110; *J. E. Waaranen*, Samling af urkunder rör. Finlands hist., I, sid. 258). — Den spanmålstonde, som utgjordes i den karelska rätten, var nämligen blott kyrkoherdens ursprungliga lott af spanmålstonden. En häntydning till denna förklaring ligger äfven i Tengströms ofvan sid. 34 anm. 1, anförda yttrande om spanmålstondens uppbörd i den svenska eller helsingerrätten.

är härigenom besvarad. Det olika sättet för biskopstiondens utgörande, som vi funnit under 1500-talet vara ett utmärkande kännetecken för den svenska och den finska rätten i ofvannämnda tvänne härad, ha vi sålunda äfven funnit hos Porthan känneteckna helsinge- och den karelska rätten uttryckligt, och med största sannolikhet äfven den svenska (= helsingerrätten) samt den finska rätten. Det återstår oss nu blott att uppvisa, att äfven denna olikhet i afseende å biskopstiondens utgörande är ett utmärkande kännetecken för de i 1500-talets räkenskaper på öfriga orter än i de nämnda häraden förekommande rätterna.

Dessa rätter voro, såsom vi nämt, den svenska, den finska, den tavastländska, nyländska och den karelska. Särskilda rätter af dessa äro dock egentligen blott trenne, den svenska, den finska och den karelska, ty den tavastländska är, såsom af det följande skall framgå, blott en afart af den karelska, liksom den nyländska är det af den svenska. — Såsom nämdt, kunna vi icke vid afgifvandet af svaret på denna fråga återopa oss på bestämda undervisningar om rätterna på hvarje särskild ort, på samma sätt som vi kunde det om rätterna i de anförda häraden, men vi skola i dess ställe med ledning af räkenskaperna och de uppgifter, som vi i dem funnit om kyrkotiondens på de olika orterna fördelning, äfvensom om sättet för biskopstiondens utgörande, söka uppvisa, att hela landet låter fördela sig efter denna indelningsgrund i skilda områden, kännetecknade genom de nämnda trenne rätterna och deras afarter, samt motsvarande de områden för dessa rätter, hvilka de af Porthan meddelade underrättelserna för dem utpeka. Vi få således redan på grund häraf anse, att de af Porthan anförda rätterna åtminstone i nyssanfördt afseende få alldeles likställas med de under 1500-talet använda rätterna och bedömas på grund af dem. Vi skola äfven framdeles se, att denna uppfattning af dem genom nya jemförelser och likheter dem emellan skall än mer vinna bekräftelse. Den tavastländska och den nyländska rätten känner Porthan icke till. Men öfverhufvud låta de enligt 1500-talets räkenskaper icke

heller särskilja sig, den förra från den svenska, den senare från den karelska, genom någon för dem väsentligt betecknande egendomlighet i afseende å biskopstiondens utgörande. Så när som på antydda olikhet vid sädestiondens fördelning i den nyländska och den svenska rätten, tillhöra de särskilda kännetecknen för den nyländska, äfvensom för den tavastländska rätten de enskilda ränteförhållandena inom den svenska eller den karelska rättens skattesystem. I enlighet med hvad ofvan blifvit sagt om den olika betydelsen under 1500-talet af rättens begrepp, karakterisera vi dessa rätter såsom den tavastländska och den nyländska „räntan“ till skilnad från „rätten“ med de med detta begrepp förenade bestämningarna.

Emellertid tillhör det oss nu, att i enlighet med vårt antagande rörande rätternas bestämning, såsom utmärkande områden för olika ordning vid biskopstiondens utgörande och kyrkotiondens fördelning, se till, hvilken utbredning dessa rätter hafva i landet under 1500-talet. Rätterna voro den *svenska*, till hvilken vi föra den *nyländska*, den *finska* och den *karelska*, under hvilken vi ordna den *tavastländska*. — I enlighet med anförda undervisningar af år 1555 rörande den svenska och den finska rätten i nedra Satakunda (se ofv. sid. 28) samt i Masko härad utmärkes den finska rätten genom att tionden utgick „efter som årsvexten var“, dervid då rågen delades i *tre lika delar mellan biskopen, socknekyrkan och socknepresten*, men *all vårsäd d. v. s. korn, hafra, bönor, hvete, uti tvänne delar mellan biskopen och socknepresten*. — I den svenska rätten, der tionden äfven utgick efter som årsvexten var, fördelades åter all rågtionde (i den nyländska rätten äfven all korntionde) i *tvänne lika delar mellan kyrkopresten och socknekyrkan*¹⁾. Biskopens tiondeuppbörd var

¹⁾ Vid fråga om härstamningen af den svenska, särskildt nyländska kolonin i vårt land gäller för Porthan bland annat äfven namnet *jus „helsingonicum“* såsom en häntydning på Helsingland och dess inbyggare. (Jemf. Chrou., sid. 20). Ofvannämnda delning af tionden inom

här *näbbskattssmöret*. Vårsäden (undantagande kornet i den nyländska rätten), som i finska rätten fördelades i tvänne delar mellan biskopen och socknepresten, behöll i denna rätt *socknepresten ensam*. I hvardera rätten delades vidare socknekyrkans del af rågtionden (i nyländska rätten äfven af korntionden) enligt en undervisningsräkenskap för prest-räntan af Åbo stift åren 1542—43 i *tre delar* mellan kanikerna, domkyrkan och socknekyrkan på det sätt, att kanikerna först togo hvar tjerde pund, spann o. s. v. och resten delades jemt mellan domkyrkan och socknekyrkan¹⁾.

den nyländska och den svenska rätten, hvilka motsvaras af den svenska och helsingerätten hos Porthan, eger äfven rum i Sverige enligt helsingelagen. *Th. Rabenius* säger om tiondens fördelning enligt denna lag, att den skedde på ett sätt, som var olik det vanliga i Sverige. Lagen „åberopar i främsta rammet gammal sedvänja, men tillägger sedan presten och kyrkan hälften hvardera, undantagande tionden af boskap, jagt och småfiske hvilken den förre egde ensam“ (Om tionden, Upsala 1853, sid. 41). Sjelfva helsingelagen framlägger detta sålunda: „Koorn tiund ok all an nor akur tiund göræs æftir þy gamul siþwænna hawr wærit ok skifptis sama lund. — Quik tiund æller smörmalæ. þæt aa præster enza min. ok swa aff fuglum. ok dyurum. ok smafiscum allum. bogh æft ælghæ ok biornæ hwarium Biscuper taki hwan XV lax. sildæpund swa af siæl ok graskinum. ok præst taki halft wip kyrkiu“ (*Helsingelagen*, utg. af C. J. Schyter, Kyrkiu B. VII).

¹⁾ Statsarkiv., vol. 6. Jemf. härmed Agricolas „underwisningh om alle Domkyrkienes, Prælaturers, Canoniers och Præbenders Rænthe vjdh Aabo Domkyrkie“ (1540—41), tryckt af *W. G. Lagus*, i Handl. till uppl. i Finl. kyrkohist., ny följd, 4:de häft., samt till sitt företal, behandlande tiondens fördelning, tryckt af *Porthan* i Chron., sid. 635, anm. — Jemf. anf. arb., sid. 510. — Äfven i afseende å fördelningen af denna socknekyrkans lott, har såsom vi framdeles skola se, i de enskilda redovisningarna från olika orter ofvannämnda princip icke alltid blifvit följd. Detta gäller icke endast orter inom den svenska och den finska rätten, utan äfven inom de öfriga rätterna under 1500-talet. Enligt Agricolas anförda företal förekommer nämnda fördelning utöfver hela stiftet; vol. 6 är defekt i afseende å Österbotten och Karelen och lemnar sålunda ingen upplysning om dessa orter, men anför nämnda delning ske såsom ofvan i hela det öfriga Finland. Denna fördelning synes äfven vara den rigtiga. Enligt *Tengström*, (Prest. tjenstg. I, sid. 141), anslåg nämligen Konrad Bitz vid kanikernas förflyttande till Åbo till deras underhåll „af

Denna socknekyrkans del användes till kyrkans underhåll med vin, vax, oblater m. m., de båda andra lotterna tillkommo sedan reformationen kronan. Följa vi nu denna indelningsgrund såsom kännetecknande den svenska och den finska rätten, erhålla vi enligt 1500-talets räkenskaper följande resultat rörande dessa tvänne rätters utbredning.

Nerpes	socken ¹⁾	till svensk (nyländsk) rätt.
Ulsby	„ ²⁾	„ svensk och finsk „
Eura	„ ³⁾	„ d:o „ d:o „
Säkylä	kapell ⁴⁾	„ finsk „
Euraåminne	socken ³⁾	„ svensk och finsk „
Lappo	kapell ⁵⁾	„ d:o „ d:o „
Raumo	socken ⁶⁾	„ d:o „ d:o „
Letala	„ ⁷⁾	„ d:o „ d:o „

hvarje moderkyrka och kapell öfver hela stiftet en 4:de del i tionden eller fjerdedelen aff then tredie deel, som sancte Henric oc sokna Kirkion tilhopa sijna mellan dela pläga“. — Jemf. *Porthan*, Chron., sid. 511 ff.; Åbo tidn. 1785, N:o 15, pag. 113; *Lagus*, Handl. till uppl. etc. ny följd. III häft., sid. 10 ff. Exempel på tolkningar rörande denna delning vilja vi vid fråga om de enskilda orternas tionderätt meddela.

¹⁾ Statsarkiv., vol. 1980, Hr Sigfrids räkenskap år 1555 — Erlade allt igenom näbbskatt, vol. 2009 m. fl.

²⁾ Statsarkiv., vol. 1980. — Greger Michelssons i Euraåminne, prost i nedra Satakunda räk. 1548, vol. 1935. Enl. denna sistänförda räk. fördelades socknekyrkans del af rågtionden i hvardera rätten på det sätt, att kanikerna först togo 4:de delen och resten delades jemt mellan socknekyrkan och socknepresten. „Rätten“ bestämmes här af matskotten. — Näbbskatt utgjordes, der smörmatskott utgick. Statsarkiv., vol. 2009.

³⁾ Statsarkiv., vol. 1980. Jemf. anm. under Ulsby. Rörande tionderätten, jemf. äfven vol. 6.

⁴⁾ Erlade ingen näbbskatt. Statsarkiv., vol. 2009.

⁵⁾ Statsarkiv., vol. 2009. Jemf. vol. 2102, reg. för 1560. Erlade näbbskatt af de byar, der smör matskott utgick. Se framdeles under matskottträtterna.

⁶⁾ Statsarkiv., vol. 1980.

⁷⁾ Statsarkiv., vol. 585, reg. öfv. tionden för 1555. Rörande socknekyrkans del af rågtionden såväl i svenska som finska rätten, jemf. följande anm.

Nykyrko	socken ⁸⁾	till svensk och finsk rätt.
Vemo	„ ⁹⁾	„ d:o „ d:o „
Töfsala	„ ¹⁰⁾	„ d:o „ d:o „
Virmo	„ ¹¹⁾	„ d:o „ d:o „
Lemo	„ ¹²⁾	„ d:o „ d:o „
Masko	„ ¹³⁾	„ d:o „ d:o „

⁸⁾ Statsarkiv., vol. 585. Den råg, som här föll på socknekyrkans del såväl i svenska som finska rätten delas i 2 lika [1] delar mellan socknekyrkan och domkyrkan. Matskotts- och tionderätterna motsvara hvarandra, eller hellre tionderätten bestämmes på grund af matskotten.

⁹⁾ Statsarkiv., vol. 585. Rörande fördelningen af socknekyrkans del af rågtionden i såväl svenska som finska rätten, jemf. föregående anm. Då finska rätten i prostens tionderegister börjar, heter det: „Her ephther begynnes rog maskoth som kallas finske rätten“ (s. v. fol. 25). I reg. ingår dock icke någon redogörelse för matskotten. Namnen Vemo svensk socken och Vemo finsk socken förekomma ofta i räkenskaperna. (Jemf. härom äfven Y. Koskinen, Tutk. maanom. seik. etc., sid. 34 anm.).

¹⁰⁾ Statsarkiv., vol. 585. I detta reg. heter det vid redogörelsen för de olika rätterna: „Her begynnes svenske retten“ och „Her begynnes finske Retten“. Blott tionden upptages i reg., men för tiondens fördelning redogöres icke, emedan all tionde af denna socken, såväl af svenska, som finska rätten, i alla persedlar var förlänad kyrkoherden i socknen, „epthter han sitther vthi en stoor almon vegh“ (fol. 14). Jemf. vol. 6.

¹¹⁾ Statsarkiv., vol. 583, Hr Peders i Lemo, prost i Masko härad, räk. för 1555. Jemf. vol. 619. Enl. denna sistnämnda räk. bytes socknekyrkans del af rågtionden i den finska rätten såsom i Nousis finska rätt (se Nousis, vol. 619), men i svenska rätten såsom i Pöytis finska rätt (se Pöytis, vol. 619). Mantalet i finska rätten enl. samma räk. 312 bönder, i den svenska rätten 78 bönder. I vol. 6 uppgifves, att „all Rog Tijonde vtoffer huffadt vtoffer hela Virmâ sockn, byttis j 3 delar mellan Bisen Kirkepresten och Socknekirken.“ (fol. 9 v.).

¹²⁾ Statsarkiv., vol. 583. — Jemf. vol. 619, Hr Peders, prost i Masko härad, räk. 1556. Näbbskatt utgick i de byar, der smörmatskott utgick, vol. 1085, för 1567. Jemf. rörande detta sistnämnda dock vol. 615, reg. för 1556 och vol. 693-b, för 1557, hvilka upptaga näbbskatt utgående från blott omkr. $\frac{2}{3}$ af det område, der smörmatskott utgår. Fördelningen af socknekyrkans del af rågtionden enl. vol. 619 skedde såväl i finska, som i svenska rätten på samma sätt, som i den finska rätten, enl. s. v., i Pöytis.

¹³⁾ Statsarkiv., vol., 583. Jemf. vol. 619. Näbbskatt erlägges, der smörmatskott utgöres, voll. 747, för 1558; 1085, för 1567. Enl. vol. 619 bytes socknekyrkans del af rågtionden i den finska rätten såsom i Nou-

Reso	socken ¹⁴⁾	till finsk? rätt.
Rimito	„ ¹⁵⁾	„ svensk och finsk „
Korpo	„ ¹⁶⁾	„ svensk „
Nagu	„ ¹⁷⁾	„ „ „
Kimito	„ ¹⁸⁾	„ „ „

sis finska rätt (se Nousis, vol. 619), men i den svenska rätten i två „lika“ delar, mellan socknepresten och socknekyrkan; af socknekyrkans del behåller sedan kanikerna hvar 4:de spann och resten delas jemt mellan domkyrkan och socknekyrkan. Enl. samma räk. var mantalet i den finska rätten 123, i den svenska 53 bönder.

¹⁴⁾ Enligt vol. 583, för 1555, Statsarkiv., föres Reso socken uttryckligt till finsk tionde rätt. Jemf. härmed vol. 619, Hr Peders i Lemo räk. 1556. Detta motsäges dock af vol. 6, presträntan af Åbo stift 1542—43, i hvilken socknen hänföres till svensk och finsk tionderätt; den svenska rätten har blott ringa utbredning (omkr. 9 fullgårdsmän). På denna sistnämnda fördelning tyder äfven brevet af 1389 hos Porthan (se ofvan). Enl. vol. 619 fördelades socknekyrkans del af rågtionden såsom i Pöytis enl. s. v.

¹⁵⁾ Statsarkiv., vol. 583. Jemf. tiondens fördelning i vol. 653, reg. öfver tionden för 1556; vol. 619. Hvardera rätten omfattade enl. vol. 583, 76 bönder. I nyssanf. reg. öfv. tionden för 1556 säges kyrkans del af rågtionden i den svenska rätten fördelas i 2 delar mellan domkyrkan och kanikerna. Rörande denna fördelning upplyser vol. 619, att socknekyrkans del af rågtionden förbyttes i finska rätten uti 2 „lika“ delar mellan kanikerna och socknekyrkan („domkyrkan får intet“), men i svenska rätten behåller deraf kanikerna tredjedelen och socknekyrkan två delar. Enl. sistanf. räk. är mantalet i finska rätten 71 bönder, i svenska rätten 72.

¹⁶⁾ Statsarkiv., vol. 583. Jemf. voll. 619, 653. Erlade allt igenom näbbskatt, vol. 653, jemf. vol. 1076, för 1567. Socknekyrkans del af rågtionden bytes enl. vol. 619 i tre lotter, så att kanikerna först taga hvar 4:de spann och resten delas sedan jemt mellan domkyrkan och socknekyrkan.

¹⁷⁾ Statsarkiv., vol. 543, för 1552, vol. 556, för 1553. I dessa räkenskaper uppgifves fördelningen af socknekyrkans del af rågtionden ske på det sätt, att domkyrkan först tog hvar 4:de spann och resten delades jemt mellan socknekyrkan och kanikerna. Om näbbskatten af Nagu se anm. under Pargas.

¹⁸⁾ Erlade näbbskatt, vol. 526, för 1550; vol. 1080, för 1567; vol. 773, för 1558; Jemf. äfven anm. under Halikko. Dess tionde var förlänad, hvarför vi icke kunnat öfverkomma någon fördelnings undervisning derom. I vol. 6 säges, att domprosten af denna socken uppburit all tionde, undantagande kyrkodelen, „thy thegne sockn är jncorporatet

Kisko	kapell ¹⁹⁾	till	svensk	rätt.
Tenala	socken ²⁰⁾	„	svensk (nyländsk)	„
Pojo	„ ²⁰⁾	„	d:o	„
Karis	„ ²⁰⁾	„	d:o	„
Lojo	„ ²⁰⁾	„	d:o	„
Vichtis	„ ²¹⁾	„	d:o	„
(utom Loppis kapellgäll, som fördes till tavastländsk rätt).				

Esbo	„ ²⁰⁾	„	d:o	„
Kyrkslätt	„ ²⁰⁾	„	d:o	„
Sjundeå	„ ²⁰⁾	„	d:o	„
Ingå	„ ²⁰⁾	„	d:o	„
Helsinge	„ ²²⁾	„	d:o	„
Sibbo	„ ²²⁾	„	d:o	„
Borgå	„ ²²⁾	„	d:o	„
Pyttis	„ ²³⁾	„	d:o	„
Perno	„ ²³⁾	„	d:o	„
Veckelaks	„ ²⁴⁾	„	d:o	„
Vederlaks	„ ²⁴⁾	„	d:o	„
Säckjärvi	„ ²⁵⁾	„	d:o	„
Itimä	„ ²⁰⁾	var delad mellan „nyländsk“, „tavastländsk“ och „karelsk“ rätt.		

Öfre Sastamala socken ²⁷⁾ till finsk rätt.

præpositure in *orientalibus partibus*“. Enl. uppgift i denna räkenskap fördeltes rågtionden i 3 lika delar mellan domprosten, kyrkopresten och socknekyrkan; vårsåden i 2 delar mellan domprosten och kyrkopresten.

¹⁹⁾ Erlägger näbbskatt; vol. 526.

²⁰⁾ Statsarkiv., vol. 6. Jemf. vol. 3003, för 1552.

²¹⁾ Statsarkiv., vol. 3154, för 1559. Jemf. voll. 3003, 3187, 4112.

²²⁾ Statsarkiv., vol. 6. Jemf. vol. 2969, för 1548; vol. 3045, för 1556.

²³⁾ Statsarkiv., vol. 6. Jemf. voll. 2988; 5343.

²⁴⁾ Statsarkiv., vol. 6. Jemf. vol. 5050, för 1552.

²⁵⁾ Statsarkiv., vol. 6. Jemf. vol. 5341, för 1570; vol. 5343. Enl. en underv. räk. för räntan från Viborgs län (vol. 5123) utgjorde i Säckjärvi „de bönder, som äre ut med stranden“ sin prestränta „efter tionde“, som i Veckelaks, men „de, som bodde upp mot Lappvesi rå“, utgjorde sin ränta efter bågatal, af hvar båga 1 spann råg eller 4 öre penningar.

²⁶⁾ Statsarkiv., vol. 6. Jemf. voll. 3739; 3698; 4033.

²⁷⁾ Hr Olofs i Vesilaks räkenskap för Satakunda öfre härad 1551,

Kumo	socken ²⁵⁾	till	finsk rätt,
Kalliala	„ ²⁹⁾	„	d:o
Hvittis	„ ³⁰⁾	„	d:o
Loimjoki	„ ³¹⁾	„	d:o
Pöytis	„ ³²⁾	„	d:o
Räntämäki (S:t Marie)	„ ³³⁾	„	d:o
Rusko	kapell ³⁴⁾	„	d:o
Nousis	socken ³⁵⁾	„	d:o

Statsarkiv., vol. 1945. Af kyrkans del i rågtionden togo kanikerna först hvar 4:de spann, resten delades jemt mellan domkyrkan och socknekyrkan. Enl. vol. 6 är socknen delad i svensk och finsk tionde rätt. Såsom öfverallt i denna räkenskap beror äfven här tionderätten af mat-skottens art.

²⁸⁾ Statsarkiv., vol. 1980. Enl. vol. 6, presträntan 1542 är socknen delad i svensk och finsk tionde rätt (se under öfre Sastamala).

²⁹⁾ Statsarkiv., vol. 1945. Af kyrkans del af rågtionden togo kanikerna här liksom i Sastamala först hv. 4:de sp. och resten delades jemt mellan domkyrkan och socknekyrkan. Enl. vol. 6 delas socknen i svensk och finsk tionderätt (se ofvan under öfre Sastamala).

³⁰⁾ Statsarkiv., vol. 1980. Enl. vol. 6 är socknen delad i svensk och finsk tionderätt (se ofvan under öfre Sastamala).

³¹⁾ Statsarkiv., vol. 1980, för 1555.

³²⁾ Statsarkiv., vol. 583. Jemf. vol. 619. I denna räk. säges det, att socknekyrkans del af rågtionden förbytes i 3 delar, så att kanikerna i Åbo först taga hvar 4:de spann och resten delas jemt mellan domkyrkan och socknekyrkan. Jemf. vol. 6.

³³⁾ Statsarkiv., vol. 619. Jemf. vol. 6.

³⁴⁾ Enl. vol. 6., Statsarkiv., behöll domprosten såväl biskopens som kanikernas, domkyrkans och kyrkoherdens del af rågtionden. Socknekyrkans andel vid första delningen fördelades här i tre lotter, så att kanikerna först togo hvar 4:de pund, spann och resten delades jemt mellan domkyrkan och socknekyrkan.

³⁵⁾ Statsarkiv., vol. 583. Jemf. vol. 619. Enl. denna sistnämnda räk. bytes socknekyrkans del af rågtionden i två delar, mellan domkyrkan och socknekyrkan, och af socknekyrkans del behåller kanikerna hvar 4:de spann, resten tillkommer socknekyrkan. I vol. 6 säges, att Nousis socken „byttes i 2 delar och then annan delen kallas ny Nousis och then annan gamla Nousis“. Af ny Nousis „får bispnen tredje delen utaf tionde rågen och hälften utaf alle vårsåden med kyrkopresten“. „Men af gamla Nousis får erkedjeknen tredje delen utaf all tionderågen och hälften af all vårsåden med kyrkopresten“.

Nummis el. S:t				
Karins	socken ³⁶⁾	till finsk rätt.		
Lundo	„ ³⁷⁾	„ d:o	„	
Piikkis	„ ³⁸⁾	„ d:o	„	
S:t Mårtens el.				
„Nybygd“	„ ³⁹⁾	„ d:o	„	
Pemar	„ ⁴⁰⁾	„ d:o	„	
Sagu	„ ⁴¹⁾	„ d:o	„	

³⁶⁾ Statsarkiv., vol. 543, Hr Mårtens i Nagu, prost i Piikkis härad, räk. 1552. Jemf. vol. 556, Hr Mårtens i Nagu räk. 1553; vol. 529, Hr Sigfrids i Pemar, prost i Piikkis härad, räk. 1550. Den sistnämnda räk. upplyser, att socknekyrkans del af rågtionden bytes i tre delar lika mellan kanikerna, domkyrkan och socknekyrkan. Jemf. vol. 637, för 1556. Enl. denna sistnämnda räk. delas socknekyrkans del af rågtionden så, att kanikerna först togo hvar 4:de sp. och domkyrkan och socknekyrkan af resten togo halfparten vardera. Rörande tionde rätten jemf. äfv. vol. 6.

³⁷⁾ Statsarkiv., voll. 543, 556, 510, Hr Sigfrids i Pemar, prost i Piikkis härad, räk. 1547—49. Enl. denna sistnämnda räk. fördelades socknekyrkans del af rågtionden i 3 delar mellan kanikerna, domkyrkan och socknekyrkan, så att kanikerna först togo hvar 4:de spann och resten delades jemt mellan domkyrkan och socknekyrkan. I sin räk. för 1550, vol. 529, delar Hr Sigfrid dock socknekyrkans del af rågtionden i tre „lika“ delar. Äfven enl. denna räk. är socknen af finsk tionderätt på grund af sädestiondens fördelning. — Jemf. vol. 637, för 1556. — Enl. denna räk. försiggick delningen af socknekyrkans del af rågtionden på samma sätt som enl. vol. 510. Jemf. äfv. vol. 6.

³⁸⁾ Se ofvan Lundo s:n. — Jemf. äfv. vol. 6.

³⁹⁾ Statsarkiv., vol. 557, Hr Matts i Bjerno, prost i Halikko härad, räk. 1553; vol. 529, Hr Sigfrids räk. 1550. Socknekyrkans del af rågtionden förbytes enl. dessa räk. i tre „lika“ delar mellan kanikerna, socknekyrkan och domkyrkan. Jemf. Hr Sigfrids räk. för åren 1847, 48 och 49, vol. 510. Enl. denna fördelas socknekyrkans del af rågtionden i tre delar, så att kanikerna först taga hvar 4:de spann och resten delas jemt mellan domkyrkan och socknekyrkan. Näbbskatt utgjordes icke i socknen enl. vol. 1079, fogde räk. 1557, foll. 1—13 v. Jemf. äfv. vol. 6.

⁴⁰⁾ Se ann. under S:t Mårtens s:n. Jem. äfv. vol. 6.

⁴¹⁾ Statsarkiv., voll. 543; 556; 637, Hr Matts i Nummis, prost i Piikkis härad, räk. 1556. Enl. denna sistnämnda räk. förbytes socknekyrkans del af rågtionden på det sätt, att kanikerna först taga 4:de de

Pargas	socken ⁴²⁾	till finsk rätt.
Halikko	„ ⁴³⁾	„ d:o „
Uskela	„ ⁴⁴⁾	„ d:o „

len deraf, och resten fördelas jemt mellan domkyrkan och socknekyrkan. Sagu socken erlade icke näbbskatt, vol. 665, fogderäk. 1557, fol. 2—2 v. Jemf. äfv. vol. 6.

⁴²⁾ Här tog kyrkoherden först 1 pund af den fallna rågtionden, sedan delades resten i 3 lika delar mellan biskopen, erkedjeknen och kyrkan, voll. 543, 556, 637. I räk. för 1552, vol. 543 heter det (fol. 15 v.), att socknekyrkans del af rågtionden delas i tre delar mellan domkyrkan, kanikerna och socknekyrkan sålunda, att domkyrkan fick en „broderdel“, socknekyrkan äfven en „broderdel“, men kanikerna en „systerdel“. I Nils Jespersens räk. öfver presträntan från Pargas, „Naw“ och „Saw“ socknar 1557 (vol. 665), säges om näbbskatten från nyssnämnda socknar, att den utgjordes endast af Nagu socken. Jemf. rör. detta sistnämnda vol. 766, för 1558, vol. 666, för 1557. Jemf. äfv. vol. 6. Då denna socken för närvarande är till befolkningens språk till största delen svensk (enligt 1880 års folkmängdsstatistik („Bidrag till Finlands off. statistik“ VII, 9) finnes i socknen 839 finska talande mot 4,747 svenska talande), och detta skulle tyckas stå i skarpaste strid mot ett hänförande af denna socken till finsk tionderätt, som enligt vår bestämning af svenska och finska tionderätten skulle motsvara den finska nationaliteten vid den tid, dessa skilda rätter uppkommo, vilja vi nämna såsom ett stöd för riktigheten af vår nyssanförd bestämning af tionde rätten, att denna socken verkligen synes varit finsk. Vi återropa oss härvid *Tengström*, Prest. tjenstg. II, sid. 161 anm. Det säges här, att „antalet af finska invånare var på 1600-talet i Pargas så stort, att en särskild kaplan till deras betjening måste antagas; — samt en särskild kyrka för finnarnes gudstjenst uppföras. — De finska inbyggarnes antal har sedermera varit i beständigt aftagande, så att det numera (på 1820-talet) är förnämligast ifrån angränsande finska socknar inflyttade tjenstehjon, som de finska gudstjensterna bevista“.

⁴³⁾ Statsarkiv., vol. 557. Fördelningen af socknekyrkans del af rågtionden upptages här ske uti 3 lika delar, mellan kanikerna, socknekyrkan och domkyrkan. I Rasmus Jönssons fögderi, omfattande Nääsegård med Halikko härad (socknar: S:t Mårtens, Pemar, Halikko, Murla län, Bjerno s:n med Konungsgårdslän, Kimito s:n med Kyrkosundsskär) utgick näbbskatt blott af Kimito med dess skär. vol. 1079, räk. 1567, foll. 1—13 v. Jemf. äfv. vol. 6.

⁴⁴⁾ Statsarkiv., vol. 557, för 1553. Rör. fördelningen af rågtionden enl. denna räk. se ofvan under Halikko. Erlade icke näbbskatt, vol. 1080, för 1567. Jemf. äfv. vol. 6.

Bjerno socken ⁴⁵⁾ till finsk rätt.
Somero „ ⁴⁶⁾ „ b:o „

Vid första ögonkastet på denna förteckning öfver socknar som tillhört den finska eller svenska tionderätten under 1500-talet, finner man, att den svenska rätten under nämnda århundrade i afseende å sin utbredning motsvaras af den, som Porthan ådagalägger att den svenska rätten haft under medeltiden. Enligt hans förklaring af den svenska rätten skulle den omfattat den svenska befolkningen. De af honom anförda handlingarna framställa nämligen helsingerrätten såsom omfattande inbyggarna i Nyland och skärgårdsallmogen (se ofvan), hvilka hvardera han antager varit svensk. Det område, som den svenska rätten under 1500-talet enligt ofvanstående förteckning ömfattade, synes ock motsvaras af den utbredning, som den svenska nationaliteten fordom innehaft ¹⁾. Den af Porthan anförda svenska rätten finna vi sålunda äfven i detta afseende motsvara den sven-

⁴⁵⁾ Se ofvan under Uskela. Erlade icke näbbskatt, jemf. uuder Halikko. Jemf. äfv. vol. 6.

⁴⁶⁾ Statsarkivet vol. 3735, för 1551. Största delen af socknen hörde då till Hattula (Sääksmäki) härad och räknades till Tavastland. Tionde rågen från Somero s:n deltes eul. denna räknas i tre lika delar: biskopsdelen, kyrkodelen och kanikdelen, och vårsäden (kornet, hafran och bönorna) i två delar, biskops- och kyrkodelen. Kanikdelen var till lika delar efterlåten domkyrkan, socknekyrkan och kanikerna till underhåll. Jemf. prostens i Sääksmäki Hr Bertils räk. för Hattula härads prosteri 1553 vol. 3755. Ännu 1567 fördes en del af Somero till Halikko härad, jemf. vol. 1080. Näbbskatt erlades icke från denna del af socknen (se anm. under Halikko) och utgjordes icke heller från den del, som 1553 hörde till Hattula härad (vol. 3755. Jemf. vol. 3806).

¹⁾ Jemf. t. ex. den ethnografiska karta öfver Finland från 1849, som ingår i Memoires de l'acad. imp. des scienc. de St Petersburg, VI ser., VII tom. Se äfven A. Warelis uppsats: „Bidrag till Finlands kännedom i ethnografiskt hänseende“ Suomi, 1847, sid. 113 ff. Att t. ex. Ulsby socken, som nu allt igenom är finsk (den har enl. 1880 års folkmängdsstatistik 3693 finska talande inbyggare mot 27 svenska talande), dock fordom varit helt och hållet svensk, framgår deraf, att de flesta bynamn derstädes äro till sitt ursprung svenska. Om Pyttis socken säger Warelis i nyss-

ska tionderätten under 1500-talet. Den karelska rätten hos Porthan, hvilken ömfattade hela Viborgs slottslän förutom den del af Nyland, som hörde till detta slottslän ¹⁾, har äfven enligt 1500-talets skatteböcker denna utbredning och kännetecknas genom att tionden icke utgick efter årsvexten, utan i penningar efter bågatal och jordtal (kallade skattal i „karelska“ rätten; krokatal i „tavastländska“ rätten). Under dessa båda namn ömfattade den under 1500-talet hela den delen af dåvarande Finland, som icke är upptagen i ofvanstående förteckning, förutom dock Österbotten, der dessa rätter icke förekomma ömtalade och der de icke heller i samma mening äro tillämpliga som i södra och östra delen af landet, ehuru äfven likheter förefinnas mellan förhållandena inom presträntan här och förhållandena inom vissa af rätterna. Österbottens skatteförhållanden synas öfverhufvudtaget blifvit ordnade först under en senare tid och derigenom erhållit en litet annan karakter ²⁾.

nämnda arbete (sid. 114) att den „fordom varit mer svensk än nuförtiden“ (skrif. på 1840-talet). Och om den finska språkdialektens starka uppblandning genom ordlån från svenskan, jemf. *J. M. Salenius*, „Muutamia tietoja Säkijärven saariston murteesta“, Suomi, 2:n jaks., X, sid. 254 ff.

¹⁾ Ännu i början af 1500-talet hörde östra Nyland till och med Helsinges socken till Viborgs slottslän.

²⁾ Förhållandet med dessa sistänförda rätter i afseende å kyrktionen afspeglas kanske bäst genom meddelande af följande anteckning ur förutnämnda räknas öfver presträntan från hela Åbo stift för åren 1542—43. (Statsarkiv., vol. 6; för biskopstionden redogör, såsom nämnt, denna räknas icke, således hvarken för kiltispenningarna eller näbbskatten). Anteekningen är hemtad ur redogörelsen för presträntan från Itimä socken, hvilken uppgifves vara delad mellan den tavastländska, den nyländska och den karelska rätten. Här heter det att bönderna i *tavasträtten* (till antalet 182) utgjorde 1 mark smör för hvarje ko, som mjölkar, och 1/2 mark för hvarje gallko (det s. k. komålsmöret); vidare 1 skinka af hvarje bonde, som slaktar svin, eller 1/2 öre penningar; vidare en skatt efter krokatal, af hvarje krok 6 karp korn, 6 karp hafra, dessutom råg (huru mycket icke angifvet, men summan af den råg, som föll i tavasträtten i socknen uppgick till blott 1 pund mindre än summan af kornet och hafran), samt 1 lass hö. I *tiondepennningar* erlades af hvarje båga 1 öre, hvilka penningar delades mellan kanikerna, dom-

II.

I det föregående ha vi försökt uppdraga en karaktistik af rätterna såsom utmärkande områden för olika ordning i afseende å tiondeuppbörden. Vi ha dervid först ställt

kyrkan och socknekyrkan „sossam annanstadz aff Tauast Retten“. — Af bönderne i *karelska rätten* (till antalet 70) utgjordes „efter bågatal“ „1 karp Rogh eller korn annat huart fför huar boga, 5 skillingh fför huar Boga, och then som 2 boga haffuer gör wt 10 skilling, och then som 3 bogar ägar gör wth 12 skilling såsom Registret wäll vthuisandes varder“. — Om *Nylands- eller „tjonde“ rätten* säges sist: „Teslike äru ther j sama socken 212 Bönder som haffua nylänske retten, och görs wth aff huar Bonde fför matskott smör 7 march pund och 1 mark smör fför huar koo som molcar, och 1/2 march pund fför huar galdkoo och kallas *thetta* smör komolsmör. Jtem vtgörs Tyende aff Rog, korn, haffra och Bönor effter årsuerten, Rog och korn byttes fförst i 2 [lika] dela millan kirkepresten och socknekir“. etc. — Denna sistnämnda del byttes i tre delar, mellan kanikerna, domkyrkan och socknekyrkan, så att kanikerna först togo huart 4:de pund, spann o. s. v. och resten delades jemt mellan domkyrkan och socknekyrkan. Hafran, hvetet och bönorna behöll kyrkopresten ensam. — Den öfverblick af skatteförhållandena inom nyssnämnda rätter, som ofvanstående anteckningar lemna, vilja vi ännu komplettera genom några tillägg. Rörande tiondeafgifterna i Hollola härad, omfattande *Hattula, Lampis, Hauho, Sysmä, Jämsä, Padasjoki och Itimä* socknar (jemf. rörande en del af Itimä anteckn. ofvan) i Tavastland, anför prosten i Hattula i sin räkenskap för nyssnämnda härad för år 1548 (Statsarkiv., vol. 3698) följande (fol. 8): „Jtem är wettandis ath wdj hattula herede vtgiöres Jngen Spannemåll wdj Tiende wthan allenest penningar effther bogatalett (Thet är huar boge en fuluäxt Karl som haffuer mactt till ath spenne en boga) och wtgörs aff huar boga penningar en ortir, och samme penningar byttis vdj 2 like [!] deler nemplige K: Ma:ttz dell och socknekyrkiennes dell. — Thesligest är och wettandis ath wdj förscriffne herede wtgiöres penningar kalles kyltes penningar och the wtgiöres för biscopz delen allenast [„och samme penningar pläge årlige vtgå för biscopz tionden“, heter det i Hr Olofs räkenskap för 1547; s. v.] och samme penningar vtgiöres vdj huarie Socknn effther Kroketalett szå ath aff huar krock wtgiöres penningar 3 öre och thet är K: Ma:ttz dell“. Till en båga räknades enligt hans uppgift i räkenskapen för 1549 (s. v.) „allenast bonden, bondens måg och bondens barn och icke legehjon“. I en räkenskap för Satakunda öfre härads prosteri 1551 (vol. 1945) kallas bågarna „kijrkon oraua“. Gråverks penningar kallas bågapenningarna äfven i en räkenskap 1557 för Tavastland (vol. 3849). Enligt ofvan nämnda allmänna räkenskap för presträntan af Åbo stift 1542—43 utgick

dessa rätter i samband med presträttigheterna, sedan särskildt med tionden och sökt, att i enlighet med det olika sätt, hvarpå denna utgår, fördela landet mellan dessa rätter. Vi

i hela Tavastland, öfre Satakunda och Nyslotts län, d. v. s. i *Kyro, Birkkala, Kangasala, Orihvesi, Lempeli, Vesilaks, Tammela, Janakkala, Vänä, Pälkäne, Sääksmäki, Akkas*, i ofvannämnda 7 socknar (rörande Itimä socken, se ofvan), samt i „*Sagulas*“, *Jokkas, Säaminge* och „*Copio*“ socknar kyrkotionden med 1 öre af hvarje båga (Jemf. voll. 1945, 3708, 6156). Dessa bågapenningar förbyttes, såsom vi redan ofvan sid. 40 nämt, i 3 delar mellan kanikerna, domkyrkan och socknekyrkan på det sätt, att kanikerna först togo huart fjerde pund, spann o. s. v. och resten delades jemt mellan domkyrkan och socknekyrkan (jemf. svenska och finska rätten ofvan). Enligt vol. 3735, Hr Påvels i Sääksmäki räkenskap för Sääksmäki härads prosteri 1551, utgjordes i bågapenningar 1/2 öre i Janakkala, Vänä och Tammela, och 8 deningar (= penningar) i Sääksmäki, Hattula, Akkas och Pälkäne; men enl. hans räkenskap 1548 (vol. 3708) för samma socknar, undantagande Tammela, utgingo bågapenningarna med 1 örtug af hvarje båga. Om dessa bågapenningar heter det här: „Wtaff samme penningar är kyrkerne efterlåtet till theres nottörffter. Thet igenn är kommer K: M: till“. — I Hr Olofs i Hollola räkenskap öfver presträntan från Hollola härads prosteri 1551 (vol. 3739) heter det, att bågapenningarna byttes i 2 „like“ delar, „thenn ene delenn kommer Kong: Ma:ttz tiill och thenn annann delenn beholler soknekyrkia“. I Hr Bertils i Sääksmäki, prost i Hattula härad, räkenskap 1553 (vol. 3755) säges det, att i 3 socknar utgjordes af hvarje båga 12 penningar i tionde, och i 4 socknar 8 penningar (redovisningen omfattade Pälkäne, Hattula, Vänä, Janakkala, Tammela, Akkas, Sääksmäki samt Somero, i hvilken sistnämnda tionden utföll in natura). I Säaminge och Kuopio socknar af Nyslotts län uppbars 1570 (Statsarkiv., vol. 6437) presträntan (kyrkotionden?) efter bågatal (af huart 15 års gammalt mankon i bondens gård) med 6 deningar af hvar båga, vidare (biskopstionden?) med 12 deningar af hvar „helkiltis“, eller en „kolmas“ korn i Säaminge (en „kiltis“ = „helskatt“ i Karelen, således ett jordetal; beskrifves 1562 såsom betecknande „en eller flere bönder, som egde 5—10 skattmarker jord; se *J. M. Salenius*, „Tietoja Tavisalmen eli Kuopion pitäjästä“, Kuopiossa 1882, sid. 27), med 6 deningar af hvarje halfkiltis, 1/2 öre af hvarje „ymän“ („fattige bönder“). Råg, 2 kolmas af hvarje „brödvacka“ (= helskattbonde, se anf. st.), m. m. torde tillfallit kyrkoherden. (Jemf. vol. 6). I „*Sagulas*“ socken i samma län utgingo bågapenningar och kiltispenningar såsom kyrko- och biskopstionde, och det, som föll i råg, korn, smör, skinkor och hö, behöll socknepresten ensam (Statsarkiv., vol. 6156). — Äfven i Karelen (i *Viborgs, Ägrepiä, Kivinebb, Nykyrka, Jämskis och Lappvici* socknar) utgick kyrkotionden efter bågatal med 6 de-

ha dervid återopat oss undervisningar och förhållanden i 1500-talets räkenskaper och sett till, om icke vår uppfattning af dessa rätter i denna riktning genom underrättelserna

ningar af hvarje båga. (Statsarkiv., vol. 5050). Med båga förstods enligt en räkenskap för 1558 för Lappvesi socken (Statsarkiv., vol. 5162) hvarje man „som är 20 år gammal och är frij och färdig och allt in till tess han bliffver 50 år gammal och sedan aff leggies han aff bogemens tall“. — I samma räkenskap säges, att presträntan utgjordes af hvarje båga med 1½ öre penningar och ½ spann råg eller korn. Enligt en räkenskap 1558 för Jääskis socken (Statsarkiv., vol. 5159, 5160) utgick denna ränta (kyrko och prestetionden) med 6 deningar och ¾ spann råg af hvarje båga och ½ öre penningar af hvarje rök. Af de penningar, som sålunda föllo, uppbar kyrkoherden en del jemte all spannmål till sitt underhåll. Jemf. rör. presträntan från Karelen vol. 5123.

I ofvannämnda socknar i öfre Satakunda, i Tavastland, äfvensom i Savolaks och Karelen utgingo *kiltispenningar* såsom biskopstionde. Lika litet som bågapenningarna såsom kyrkotionde öfverallt utgingo till samma belopp, lika litet utgingo *kiltispenningarna* öfverallt lika. I nyssnämnda socknar i Karelen utgingo *kiltispenningarna* med 1 öre af hvar „hel skatt“ (skattal = jordetal; Statsarkiv., vol. 5050; Jemf. vol. 5123). I öfre Satakunda (Kyro, Birkkala, Kangasala, Orihvesi, Lempelä och Vesilaks) utgjordes de med 3 öre af hvar krok (kroktal = jordetal; Statsarkiv., vol. 1934, 1945, 1981). I Hollola härad utgingo *kiltispenningarna* äfven „allenast för biscopz delenn“ med 3 öre penningar af hvar krok (Statsarkiv., vol. 3698, 3739). Men i Sääksmäki (Hattula) härad (Sääksmäki, Hattula, Akkas, Vänä, Janakkala och Pälkäne socknar) uppgifvas de 1548, 1551, 1553 utgående med ½ mark (= 4 öre) af hvar krok; detta sistnämnda år upptagas de äfven utgå af „frälsis krokar“ med 3 öre af hvar krok, „huilke nu föröchte äre, och thet är K. M. enskylt dell“ (Statsarkiv., vol. 3755, 3708, 3735). I en utförligare undervisning i ett uppbörds-register öfver *kiltispenningar* (eller som de här i detta reg. kallas „Gyldtis“ penningar) samt några taxa penningar af Sääksmäki och Hattula härads „proeste Stieckdt“ 1553 (Statsarkiv., vol. 3755) sägas dessa penningar utgå efter kroktal, det är efter jordetal, så att af hvar krok eller skattmark land utgår ½ mark (4 öre), „och så aff hvar Lentzmans kroch, Teslikes aff hvar ffrels kroch landth 3 öre, szom icke liggher till Lentz: Rentha, eller vndher skatt“ (fol. 14, 8). Om biskopstionde-penningarna från karelska rätten i Itimä socken jemf. ofvan. — Om kyrko- och biskopstiondens utgörande i båga- och *kiltispenningar* i Tavastland och Karelen se äfven Agricolas företal till nyssanförda undervisning (Porthan, Chron., sid. 636). I detta uppgifvas bågapenningarna i Tavastland utgöras i örtuger och i Karelen i skilling; kyrko-

hos Porthan äfven erhöles sin bekräftelse. Men vi ha äfven antydtt om, att andra kännetecken för dessa rätter såväl i 1500-talets räkenskaper, som äfven i de af Porthan meddelade urkunderna förekomma. Under det vi här till endast hållit oss till de uppgifter, som sätta dessa rätter i förbindelse med tiondeuppbörden, ha vi med afsigt förbigått en

herden fick här af intet, utan delades de mellan domkyrkan, kanikerna och socknekyrkan. Om „presträtter“ under medeltiden i Tavastland, se anf. st. 463, ff.; jemf. sid. 503. Öfverallt på Åland utgick biskops- och kyrkotionden såsom i Nyland. Här talas dock icke om någon svensk eller nyländsk „rätt“. Den afvikelse förefanns här, att bönderna togo af kyrkans del i den fallna tiondespanmålen, så råg, som korn, tredje delen „för sitt omak att tröska säden“, så att kyrkan fick en tredjedel mindre än presten. Kyrkans återstående del byttes enligt ofvanförda ordning (Statsarkiv., vol. 6; om „presträtter“ på Åland, jemf. Porthan, Chron., sid. 462 f.).

Rörande Österbottens förhållanden få vi först nämna, att i detta landskap (till och med Nerpes socken) hufvudskatten till kronan utgick enligt en årlig penningstadga för hela landskapet, hvilken summa fördelades öfver socknarna och bönderna i dem. Hvad kronan föröfrigt uppbar från landskapet i början af 1500-talet synes hufvudsakligen bestått i den indragna biskops- och kyrkoräntan härifrån. Huru prest-rättigheterna vid slutet af medeltiden utgått från Kemi socken, jemf. Porthan, Chron., sid. 323 ff. Vid medlet af 1500-talet utgjordes här biskopstionden bland annat med 2 öre *kiltispenningar* af hvar båga och 1 öre af hvar halfbåga (om begreppet „båga“, se J. W. Rosenberg, „Bidrag till jordbeskattningens hist. i Finland und. medl. af 16:de seklet, Helsingfors 1860, pag. 95; jemf. Statsarkiv., vol. 4550). I de öfriga socknarna från Iio till Mustasaari utgick denna skatt i näbbskattssmör. Antagligen hörde till denna skatt äfven näbbskattsgäddorna, hvilka utgjordes till ½ L^ö i Iio (här erlades äfven 1 L^ö lax af hvar hel och half båga), Limingo, Salo och Kalajoki, och till 5 marker i Pedersöre och Karleby. I Kyro socken utgick näbbskattssmör blott af ett jemförelsevis ringa antal bönder (67 år 1551?), största flertalet i denna socken, äfvensom i Ilmola kapellgäll utgjorde i stället för näbbskattssmör 18 deningar af hvar pundland (= jordetal). I Vörå och Mustasaari äfvensom i Kyro socken utgjordes 1 vacka korn efter hemmans mantalet i stället för näbbskattsgäddorna (Statsarkiv., vol. 4542). Af den råg och korn-tionde, som föll i landskapet synes hälften kommit till kyrkoherdens underhåll (Jemf. vol. 4550, för norra prostieret 1553; jemf. äfven vol. 4567).

hel mängd undervisningar och uppgifter, förekommande såväl hos Porthan, som äfven i 1500-talets räkenskapsböcker, hvilka uppgifter ställa dessa rätter i det förhållande till en del andra skatter, att man vid första ögonkastet till och med vore frestad att taga dessa uppgifter till utgångspunkt vid bedömandet af de olika rätterna.

Dessa af oss förbigångna uppgifter äro bland andra de af Porthan meddelade underrättelser, hvilka ställa den svenska och den finska rätten i samband med *matskotts-räntan*. Matskotten tillhör äfven presträntan och den utgjordes af församlingsborne till kyrkoherden till hans underhåll ¹⁾. Enligt *Porthan*, *Juustens Chronicon episcoporum*, skall denna skatt blifvit införd i Finland af biskop Ragvald I, som dog år 1266, och först blifvit erlagd af svenskarne i landet ²⁾. Hvarken till belopp eller persedlar torde matskotten till en början varit närmare bestämd, utan den torde erlagts i form af frivillig gåfva ³⁾. Men ehuru sålunda utgjord i allehanda matvaror („cibaria“, *Porthan*), synes det dock snart blifvit vanligt, att bönderna erlade den i bestämda persedlar, hvilka på olika orter blefvo olika allt efter deras förmåga att utgöra. Utgjord i början såsom en frivillig gåfva och i sådant afseende ännu icke reglerad genom några bestämda föreskrifter, blef dess belopp, der den öfvergått till bestämda

¹⁾ Se *Porthan*, *Chron.*, sid. 222, anm. — Matskotts-räntan vederkändes till kronan 1556 (*Arwidsson*, *Handl.*, IV, sid. 241 f.)

²⁾ *Porthan*, *Chron.*, sid. 144, anm. m. fl. st. — Vid det sistänförda påståendet vidfogar han dock ett frågetecken.

³⁾ „Initio certa quaedam portio non fuisse definita videtur, sed liberalitati contribuentium permissa (quare in Legg. Westrogg. l. c. almosa. elemosyna, vocatur, altari imposita); quae sensim consuetudine definita, sed varie fuit“. (*Porthan*, *Chron.*, sid. 144, anm.). — I biskop Hemmings bref af 1349 rörande matskotten i jus helsingonicum heter det: „Relatum est nobis — —, quod olim orta contencione inter Clericas et Lagcos super Mathskuth, quod in rebus diversis exhibebatur, videlicet in pane, carnibus siccis, piscibus et butiro: — — — Diffinitum erat per Episcopum qui tunc erat X marchas butiri predictorum rerum diversarum [loco?] fore annuatim a quolibet rustico exhibendas“. (*Porthan*, *Chron.*, sid. 220, anm.).

persedlar, icke öfverallt lika, hvaraf följde, att tvister och uppträden vid dess utgörande på många håll uppstodo mellan församlingarna och deras presterskap. För att omintetgöra och förebygga för framtiden dessa stridigheter, ordnades då uppbörden af denna skatt så, att den inom vissa områden skulle utgå på bestämdt sätt. Så underrättar oss en af Porthan offentliggjord urkund, lagman Beros bref af 1345 ¹⁾, att då det hos bönderne i Nyland och på öarne i finska skärgården („habitatores terre Nylandie et rusticos insularum Finlandie, juri Helsingonico subditos“) varit sed, att i matskott erlägga i några församlingar 13 marker smör, i några 12 eller 11, i några andra åter 9 marker smör, och då till följd af denna olikhet i afseende å beloppet vid matskottens utgörande tvister och stridigheter hade uppstått mellan presterne och deras församlingsbor, hade biskop Ragvald (II, lefde i början af 1300-talet) med båda parternes begifvande („ex communi consensu cleri et populi“) bestämt, att matskotten i framtiden öfverallt af nämnda bönder skulle utgå med 10 marker smör.

Denna matskotts-ränta ställa de af Porthan framdragna underrättelserna om dessa rätter i förbindelse med den svenska och den finska rätten på det sätt, att de, som bodde i den svenska rätten („in jure svevico habitantes“), i denna ränta skulle erlägga 10 marker smör, och de, som bodde i den finska rätten (in jure finnonico h.), 1 karp råg ²⁾. Men icke blott dessa urkunder ställa denna matskotts-ränta i liknande förbindelse med nämnda rätter, äfven 1500-talets skatteböcker, hvilka vi just anført till bestyrkning af vårt antagande på grund af några från desamma hemtade undervisningar, att grundolikheten mellan dessa rätter, om de skola mot

¹⁾ *Chron.*, sid. 144, anm. — Sv. Dipl. N:o 3901.

²⁾ Porthans anteckning härom lyder: „Ac singulare est, quod Birgerus Archiepiscopus Upsaliensis, in literis dat. Aboae a. 1369, d. 8 Octobris, veterem confirmat morem in Finlandia receptum, ut loco oblacionum et Mathbyrdh incolae solverent unam carpam siliginis cumulatam in jure Finnonico, et decem marcas butiri in jure Svevico“. (*Chron.*, sid. 21, anm. — Erkebiskop Birgers bref, se *Porthan*, *Chron.*, sid. 305 anm.

svara de af Porthan framlagda underrättelserna om desamma, berodde ytterst på olikheter i afseende å tiondeuppbörden, framhålla dessa rättigheter på mer än ett ställe på ett sådant sätt, som hade blott matskottens olika sätt att utgå utgjort kännetecknet på desamma. Så framställer t. ex. den af oss ofvan anförda allmänna räkenskapen öfver presträntan från Åbo stift åren 1542—43¹⁾ allt igenom dessa rättigheter på omnämnda sätt och understödes dervid af liknande uppgifter i en hel mängd andra räkenskaper från samma århundrade. Der rätterna (den finska och den svenska) sålunda karakteriseras, fästes öfverhufvud intet afseende vid huru biskopstionden utgöres och kyrkotionden fördelas, såsom af vikt vid rätternas bestämning, utan får särskildt denna sistnämnda ofta rätta sig efter den resp. ortens uppbördsförhållanden i afseende å matskotten, d. v. s. rågtionden bli fördelad i tvänne lotter, der smörmatskott utgöres, och i trenne lotter, der matskotten utgår i råg, hvarvid det egendomliga förhållandet kan inträffa, att i en socken, som utgör sin biskopstionde „in natura“, men der såväl smör-, som rågmatskott faller, ena delen af den fallna rågtionden förbytes i tvänne delar, hvarvid biskopen blir aldeles utan uppbörd, emedan näbbskatt icke utgår, men den andra, såsom sig bör, i tre. Visserligen måste medges, att på de flesta orter, der svensk rätt i afseende å biskopstiondens uppbörd och kyrkotiondens fördelning eger rum, äfven svensk rätt i afseende å matskottens uppbörd förekommer, enl. hvad framgår af längderna öfver utgjord prest-ränta från denna tid, men detta är dock icke nära ens förhållandet, om nyssnämnda uttalande omvändes. I detta sistnämnda fall får den svenska matskottsrätten en vida vägnar större utbredning än den svenska tionderätten. Genom

¹⁾ Statsarkiv, vol. 6. Den redogör icke för biskopstionden annat än i den finska rätten, således icke för näbbskatten eller för kiltispenningar. Man kan deraf äfven fatta, hvarför dess uppgifter om kyrkotiondens fördelning på en del orter äro mindre rigtiga. Den svenska och den finska tionderätten bestämmes nämligen i denna räkenskap öfverallt såsom beroende af matskottens särskilda sätt att utgöras.

att sålunda grunda den finska eller svenska tionderättens förekomst endast på det olika sätt, hvarpå matskotten utgår, såsom nyssnämnda allmänna räkenskap öfver presträntan från Åbo stift och många andra räkenskaper öfver presträntan från detta århundrade göra, synes å ena sidan, hvad beträffar uppbörden af tionden, särskildt kyrkotionden under detta århundrade, stor förvirring på många orter hafva uppstått, men kommer å andra sidan, hvilket är viktigare för oss, förhållandet rörande den svenska rätten enligt den af Porthan gifna bestämningen af densamma, såsom omfattande den svenska nationaliteten, i strid med förhållandet rörande denna den svenska rätten, som bygges på matskotten. Skulle denna nämligen bestämma „rätten“, så vore det icke möjligt att tala om en öfverensstämmelse mellan den svenska rätten och den svenska nationaliteten. Exempel härpå äro redan i det föregående anförda, då det t. ex. varit fråga om tionderätterna i öfre Sastamala, Kalliala (Tyrvis och Karkku), m. fl. socknar, om hvilka vi nämt, att olika uppgifter förekomma rörande dessa socknars tionderätt. Följde man strängt denna uppfattning af den svenska och den finska rätten skulle ock t. ex. hela Loimjoki socken böra föras till svensk tionderätt, emedan matskotten i den samma allt igenom utgår i smör. Detsamma vore äfven fallet med S:t Mårtens socken, men hvarken den eller Loimjoki ha vi funnit någonsin erlagga näbbskatt (S:t Mårtens socken uppgifves äfven bestämdt icke erlagga denna skatt, se ofv.), hvilket dock bort inträffa om dessa socknar tillhört svensk tionderätt. Lika litet kunna dessa socknar, hvarken Kalliala, Loimjoki eller S:t Mårtens, anses hafva haft svensk befolkning såsom t. ex. Korpo eller Nagu, som voro af svensk tionderätt och äfven under ifrågavarande tid torde haft svensk befolkning. — Men att „rätten“, oafsett hurudan tiondesättningen var på en ort, dock tolkas såsom det särskilda sättet att utgöra matskott, är ännu mer vanligt i 1500-talets räkenskaper. Såsom ett exempel i detta afseende gäller äfven nu den anförda räkenskapen för presträntan af Åbo stift åren 1542—43, i hvilken de ständigt återkommande orden

äro: „svensk rätten, det är de, som utgöra smör i matskott. finsk rätten, de, som utgöra råg“. Liknande exempel skulle äfven ur andra räkenskaper kunna framdragas i myckenhet. Af dessa vilja vi dock meddela endast några få, för att äfven genom exempel ur dem så mycket som möjligt belysa förhållandet med dessa rätter och åskädliggöra den uppfattning, som rörande dem gjort sig gällande. I ett af kyrkoherden upprättadt register öfver tionden från Vemo socken ¹⁾, hvilken socken ofvan i afseende å sin tionderänta angifvits vara delad mellan svensk och finsk tionderätt, heter det, efter det den svenska rättens tiondebönder blifvit uppräknade (fol. 25): „här efter begynnäs råg matskott, som kallas finska rätten“. Såsom man skulle vänta, borde väl nu enligt denna ofvanskrift i den efterföljande förteckningen hafva ingått en redogörelse för denna matskott, men så är icke fallet, utan blott böndernes tionde upptages. Till detta exempel vilja vi lägga ännu ett annat af liknande art. I en undervisning om näbbskatten af Norrfinland af år 1555 ²⁾ lemnas oss den upplysningen (fol. 54), att „näbbskattssmör icke utgöres af alla socknar, utan allenast af de socknar, som smörmatskott eller smörtaxa pläga årligen utgöra“ ³⁾. I en undervisning om näbbskattssmöret af nedra Satakunda för 1554 ⁴⁾ heter det åter: „är vetandes, att förenämde näbbskatts ränta utgöres årligen

¹⁾ Statsarkiv., vol. 585.

²⁾ Statsarkiv., vol. 574, fogden Ragvald Halfvardssons räkenskap för Masko och Vemo härader i Norrfinland.

³⁾ De socknar, för hvilkas näbbskatt i sammanhang med denna undervisning redogöres, äro blott Korpo, Rimito, Vemo och Letala, ehuru man skulle vänta sig flere. Norrfinland omfattade nämligen då Masko och Vemo härader med följande socknar: Masko, Lemo, Virmo, Nousis, Pöytis, Vårfrukyrka, Reso, Rimito, Korpo, Vemo, Töfsala, Nykyrko, Letala, (Raumo) och Lappo (Statsarkiv., vol. 574; Jemf. vol. 1028) och i alla dessa, utom Nousis, utgick matskottssmör (se nedan). Enligt Agricolas reg. omfattade Norrfinland blott Masko, Lemo, Virmo, Nousis, Reso, Korpo, Vemo, Töfsala, Nykyrko, Letala och Rimito (Rimitele) socknar.

⁴⁾ Statsarkiv., vol. 1969. — Denna räkenskap omfattar Ulsby, Eura, Euraåminne och Nerpes socknar.

gen efter presteränta i hvar socken i så måtto, att uti hvilken socken presten hafver råg för sin matskott och uppbörd, der utgöres intet näbbskattssmör, men af så många bönder, hvar socken för sig, som utgöra smör till prestränta och matskott, de skola utgöra näbbskatts smör“.

Vi åtnöja oss med dessa antydningar om den svenska och den finska rättens olika tolkning. Öfverhuvud synes mycken osäkerhet vidlådit uppfattningen af desamma. Men det resultat, hvartill man på grund af dessa anföranden äfven kommer, är, att den svenska och den finska rätten på olika orter synes varit af en väsentlig olika karakter och betydelse. Måhända är det ock just detta, som åstadkommit de nyssantydde invecklade förhållandena vid dessa rätters tillämpning? Att olika förhållanden kunnat göra sig gällande på olika orter rörande dessa matskotts- och tionderätter, är icke omöjligt, så mycket mer, som vi strax skola lära känna ett fall, der ett dylikt förhållande aldeles bestämdt framträder. Något annat bevis, än hvad redan ofvan blifvit nämnt rörande dessa rätters förhållande till hvarandra, ha vi dock icke att frambära för nyssnämnda påstående, att den svenska och den finska matskotts- och tionderättens förhållande till hvarandra på olika orter skulle varit af olika karakter, på en del orter öfverensstämmande eller motsvarande hvarandra, på en annan del till sin utbredning mycket olika. Ett afgörande utslag i detta fall skulle man väl kunna vänta sig af en jämförelse af de olika socknarnas matskotts och näbbskattslängder med hvarandra. Men äfven det resultat, som af en sådan jämförelse framgår, gifver icke alltid lika utslag för samma ort, på grund af att dessa register oftast synas vara ofullständiga och derigenom för en riktig jämförelses anställande oanvändbara. Vissa uppgifter tala ock bestämdt mot påståendet att en sådan öfverensstämmelse mellan matskotts- och tionderätterna förefunnits t. ex. inom Masko härad (omf. Pöytis, Vårfrukyrka, Reso, Masko, Lemo, Nousis och Virmo socknar). Här utgjordes nämligen 1567 matskottssmör af 297 fullgärdsmän, men näbbskatts-

smör endast af 179 näbbar ¹⁾. Ett bestämdare utslag för anförandet i nyssnämnda undervisningar, att näbbskattsmör skulle utgått från de orter i Vemo härad eller i nedre Satakunda, som erlade smör i sin matskottsränta, framgår icke heller på grund af en jämförelse af de olika registren. Engång och på en del orter synas de bekräfta detta påstående, en annan gång och på andra orter motsäga de detsamma. Omöjligt synes det ock numera vara, att närmare kunna afgöra, huru förhållandet i detta afseende egentligen varit. Det resultat, hvartill vi på grund af en undersökning om de olika matskottsrätternas utbredning öfver socknarna (icke de enskilda byarna) kommit, vilja vi åskådliggöra genom följande tabell, som vi enligt 1500-talets räkenskaper upprättat. För jämförelses skull ha vi i densamma äfven infört uppgifterna från föregående tabell om de resp. orternas tionderätt.

		Matskottsrätt.		Tionderätt.
Nerpes	socken tillhör	svensk	¹⁾	svensk
Ulsby	" "	svensk och finsk	²⁾	svensk och finsk
Eura	" "	d:o " d:o	³⁾	d:o " d:o
Säkylä	kapell "	finsk	⁴⁾	finsk

¹⁾ Statsarkiv., vol. 1083, fol. 11. — Omöjligt kunde ett sådant påstående heller gälla Pöytis socken, ty här utgår öfverallt i socknen matskottsmör, men ingen näbbskatt. Men enligt Agricolas reg. hör icke Pöytis socken till Norrfinland. Huruvida från Reso socken någon näbbskatt alls utgår, är osäkert, men väl utgick från denna socken matskottsmör (se nedan). Jemför äfven anmärkningen till nyssanförd undervisning om näbbskatten från Norrfinland.

²⁾ Statsarkiv., vol. 6, räkenskap öfver presträntan af Åbo stift 1542 och 1543. — Jemf. vol. 2009 m. fl.

³⁾ Statsarkiv., vol. 6 (tväggeh. „ränta“: af svensk „retten“ smör matskott etc.). — Jemf. vol. 2009 (mantalet på de fullgärdsmän, som i socknen utgjorde rågmatskott uppgifver denna räkenskap till 38, de som utgjorde smörmatskott till 231).

⁴⁾ Statsarkiv., vol. 6 (tväggeh. „ränta“). — Jemf. vol. 2009 (antalet af de fullgärdsmän, som tillhörde finska matskottsrätten, angifver sistnämnda räkenskap till 77, antalet af dem, som tillhörde den svenska rätten, till 60).

⁵⁾ Statsarkiv., vol. 2009.

		Matskottsrätt.		Tionderätt.
Euraäminne socken tillhör svensk och finsk		⁵⁾		svensk och finsk
Lappo kapell	"	d:o	"	d:o
Raumo socken	"	d:o	"	d:o
Letala	"	d:o	"	d:o
Nykyrko	"	d:o	"	d:o
Vemo	"	d:o	"	d:o
Töfsala	"	d:o	"	d:o
Virmo	"	d:o	"	d:o
Lemo	"	d:o	"	d:o
Masko	"	d:o	"	d:o

⁵⁾ Statsarkiv., vol. 6. (Först är wetandis att wthi förne socken är tuegghe handha Renthos som kallas Suensk och finsk och aff ssuenske retthen wtgörs matskotts smör etc.; en och annan skattebonde och landbonde erlade äfven penningar för smör). — Jemf. vol. 2009. — Enl. denna räkenskap utgjorde mantalet i svenska matskottsrätten 97, i den finska 35.

⁶⁾ Statsarkiv., vol. 2009. — Till finska matskottsrätten föres 39 fullgärdsmän; till den svenska 85. Jemf. tionderätten i Lappo kapell. — Jemf. vol. 2102, för 1560. — Lappo kapell föres i registren öfv. presträntan ofta under Euraäminne („Efrabominne“) s:n.

⁷⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. 1093, för 1567; vol. 1028, för 1565.

⁸⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. voll. 585; 1093; 1028. — Svenska matskottsrätten är den öfvervägande.

⁹⁾ Se under Letala.

¹⁰⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. 585. „Rättens“ förhållande till matskotten bestämmes här på följande sätt: „råg matskott som kallas finske rätten“. — Jemf. vol. 684, för 1557; voll. 1093; 1028. Rätternas utbredning ungefär lika stor.

¹¹⁾ Statsarkiv., voll. 585; 741, för 1558; vol. 1076, för 1567. Finska matskottsrätten betydligt öfvervägande.

¹²⁾ Statsarkiv., vol. 6 (mantalet som erlade rågmatskott 295, mantalet som erlade smörmatskott 68 fullgärdsmän och 6 halfgärdsmän. — Jemf. vol. 1085, för 1567; vol. 733, för 1558; vol. 585, för 1555. Större delen af socknen föres till finsk rätt. Den svenska rätten är koncentrerad i den trakt, som bär namnet Virmo skogsbygd.

¹³⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. vol. 615, för 1556; vol. 693^a, för 1557. Större delen af socknen föres till finska rätten.

¹⁴⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. vol. 612, för 1556; vol. 693^b, för 1557; vol. 747, för 1558; vol. 1085. Finska matskottsrätten öfvervägande. Svenska rätten inskränkt till Merimasku.

	Matskottsrätt.	Tionderätt.
Rimito	socken tillhör svensk och finsk ¹⁵⁾	svensk och finsk
Nousis	” ” finsk ¹⁶⁾	finsk
Rusko	kapell ” d:o ¹⁷⁾	d:o
Reso	socken ” svensk och finsk ¹⁸⁾	finsk?
Korpo	” ” svensk ¹⁹⁾	svensk
Nagu	” ” d:o ²⁰⁾	d:o
Kimito	” ” d:o ²¹⁾	d:o
Tenala	socken ” d:o ²²⁾	d:o
Pojo	” ” d:o ²²⁾	d:o
Karis	” ” d:o ²²⁾	d:o
Lojo	” ” d:o ²²⁾	d:o
Vichtis	” ” d:o ²²⁾	d:o
Esbo	” ” d:o ²²⁾	d:o
Kyrkslätt	” ” d:o ²²⁾	d:o
Sjundeå	” ” d:o ²²⁾	d:o
Ingo	” ” d:o ²²⁾	d:o
Helsinge	” ” d:o ²²⁾	d:o
Sibbo	” ” d:o ²²⁾	d:o
Borgå	” ” d:o ²²⁾	d:o
Pyttis	” ” d:o ²²⁾	d:o
Perno	” ” d:o ²²⁾	d:o
Weckelaks	” ” d:o ²²⁾	d:o
Wederlaks	” ” d:o ²²⁾	d:o
Säckjärvi	” ” d:o ²²⁾	d:o

¹⁵⁾ Statsarkiv., vol. 6 (råg matskott erlägges af 58 fullgärdsmän, smör matskott af 60). — Jemf. vol. 741, för 1558; voll. 1076; 652, för 1557.

¹⁶⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. vol. 1085, för 1567; vol. 733, för 1558.

¹⁷⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. vol. 738, för 1558.

¹⁸⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. voll. 747; 1085. — Blott några få byar föras till svenska matskottsrätten.

¹⁹⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. voll. 652; 766, för 1558; vol. 1076, för 1567.

²⁰⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. voll. 766; 1076.

²¹⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. voll. 637; 638; 773; 1080.

²²⁾ statsarkiv., vol. 6 m. fl.

	Matskottsrätt.	Tionderätt.
Itimä	socken tillhör svensk ²³⁾	svensk
Öfre Sasta-		
mola	” ” svensk och finsk ²⁴⁾	finsk
Kumo	” ” d:o ” d:o ²⁵⁾	d:o
Kalliala	” ” d:o ” d:o ²⁶⁾	d:o
Hvittis	” ” d:o ” d:o ²⁷⁾	d:o
Loimjoki	” ” svensk ²⁸⁾	d:o
Pöytis	” ” svensk och finsk ²⁹⁾	d:o
Räntämäki	” ” d:o ” d:o ³⁰⁾	d:o
Nummis	” ” d:o ” d:o ³¹⁾	d:o
Lundo	” ” d:o ” d:o ³²⁾	d:o

²³⁾ Statsarkiv., vol. 6 (se nedan). — Jemf. vol. 4033.

²⁴⁾ Statsarkiv., vol. 6. I socknen säges finnas tväggehandla „ränta“ (beroende af antingen smör eller rågmatskott): af svenska „retten“ utgjordes smör matskott o. s. v. — Jemf. vol. 2065, för 1558. Öfvervägande delen af socknen tillhör den svenska matskottsrätten.

²⁵⁾ Statsarkiv., vol. 6 (tväggeh. „ränta“). — Jemf. vol. 2025, för 1557. Blott en mycket liten del af socknen föres till svensk rätt.

²⁶⁾ Statsarkiv., vol. 6 (tväggeh. „ränta“). — Jemf. vol. 2065, för 1558. Öfvervägande delen af socknen föres till finsk rätt.

²⁷⁾ Statsarkiv., vol. 6 (tväggeh. „ränta“; af svensk „retten“ smör matskott etc.). — Jemf. vol. 2025, för 1557. Öfvervägande delen af socknen föres till finska rätten.

²⁸⁾ Statsarkiv., vol. 6 m. fl. — Ingen rågmatskott utgjordes i denna socken.

²⁹⁾ Statsarkiv., vol. 6 („fullgärdsmän af svenska rätten“ erlade matskottssmör). — Jemf. voll. 612; 738; 1085. — Endast i Yläne kapell föll matskottsråg.

³⁰⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. vol. 612; vol. 738, för 1558. — Svenska matskottsrätten inskränkt till Satava ö.

³¹⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. vol. 559, för 1550. Det heter här, att Nummis socken är delad i tväggehandla „ränthe“, finsk och svensk „renthen“, beroende af matskottens utgörande i råg eller smör. Men att tionderågen af svenska såväl som finska „retten“ förbytes i tre delar etc. (enl. finsk tionderätt). — Jemf. vol. 526. Avisto bol upptages här tillhörande den svenska matskottsrätten. Jemf. voll. 637; 638; 1080.

³²⁾ Statsarkiv., vol. 6. (38 fullgärdsmän af hela antalet 201 tillhörde svenska „rätten“). — Jemf. vol. 510; vol. 637; vol. 638; vol. 1080, för 1567. Jemf. äfv. framd.

	Matskotts rätt.	Tionderätt.
Piikkis	socken tillhör svensk och finsk ³³⁾	finsk
Pemar	„ „ d:o „ d:o ³⁴⁾	d:o
Sagu	„ „ d:o „ d:o ³⁵⁾	d:o
Pargas	„ „ svensk ³⁶⁾	d:o
Halikko	„ „ svensk och finsk ³⁷⁾	d:o
Uskela	„ „ d:o „ d:o ³⁸⁾	d:o
Bjerno	„ „ d:o „ d:o ³⁹⁾	d:o
Somero	„ „ svensk ⁴⁰⁾	d:o
S:t Mårtens „	„ „ d:o ⁴¹⁾	d:o

³³⁾ Statsarkiv., vol. 6. — („38 fullgärdsmän af svenska rätten“, erlade smörmatskott). — Jemf. voll. 529; 637; 638.

³⁴⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. voll. 510; 637; 638; 760; 1080. — Finska rätten betydligt öfvervägande.

³⁵⁾ Statsarkiv., vol. 6. — (Smörmatskott af svenska „rätten“). — Jemf. vol. 637, för 1556; vol. 1080, för 1567. — Finska matskotts rätten öfvervägande.

³⁶⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. voll. 766; 1076; 666, för 1557. — Ett reg. öfver matskott m. m. från Pargas 1558, vol. 766, inledes af denna anteckning: „Smör maskott och ingen nebskatt icke heller Rog-maskott vdij för^{ne} pargas socknn“ (fol. 10). — Jemf. härmed tionderätten i Pargas.

³⁷⁾ Statsarkiv., vol. 6 („fullgärdsmännen af svenska rätten hvar dera $\frac{1}{2}$ L& smör för matskott“). — Jemf. voll. 760; 773; 1080. — Finska matskotts rätten öfvervägande.

³⁸⁾ Statsarkiv., vol. 6 (smörmatskott „af fullgärdsmän i svenska rätten“). — Jemf. voll. 773; 1080. — Finska matskotts rätten öfvervägande.

³⁹⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. voll. 637; 638; 773; 1080.

⁴⁰⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. voll. 773; 1080.

⁴¹⁾ Statsarkiv., vol. 6. — Jemf. voll. 760; 1080. Ingen rågmatskott föll i S:t Mårtens socken.

Beloppet af denna matskott var på alla ofvannämnda orter, der svensk matskotts rätt förekommer, 10 marker smör af hvar fullgärdsman, förutom på Åland äfvensom i Weckelaks, Vederlaks, Säckjärvi samt i nyländska rätten i Itimä. I dessa sistnämnda socknar „borde“ den utgå „enligt gammal plägsed“ med 7 marker smör af hvar bonde, „men hafva nu en part så förvärrat sig för mantalsens förökelse, att de det icke utdraga kunne, utan somlige göre 3 mark, somlige 4 mark, somlige 5 eller hvad de arme stackare med penningar eller dagsverke eller annat bit-

Hvad vi antydt rörande rätternas förhållande till hvarandra på olika orter, synes vid första ögonkastet på denna tabell öfver matskotts- och tionderätternas utbredning vinna sin bekräftelse. Men härvid böra vi fästa uppmärksamhet vid, att den öfverensstämmelse, som enligt ofvanstående tabell synes förefinnas mellan dessa rät-

tala kunne“ (ur undervisn. om matskotten från Weckelaks 1543; Statsarkiv., vol. 6). Om matskotten på Åland heter det (*Porthan*, Chron., sid. 462 f.), att 1423 den sämja blifvit fastställd, att hvar bonde „skall göra sitt matskott (med) 7 marker smör med de vigt, som de af ålder hafva gjort (IX mkr secundum pi:sum modernum)“. — Emellertid utgick på Åland 1542—1543 enligt vol. 6 matskotten med 12 marker smör af hvar bonde, utom af en part bönder i Sund, som utgjorde den med 9 marker. Om bönderne här hette det också, att „en part af dem blifvit så förvärrat, att de icke förmå utgöra smör, utan annat hvad de åstadkomma kunna, med penningar eller dagsverken, eller annat hvad de hafva empn till att bittala med“ (fol. 149). — I den finska matskotts rätten erlades matskotten öfverallt med 1 spann råg.

På orter utom den svenska och den finska rättens egentliga område, utgick matskottsskatten dels alls icke, dels på olika sätt. — I den tidessämja, som påbjöds genom konung Magnus och biskop Hemming inbyggarna i Salo och Kemi 1335 (1345? se *Porthan*, Chron., sid. 323 anm.), bestämmes, att matskotten skulle utgöras af hvar bonde med $\frac{1}{2}$ L& smör eller 5 bågaskin (*Porthan*, Syll. Monum., sid. 62 f.; stadgan upptager väl äfven andra skattetitlar, men dessa få icke hänföras till matskotten, som synes utgjort en särskild skatterubrik. Jemf. under komålsmötet). — I Tavastland utgick matskotten äfven i råg, men till olika belopp, att döma af uppgifterna i volymen 6. — 1334 hade inbyggarna här blifvit påbudna, att till sina kyrkoherdar erlægga „ratione apparatus“ 1 karp råg „et nihil amplius nomine apparatus“ (Åbo tidn. 1785, Bih., pag. 123; *Tengström*, Prest. tjenstg., I, sid. 137; Jemf. *Porthan*, Chron., sidd. 79, anm., 463 f.). — Denna matskott utgjordes 1542—43 (Statsarkiv., vol. 6) med 1 triding ($\frac{1}{3}$ spann) af hvar rök (= besutten bonde; voll. 4125, 3689) i *Kyro*, *Birkkala*, *Kangasala*, *Orilvesi*, *Lempelä*, *Tammela*, *Janakkala*, *Hattula* (1 karp. råg), *Vesilaks*, *Pulkane*, *Akkas*, *Hauho*, *Lampis*, *Syssmä*, *Padasjoki* och *Jümsä*; med 2 tridingar råg i *Vänä* och med 2 „tridingar af 1 karp“ råg i *Sääksmäki*. Endast i Hollola socken, säges det, utgjordes ingen matskott och någon sådan synes icke heller (åtminstone icke under denna rubrik) utgjorts hvarken i tavastländska eller karelska rätten i Itimä, ej heller i Savolaks eller Karelen.

ter på en del orter, kan vara blott skenbar. Den benägenhet, som den svenska matskottsrätten på en del andra orter, äfven enligt ofvanstående tabell, visar att inkräkta på den finska matskottsrättens område, den finska tionderättens, kan nämligen mycket väl komma till uttryck äfven inom de sockneområden, inom hvilka enligt ofvanstående tabell matskotts- och tionderätterna synas öfverensstämma. Exempel derpå ha vi anført förut (se sid. 59). Men det, som åtminstone med visshet framgår af denna förteckning, är, att den svenska matskottsrätten inom en stor del af sydvästra Finland tränger, ibland till och med vida, öfver sin tionderätts gränser in på den finska tionderättens område.

Att försöka afgifva en bestämd förklaring af orsaken till denna den svenska matskottsrättens utbredning, som, såsom vi skola se, på många orter dessutom sker på ett särskildt egendomligt sätt, kunna vi naturligtvis icke, då källorna icke lemna någon bestämd upplysning i detta afseende. För hvilken antaglig mening som helst synas de i detta afseende lemna öppen rätt. Men vissa förhållanden rörande dessa rätter eller hellre rörande den svenska rätten ensam, hvilka vi ännu icke omnämnt, ge oss dock anledning till en tydning i detta hänseende, hvilken vi icke kunna förbigå att omnämna, så mycket mer, som dessa förhållanden ställa nämnda rätt ännu i ett tredje slags ljus.

Såsom redan ofta blifvit nämnt, har Porthan och efter honom alla öfriga författare i ämnet, förklarat den svenska och den finska rätten närmast beroende af och motsvarande de i Finland byggande nationaliteterna. Porthan synes dervid hafva stödt sig för det första på sjelfva namnlydelsen, sedan äfven på handlingarnas uppgift, hvar dessa rätter voro att sökas. De upplysningar, som dessa handlingar äfvensom de af oss nu ofvan använda källorna för öfrigt gifva rörande dessa rätter, äro, att i den svenska tionderätten biskopens del i tionden utgick icke „in natura“, såsom i den finska rätten, utan redan mycket tidigt blifvit förvandlad till en uppbörd i smör, samt att i den svenska matskottsrätten, hvar den äfven egde rum, den kännetecknande skatten för den

äfven utgick i smör till skillnad från den finska matskottsrätten, hvars kännetecken var, att matskotten utgjordes i råg. Det utmärkande för såväl den svenska tionderätten, som den svenska matskottsrätten var således i sjelfva verket blott en smöruppbörd, för den finska såväl tionde- som matskottsrätten deremot en råguppbörd. Genom uppinärksammande af detta förhållande, äfvensom särskildt af den egendomligheten, att den ursprungligen äfven inom den svenska rätten in natura, d. v. s. i råg, biskopen tillkommande delen af tionden blifvit förbytt inom denna rätt till en motsvarande smöruppbörd, men deremot bibehållen inom den finska rätten, har Porthan i sammanhang med sitt omnämnande af dessa rätter uttalat en ännu djupare gående grundtanke rörande dessa rätters uppkomst. På grund af anförda förhållanden rörande dessa rätter har han nämligen yttrat: „Unde patet, Fennos agriculturæ magis, colonos autem Svecos rei pecuariae, avito Helsingorum more, operam dedisse“¹⁾.

För vår del ha vi intet skäl att anse denna Porthans slutledning origtig. Tvärt om synes denna åsigt bekräftas af förhållandena till och med från en långt senare tid än den, hvarom här är fråga²⁾. Men om sålunda en olika kultur hos hvardera språknationaliteten i grunden bestämt dessa nationaliteterna motsvarande rätternas kännetecknande skatteförhållanden, huru skall man då förklara, att smörmatskotten, som ju ock utgjorde ett kännetecken för den svenska

¹⁾ Se ofvan sid. 10 anm.

²⁾ Några antydningar om förhållandena under 1500-talet vilja vi här gifva. — Om jordbruket i det inre Finland heter det i en undervisning om skattens upptagande i Nyslotts län 1543 (Statsarkiv., vol. 6143 fol. 1), att det uti nämnda län „äre inge årlige eller stadige sädes åkrar som uti Tavestland eller annorstädes uti Finland, utan invånarne måste bruka skogen och hugga svedjeland — —“. Sjelfva skattetiteln var här korn. — Såsom en skatt på ladugården förekom det s. k. komålsmöret. — I en undervisning i vol. 6 om utgörandet af denna skatt från Hollola socken säges det: „och äre ther ganska få bönder som köör hafua till“ Jemf. äfven framdeles undersökningen om komålsmöret.

rätten och således äfven för den svenska nationaliteten och kulturen, påträffas dels sporadiskt inmängd med råg-matskotten, dels ensamt herskande på en hel mängd områden, hvars befolkning dock icke med minsta skäl kan antagas varit af svensk nationalitet. En förklaring för detta förhållande vore väl den, att gränserna för språknationaliteterna under tidernas lopp möjligen i en del trakter kunnat undergå förändringar, i detta fall till fördel för den svenska nationaliteten, hvarvid då de nya kolonisterna skulle medfört till sina nya boningsplatser sin gamla sed, att betala kyrkoherden smör i hans matskottsrenta, under det deremot sjelfva den svenska tionderätten, såsom egande karakteren af ett engång genomfördt skattesystem, fortfarit att innehafva sina engång genom nationaliteten fastställda gränser, äfven om nationalitetens gränser sedermera förändrades ¹⁾. Men äfven om detta

¹⁾ Såsom vi ofvan nämnt, blefvo inbyggarna i Karelen och Norra Österbotten 1329 påbjudna att erlægga tionde, men först under biskop Hemmings tid bestämdes närmare, att denna tionde skulle utgöras enligt en bestämd stadga. Först från denna tid kan således den „karelska“ rätten, såsom utmärkande ett särskildt sätt att utgöra tionde, dagtecknas. Men enligt samma princip, som blef gällande i afseende å tiondeuppbörden i denna stadga, finna vi att tavasterne redan lång tid förut erlagt sin tionde. När denna hos dem blifvit påbjuden, veta vi icke, men redan 1329 påbjudas inbyggarna i Savolaks, att vid sin tiondes erläggande iakttaga samma ordning, som tavasterne följde, och då tvisten om det s. k. fjerde skinet pågick mellan allmogen i Tavastland och biskoparne i Åbo, intyga vittnesmän 1331 (*Porthan*, *Chron.*, sid. 166, anm.), att striden fortgått „ad viginti quattuor annos vel circa“, och att biskopen redan då, när biskop Magnus i följd af några härjningar, som rysarne anställt i Tavastland, efterskänkte det fjerde skinet tillsvidare, varit i lön besittning af detsamma „a tempore cujus in contrarium non extat memoria“. Den princip för biskopstiondens utgörande, som erhöll sitt uttryck i nyssnämnda sänja (karelarna skulle enligt densamma erlægga 2 hvitskinn af hvarje rök) hade sålunda redan långt tidigare blifvit tillämpad i afseende å biskopstiondens utgörande af tavasterne, och vi finna samma princip äfven tillämpad i afseende å kyrkotiondens utgörande enligt underrättelser om denna från medeltidens senare tidskifte. När tionden begynt upptagas i sydvästra Finland har man icke någon närmare underrättelse om, men helt visst utgick den här tidigast från hela Finland. När den svenska rätten här uppkommit, d. v. s.

på någon ort kunnat vara fallet, otroligt torde det väl ändå varit, att endast den svenska nationaliteten under dessa tider skulle utbredt sig, för att sedermera draga sig tillbaka till de gränser, den nu har, och omöjligt är det i alla fall att på detta sätt förklara, huru t. ex. hela Loimjoki socken, eller S:t Mårtens socken kommit att tillhöra svensk matskottsrätt uteslutande, då man får antaga, att dessa båda socknars inbyggare aldrig under denna tid varit svenskar. Men om äfven förhållandet med dessa socknar, äfvensom med Somero och en del af Pöytis, lemna öppen plats för hvilken antaglig förklaring som helst, synes dock en förklaringsgrund rörande den svenska matskottsrättens utbredning på orter af finsk tionderätt, der den nämligen förekommer sporadiskt blandad med den finska matskottsrätten, ha en om och aflägsen anknytningspunkt i innehållet af en urkund, som Porthan sjelf meddelar. Denna urkund är Erengisle Anderssons bref om Sexu utmark. Af detta brefs innehåll synes man nämligen få sluta till, att den svenska rätten med sin smöruppbörd redan mycket tidigt blifvit ansedd fördelaktigare än den finska rätten med sin uppbörd af råg. Äfven Porthan har på grund af denna urkund häntydtt på ett sådant då för tiden i landet rådande medvetande ¹⁾, hvilket medvetande i förevarande urkund gifvit sig ett sådant uttryck, att, om det äfven icke torde få betraktas såsom innehållande en uttrycklig lagbe-

när biskopen begynt att här uppbära den honom tillkommande delen af rågtionden med smör, kan icke bestämmas. I den del af Nyland, som fördes till Wiborgs slottslän, blef detta sätt att uppbära biskopstionden infördt genom biskop Bengt 1331 (se ofvan kon. Magnus bekräftelsebref af s. å.), men näbbskatten synes här, om man får döma efter förhållandena under 1500-talet, ersatt biskopens uppbörd af såväl råg som korn, hvilken slags uppbörd äfven befinnes tillämpad i det öfriga Nyland och i södra Österbotten. Då sjelfva smörpersedeln, såsom vi framdeles skola visa, såsom en skattepersedel inom presträntan först synes blifvit upptagen inom kustsocknarna närmast Åbo, torde man äfven få antaga, att den svenska rätten och dess skattesystem fått der sitt första upphof.

¹⁾ — — — „ita ut magis proficuum Coronæ visum fuisse hoc jus existimes?“ *Chron.*, sid. 269, anm.

stämning, det dock måste anses tala om ett allmänt tillämpadt bruk, att i enlighet med antydda medvetande på nyodlingar äfven inom den finska rättens skatteområde införa en uppbörd i den svenska rättens räntepersedel. Erengisle Andersson förklarar nämligen i ofvannämnda bref, att han med den fullmakt, han eger af konungen, öfverlåter åt H:r Elavus, kanik i Åbo, rättigheten att ånyo upptaga och till odling bringa en utmark („silvam qvadam“), benämd Sexu i Rusko socken, med vilkor, att denna utmark i afseende å sin skatteränta skulle läggas under *svensk rätt, liksom andra utmarker, som ånyo upptagas*. Såsom skatt skulle af godset utgå till kronan 4 marker smör årligen, förutom allt det öfriga, som deraf borde utgå enligt gammal häfd (med häfd antagligen menadt den ortens, der godset låg?) ¹⁾.

Då Rusko kapellgäll på sin ena sida, härvid äfven mot kusten, begränsas af socknar, som uttryckligt äro angifna tillhörande finsk (tionde-) rätt, och äfven på dess andra sida socknar tillstötta, hvilka enligt de bestämmingar, vi ofvan angifyt om tionderätterna, tillhöra finsk rätt, samt dertill ännu på grund af uppgift om dess egen tiondeuppbörd är af nyssnämnda rätt, är det icke tänkbart, att uttrycket den svenska rätten i nyssanförda brefs sammanhang kunnat beteckna den svenska rätten i denna mening. Den svenska rätten i detta sammanhang måste därför fattas såsom blott en beteckning af de ränteförhållanden i allmänhet inom den svenska rättens skattesystem, hvilka man såsom fördelaktigare ville tillämpa äfven inom områden, der sjelfva tiondeuppbörden kunnat vara annorlunda än i den egentliga svenska rätten. Ett liknande exempel på användandet af begreppet „den svenska rätten“ är i sjelfva verket den nu föreliggande frågan om den svenska matskottsrätten, som i 1500-talets räkenskaper förekommer helt kort benämd „den svenska rätten“, men som blott eger ett kännetecken gemensamt med den egentliga svenska rätten, den af oss s. k. tionderätten, d. v. s. känne-

tecknet matskottens utgörande i smör, icke de öfriga kännetecknen, näbbskatten och tiondens fördelning i tvänne delar. Rättast bör uttrycket „den svenska rätten“ i detta bref derför fattas såsom om det hade stått „den svenska rätten“, såsom den svenska matskottsrätten äfven någon gång förekommer benämd ¹⁾. Att den i brefvet nämnda „den svenska rätten“ måste förklaras i denna mening, tyckes oss äfven brefvet sjelft antyda, ty det heter der icke helt kort om godt „den svenska rätten“, utan den svenska rätten, „*quoad exhibiciones exhibendas*“, eller såsom uttrycket utförligt lyder: „*subjiciens eam (sc. silvam) juri Swevico, quoad etc.*“. Dessa ord synas oss nämligen uttryckligt tillkännagifva, att det icke var meningen att underkasta godset den svenska rätten i sin helhet, utan blott dess enskilda räntepersedel. Denna förklaring hade då äfven sin bekräftelse deri, att de i brefvet derefter följande orden innehålla bestämmelsen, att godset skulle läggas under årlig utskyld af 4 marker smör, jemte det, som enligt gammal häfd af detsamma skulle utgå.

Den svenska rätten, som enligt hvad man får antaga, vid sin uppkomst varit inskränkt till den svenska nationaliteten och fått sitt upphof på grund af dess kulturförhållanden, har sålunda åtminstone vid nyssnämnda brefs dagteckning i afseende å sin räntepersedels karakter blifvit tillämpad på och stäld i sammanhang med kolonisationsförhållanden äfven utom denna nationalitets och dessa kulturförhållandens egentliga område. Måhända hade äfven den svenska matskottsrättens egendomliga utbredning under 1500-talet på en del orter i förhållande till sin tionderätts haft sin orsak i ett liknande sträfvande, att på nyodlingar äfven inom finsk

¹⁾ Till de många exempel, som ur vol. 6 kunna framhettas och ofvan blifvit framlagda om detta, vilja vi ännu lägga följande anteckning ur Nummis (S:t Karins) matskotts- och tiondereg. för 1550 (vol. 529, Statsarkiv). Här heter det fol. 11: Försth är vetandis att [i] förde Soken är tweggia handa Renthe som kallas Svensk oc finsk, och aff Svensk Renthen wtgörrs mascott Smör efter mantaletd“ etc. — — — „Men Bönderne aff finsk Retten göra“ etc. — — „Men vtaff tiende Roghen aff Svensk och finsk Retten bytis i tre delar“ etc. — — —

¹⁾ Jemf. Y. Koskinen, Tutk. maanom. seik. etc., sidd. 33—34.

tionderätt, söka införa den svenska matskottsrättens upp-
bördsersedel i stället för den på orten sedvanliga, som var
råg. För ett sådant antagande tyckes tala det egendomliga
förhållandet, att den svenska och den finska matskottsrätten,
der de förekomma tillsammans inom samma socken, icke före-
komma hvar och en hänvisade till egentligt särskilda områ-
den för sig, utan i sporadisk omblandning med hvarandra,
hvarvid man dock genast öfverraskas af att påträffa den
svenska matskottsrätten företrädesvis vid utkanterna af sock-
nen eller ock vid kusten, icke i större mängd i socknens
egentliga kärna, der deremot i stället den finska matskotts-
rättens egentliga område är. Detta är i hufvudsak fallet i
alla ofvannämnda socknar, som äro delade mellan dessa mat-
skottsrätter, äfven i de socknar, der, såsom vi nämt, den
svenska matskottsrätten synes motsvara sin tionderätt. Den
förklaringen af detta egendomliga förhållande rörande den
svenska matskottsrätten synes oss därför icke vara sökt, om
vi vid denna tolkning följde den hänvisning, som nyssnämnda
brefs innehåll ger. Visserligen gäller Erengisle Anderssons
bref blott räntan till kronan, och har den svenska rätten
„quoad exhibiciones exhibendas“ derigenom blott afseende på
skatteförhållandena till denna, hvaremot blott underrättelser
om räntan till biskop och presterskap för oss i närvarande
sammanhang ha vikt. Icke heller var matskotten någon af
kronan hvarken påbjuden eller upptagen skatt, och den har
således icke heller kunnat vara inbegripen i nyssanförda
„exhibiciones exhibendas“, hvilket äfven den i brevet ingå-
ende specifikationen öfver de skatter, som skulle af godset
utgå, tyckes antyda, ty i motsatt fall hade ju äfven den deri
måst särskildt blifvit nämnd, utan var en redan sedan älsta
tider tillbaka presterskapets enskilda, om än lagstadgade
uppbörd, en skatt, som utgjordes af församlingen till dess
kyrkoherdes underhåll. Men äfven om man därför icke egent-
ligen skulle tyckas vara berättigad, att i afseende å den
svenska matskottsrättens utbredning draga någon slutled-
ning från anförda förhållande vid kronans tillvägagående, att
på nyodlingar införa den svenska smörräntan, torde dock

böra medgifvas, att om styrelsen engång begynt i enlighet
med sin insedda fördel, att, begagnande tillfället, der det lät
sig göra, införa den svenska rättens räntepersedel på om-
råden, som härtills icke synas erlagt densamma, äfven pre-
sterskapet helt visst skulle söka att på samma sätt se sin
fördel till godo. Medger man detta engång, så måste man
äfven medge det, att äfven för presterskapet icke fanns
lämpligare tillfälle under denna tid att förverkliga detta
sträfvande än på nyodlingar. Här förelåg nämligen från
fordom intet häfdvunnet bruk. Det var därför ock lätt,
att här tillämpa nyare, insedda bättre ekonomiska principer.
Och så mycket mer måste ett sträfvande af denna art
rigtat sig just på sådana områden, som häfden, der den
engång fått insteg, sällan under medeltiden bröts och i
sjelfva verket icke ens var så lätt att bryta. Dess helgd
åberopade man ständigt såsom en lag, när det så var af nö-
den, och man var äfven van att respektera den såsom sådan.
För nya principer hade man plats blott der, hvarest icke
gamla, häfdvunna förhållanden funnos, som stötte emot. Kan-
ske ingestädes har denna häfd under denna tid haft en så
stor betydelse, som i afseende å skatteförhållandena. Den
torde i detta afseende med hufvudparten bidragit till, att
taflan öfver skatteförhållandena under 1500-talet blifvit så
mångskiftande. Den förklaringsgrund i afseende å det egen-
domliga vid den svenska matskottsrättens utbredning i för-
hållande till de olika tionderätterna, hvilken vi i enlighet
med dessa förhållanden kunnat framställa, är, att den sven-
ska matskottsrätten i afseende å sin utbredning inom sock-
nar, som äro delade mellan matskottsrätterna, men höra till
finsk tionderätt, måhända följt samma lag, som äfven gifvit
åt den svenska rätten „quoad exhibiciones exhibendas“ dess
utbredning utanför den svenska nationalitetens ramar. Att
äfven andra förhållanden dervid kunnat vara medverkande, är
härigenom icke uteslutet. Ty för gifvet antaga vi, att i Loim-
joki, S:t Mårtens, Somero och största delen af Pöytis
socken, i hvilka alla smörmatskott utgår, någon af dessa
andra särskilda orsaker betingat nyssnämnda oväntade förhål-

lande, möjligen öfverenskommelser, möjligen äfven särskilda, okända påbud, förhållanden hvilkas karakter det är omöjligt att närmare bestämma.

I nära sammanhang med den svenska rättens skattesystem står äfven uppbörden af det s. k. komålsmålet, äfvensom af qvicktionden. Komålsmålet var en tiondeafgift för afkastningen af ladugården och utgick med 1 mark smör för hvarje mjölkande ko, som bonden egde, samt med $\frac{1}{2}$ mark för hvar gallko. Det var kyrkoherdens enskilda uppbörd ända till 1556, då det jemte matskotten indrogs till kronan ¹⁾. Om denna skatt säger Tengström ²⁾, att den otvifvelaktigt allt ifrån kristendomens införande i Finland blifvit till presterne erlagd, men tillägger derjemte, att denna uppbördsersedel „först ingick i det s. k. matskottet, eller den tidens apparatus“. Detta sistnämnda torde icke varit fallet. Matskotten såsom skatt betraktad, synes varit en bestämd skattetitel, som öfverallt, der den utgick, utgått på ett särskildt sätt. Det uppgifves ock, att matskotten först blifvit i Finland införd genom biskop Ragvald I, men tiden för komålsmålrets första upptagande synes sträcka sig längre tillbaka. Under 1500-talet har det en lika säregen utbredning, som matskottssmålet. Orsaken till denna utbredning synes vara densamma, som vi ofvan framhållit vid fråga om matskottens utgörande, att de äldsta skatternas karakter på olika orter synes varit betingade af befolkningens olika kulturförhållanden, äfvensom förmåga att utgöra, hvarigenom inom de trakter af Finland, som först kommo under svenskt välde, det ena skatteförhållandet helt naturligt uppkom vid sidan af det andra och genom häfdens helgd sedan blef bestående; först småningom, när väldet vunnit mera utsträckning och stadga, blef ett likformigt system tillämpadt, så vidt kulturförhållandena tillåto det. Den egendomliga ut-

¹⁾ Arwidsson, Handl., IV, sid. 241 f.

²⁾ Tengström, Prest. tjenstg., I, sid. 270.

bredning den svenska matskottsrätten har på en del orter kan endast låta förklara sig på detta sätt. Äfven förhållandet med komålsmålrets utbredning synes blott kunna förklaras enligt samma grund. Denna utbredning är öfverallt densamma som den svenska matskottsrättens, utom i *Eura*, *Ulsby*, *Kumo*, *Hvittis*, *Kalliala* och *öfre Sastamala* socknar, i hvilka den liksom föröfrigt i hela öfre Satakunda, i Tavastland och Savolaks utgår af alla bönder för hvarje ko de ega ¹⁾. På orter i sydvästra Finland, der rågmatskott utgjordes, utgick denna skatt icke, undantagande i ofvannämnda socknar. Af detta synes, att äfven denna skatt först blifvit erlagd af de svenska kolonisterna i sydvästra Finland, och att den till en början äfven varit inskränkt till deras område, men sedermera blifvit utbredd här enligt samma lag, som betingat den svenska matskottsrättens utbredning utom området för den svenska tionderätten eller nationaliteten ²⁾. Men öfverraskande är dock att finna, att den dervid icke på alla orter följt sin matskottsrätts utbredning, utan i nämnda socknar lemnar densamma bakom sig och utgår äfven från den finska matskottsrättens område. Af hvilka orsaker detta skett är naturligtvis omöjligt att bestämma ³⁾.

¹⁾ Statsarkiv., vol. 6. Blott om komålsmålet från Hauho socken ha vi funnit antecknad, att det der utgjordes med 1 mark smör eller 6 penningar.

²⁾ Anmärkningsvärdt är, att äfven denna skatt, såsom Tengström på nyssanförda ställe nämner, har sin motsvarighet ibland de äldre svenska skatteförhållandena blott på området för den gamla helsingelagen, som ensam bland Sveriges landskapslagar talar om „qvicktund eller smörmalae“ (se ofvan).

³⁾ Samtidigt som matskottssmålet påbjöds att utgöras af inbyggarna i norra Österbotten, blef äfven komålsmålet påbjudet att derstädes utgå med 1 mark smör „eller dess värde“. — Antagligen var det då redan vanligt, att det utgick från den öfriga delen af landskapet enligt samma ordning, som det utgår derstädes vid början af 1500-talet, d. v. s. med 1 mark smör af hvarje mjölkande ko och $\frac{1}{2}$ mark af hvar gallko. — I den samtidigt utfärdade stadgan för presträntans utgörande i Karelen, omnämnes komålsmålet icke och synes vid början af 1500-talet icke heller blifvit utgjord hvarken i Karelska rätten i Itimä socken eller öfverhufvudtaget i Karelen.

I afseende å qvicktionens eller som den under 1500-talet kallas småtionens samband med den svenska rätten ha vi antecknat, att öfver allt „der smörmatskott utgörs, görs ingen småtion utan af lamm“¹⁾. „Qvicktionen“ omnämnas redan 1369²⁾ såsom utgående i den finska rätten och under 1500-talet utgöres den derstädes efter den i allmänna landslagen förekommande beräkningsgrunden i penningar med 4 penningar för hvart föl, 2 penningar för hvar kalf och 1 penning för hvart lamm m. m.³⁾. Att denna tionde skulle blifvit utgjord inom den karelska rättens område, d. v. s. i Tavastland, Savolaks och Karelen, gifva handlingarna ingen underrättelse om.

Med redogörelsen af dessa tvänne sistnämnda skatteförhållanden hafva vi slutfört vår undersökning om rätterna i samband med skatteförhållandena; ty på grund af andra skatteförhållanden än de, som ofvan blifvit anförda, kan icke en karakteristik af desamma ske. Hvad vi ofvan framhållit rörande dem, att de blott på presträttigheternas område låta särskilja sig från hvarandra, torde härigenom vara ådagalagt. De utmärka i detta afseende områden för olika sätt att utgöra spanmålstionen till biskopen och kyrkan, hvarvid den svenska och den finska rätten synas motsvara den svenska eller den finska nationaliteten vid en tidpunkt, när dessa rätter, eller dessa olika sätt att utgöra tionden uppkommo. Men derjemte finner man äfven den svenska rätten i afseende å sin räntepersedels natur utsträckt mer eller mindre till den egentliga finska rättens område, hvarigenom nya områden, äfven bärande dessa rätters namn, uppstodo, med gränser till en del mycket olika de förras. Det är icke mera så mycket nationaliteten, som bestämmer dessa gränser, utan ekonomiska principer, som söka att vindicera åt den svenska rättens räntepersedel ett större område. Huru denna vindi-

¹⁾ Statsarkiv., vol. 6, under Korpo socken.

²⁾ *Porthan*, Chron., sid. 306, anm.

³⁾ *Jemf. Tengström*, Prest. tjenstg., I, sid. 285.

kation försiggått, är naturligtvis omöjligt att närmare afgöra, då handlingarna derom tåga, men rörande den svenska matskottsrättens utbredning på en del trakter i sydvästra Finland och Satakunda hafva vi dock på grund af en viss antydning vågat framkasta den förklaringen, att denna utbredning skulle stått i samband med landets tilltagande uppodling genom kolonisation, svensk eller finsk. Den egendomliga utbredning, som denna matskottsrätt på dessa trakter eger, gör detta antagande sannolikt. Men jemte det den svenska matskottsrätten sålunda på en del orter synes angifva kolonisationens utvidgning, angifver den äfven på samma gång, förutsatt, att de äldsta skatteförhållandena, till hvilka dessa ifrågavarande höra, utvecklats sig omedelbart ur kulturförhållandena samt att åt tillämpningen af nya principer lemnats plats blott der, hvarest inga äldre, häfdvunna förhållanden förefunnos, -- de trakter, der det svenska väldet i förening med kristendomen först vunnit stadga och tillväxt i landet.

Men ehuru vår egentliga karakteristik af rätterna i och med detta vore slutförd, återstår för oss dock ännu, att nämna några ord om den tolkning, som i tillvaron af dessa rätter (den svenska och den finska) velat spåra en skeende tillämpning i samband med dem af vissa rättsliga sedvänjor, som skulle varit egna för de olika nationaliteterna. Stöd för en sådan sammanställning af dessa rätter med en fråga om tillämpade rättsbruk äro, såsom vi nämndt, å ena sidan det medelbara förhållandet, att man icke kan uppgifva, enligt hvilka former Finlands rättsväsende gestaltat sig, innan allmänna landslagen blef gällande, äfvensom å andra sidan det förhållandet, att skilda ting befinnas hafva hållits med hvardera rätten i samma socken.

Huru frågan om tillämpade olika rättsbruk i sammanhang med nationaliteterna egentligen bör besvaras, torde vara svårt att säga, då någon ordnad rättsskipning näppeligen under den första tiden efter eröfringen i landet torde förkommit. Men hvad olika *ting* i de olika *rätterna* (den svenska och den finska) beträffar, så har af de uppgifter, som

Porthan m. fl. författare meddelat, till fullo framgått, att dylika ännu mot slutet af 1400-talet förekommit. Då en tillämpning vid dem af olika rättsbruk då mera icke är tänkbar, äfven om ett sådant förhållande tidigare kunnat vara fallet, lemna vi äfven denna fråga derhän, för att i stället sysselsätta oss med, huru dessa ting möjligen uppkommit och huru dessa tingsdistrikt gestaltat sig.

Af de urkunder, som blifvit uppbevarade rörande förhållandena vid dessa ting, framgår, att en territoriell eller språklig indelning legat till grund för dem. Såsom nya bidrag till frågan om dessa ting ha vi antecknat, att i Vemo socken ¹⁾ ännu så sent som 1555 höllos skilda *vinter-, sommar- och höstting* med „svensk rätten“ och „finsk rätten“, hvarvid domhufvanden var densamma, men nämnden var olika. I saköreslängden, i hvilken beskaffenheten af de mål, som förevarit vid dessa ting, är angifven, är ingen olikhet i afseende å rättsbruk skönjbar ²⁾. För öfrigt förekommer Vemo socken ofta administrativt fördelad i „Vemo finsk“ och „Vemo svensk socken“, hvilken indelning åtminstone i allmänhet motsvarar den nyssnämnda indelningen i svensk och finsk rätt ³⁾. Då i Vemo svensk socken vintertinget enligt en saköres räkenskap 1559 ⁴⁾ hölls den 21 januari och vintertinget i Vemo finsk socken följande dag (den 22 s. m.), äfvensom vårtinget i Vemo finsk socken den 10 maj och i Vemo svensk socken den 11 s. m., i hvardera socknen med olika nämnd, framgår äfven här, att en territoriell indelning

¹⁾ I Vemo socken hölls äfven 1447 häradsting med allmogen af „svenska rätten“. *Arwidsson*, *Handl.*, III, sid. 95. Jemf. härmed Y. Koskinens uttalande (se ofv. sid. 16 anm.). — Några enskilda omnämnanden af den svenska och den finska rätten i Vemo, Pemar, Rimito och Hallo socknar, dels i sammanhang med ting, dels med skatteförhållanden, förekomma äfven i Birger Trolles skatteräkenskap för Åbo slott 1463—1464, tryckt i „*Bidr. till Finlands hist.*“, utg. af R. Hausen, sid. 323 ff.

²⁾ Statsarkiv., vol. 592.

³⁾ Jemf. hvad vi ofvan yttrat om förhållandet öfverhufvud rörande tionde- och matskottsrätterna i Norrfinland.

⁴⁾ Statsarkiv., vol. 810.

legat till grund för de olika tingens förekomst, hvarvid tinget med allmogen i den ena delen af socknen, som kallades Vemo finsk socken eller motsvarade finska rättens område, hållits ena dagen, och tinget med allmogen i den andra delen, som gått under namnet svensk socken och motsvarade den svenska rättens område, den andra dagen. Ett liknande förhållande eger äfven rum i Nykyrko socken, hvilken administrativt är delad i tvänne delar: Nykyrko socken Hallo eller Mennes län och Nykyrko socken Pettes län; den förra motsvarar den finska rätten, den senare den svenska ¹⁾. Äfven här höllos tingsterminen 1555 skilda vinter-, sommar- och höstting, med olika nämnd i hvardera länet ²⁾.

Ifrån hvilken tid denna territoriella indelning förefunnits, är svårt att bestämma. Hade den såsom tingsdistriktens namn i Vemo socken vilja gifva tillkänna, eller såsom antydda motsvarighet mellan rätterna och länen i Nykyrko synas antyda, uppkommit på språklig grund, så torde den varit mycket gammal. En likadan häntydning på ett sådant gammalt språkligt ursprung för dessa tingsterritorier, är äfven förhållandet, att i Töfsala socken 1380 ting hållits med „Thöuesala snaekkiolagh“ ³⁾, hvilken indelning, om den är af samma art, som den i de norrländska landskapen förekommande indelningen i skeppslag, tyckes angifva förefintligheten sedan äldre tid af en svensk befolkning med ad-

¹⁾ Vi ha funnit detta på grund af en jämförelse af byarne i länet med rättens. (Statsarkiv., voll. 593 och 585). Nykyrko liksom äfven Vemo administrativa socken är till sin gräns något olik Nykyrko äfvensom Vemo ecclesiastika socken. En sådan olikhet är föröfrigt ganska vanlig äfven i afseende å de öfriga socknarna. Om en *öfverensstämmelse* mellan rätterna, hvilka äro en indelning af den ecclesiastika socknen, och de administrativa länen kan man därför icke tala, men väl om en *motsvarighet* i detta afseende, ty den svenska rättens byar höra såväl i Vemo som Nykyrko till det ena af de administrativa länen.

²⁾ Statsarkiv., vol. 592.

³⁾ *Arwidsson*, *Handl.*, II, sid. 10. Jemf. *C. G. Styffe*, *Skandin. und. unionstiden*, 2dra uppl., sid. 323, anm.

ministrativ indelning på kusten af sydvestra Finland ¹⁾). Men hade sålunda till grund för de olika tingsdistrikt, som man betecknat med benämningarna den svenska och den finska rätten, legat en gammal territoriell indelning på grund af språkliga förhållanden, då är det äfven troligt, att åtminstone under den äldsta tiden olika rättsliga sedvänjor i dessa tingsdistrikt kunnat finna uttryck.

Emellertid äro dock dessa tingsdistrikt orätt betecknade med namnet „rätter“, ty om äfven den svenska och den finska tionderättens område synes motsvara den svenska eller den finska socknens eller „rättens“ tingsdistrikt ²⁾, så sammanfalla de dock icke, utan den *administrativa sockne-indelningen* är tingsdistriktens. Äfvenså förekomma icke under 1500-talet åtminstone i en del öfriga socknar, hvilka äro delade mellan olika rätter, olika ting med de olika rätterna. „Rätten“ bör därför strängt särskiljas från tingsdistriktet, äfven om förhållandet i Vemo socken, att olika ting här uppgifves hafva blifvit hållna med de olika rätterna, gifvit upphof åt tingsdistriktets benämning efter rätten, och hvardera möjligen äfven engång framgått ur gemensamma grundförhållanden.

Hvad uppgiften i landsrättens dombref af 1446 den 29 april (tryckt i Åbo tidn. 1785, Bih., sid. 69 ff.) beträffar, att Hinza i Mäkis (= Mäkkylä? landtmäterikontorets kartverk) och hans kompani i finska rätten i Lundo socken kårade till Michel Kägetys (= Käetty?) och hans kompani i svenska rätten i samma socken, bör det märkas, att det här icke är fråga om olika ting inom samma socken med allmoges af olika tingsdistrikt, utan om de egentliga „rätts“-distrikten. Tvisten gälde några utångar och mossar, hvilka den senare af ofvannämnda parter ville tillägna sig trots en landssynerätts dom

¹⁾ Den åländska ögruppen synes äfven räknats till de områden, som skulle utgöra ledung.

²⁾ Tingsdistriktets sammanställning med matskottsrättens område passar icke alls, så vida icke matskottsrättens och tionderättens områden sammanfalla. Jemf. härmed hvad vi yttrat om rätterna i Norrfinland.

af 1437 till den andra partens fördel, hvarvid såsom gränsrår mellan parternas egor bevistes och dömdes dessa „gamla“ rår, som besvuros vara „rätte rår mellan svenska rätten och finska rätten“: „Riamäki“, „Kirstonkallio“, „Lächtehenmäkj“ och „Heystonmäkj“ ¹⁾. Den rålinie, som dessa råpunkter bilda, går utmed gränsrån mellan Brunkala kapell och Lundo socken från det ställe, der denna rå träffar Järvenjoki å („Höystinmäki“ råpunkt; = Heystonmäkj?), söderut till rånns första krökning („Lächtemäki“ råpunkt; = Lächtehenmäkj?) samt möjligen derifrån till den andra krökningspunkten (Kirstonkallio råpunkt?), hvarefter den skulle något skilja sig från socknerån mot Brunkala och gå rakt ned till trakten af Sikilä hemman, vester om hvilket „Ritamäki“ råpunkt (= Riamäki?) påträffas ²⁾. Såsom man finner, ligger Mäkkylä något söder eller sydvest om denna rålinie, Käetty nordligare, men öster om densamma. Till svenska rättens område hörde sålunda egorna och byarna öster om denna rålinie, till finska rättens egorna vester och söder derom. Denna utbredning befinnes noga öfverensstämma med den svenska och finska matskottsrättens utbredning i Lundo socken under 1500-talet. Käetty by med alla öster om nämnda rålinie ligande byar (Brunkala kapell hörde till Lundo) föras till svensk matskottsrätt, medan den finska matskottsrättens område vidtager litet norr om Mäkkylä och omfattar hela mellersta och södra delen af socknen ³⁾. Någon befolkningens i de olika byarna nationalitets-olikhet kan icke hafva legat till grund för denna indelning, (Lundo socken tillhör äfven finsk tionderätt), liksom den svenska matskottsrättens utbredning

¹⁾ Af handlingen tyckes och framgå, att Mäkisborne tillhört Piikkis härad och Kägetysborne Masko härad („Mäkesboa nämpde VI män aff Picke Häradhe, ther the tillhöra, ok Kägetys ok hans kompani nämpde siäx män aff Masko Häradhe, ther the tillhöra“).

²⁾ De ofvannämnda råpunkterna hafva vi funnit angifna på en karta öfver „Tammentaka samfällighet“ från 1770-talet på Landtmäteri-öfverstyrelsens kontor. Någon råpunkt „Kirstonkallio“ upptager den icke.

³⁾ Jemf. registret öfver smörmatskott och komålsmör från Lundo socken, vol. 634; Statsarkiv.

icke heller är betingad af nationalitetsförhållanden, men det är dock öfverraskande, att finna här bestämda, sammanhängande gränsrår, dragna mellan de båda rätterna, såsom det tyckes, öfver hela socknen, så att en stor del deraf, den del, som ligger in mot landet, blir afskuren från den synbart mera bebyggda och odlade delen af socknen, och förd till svensk rätt ¹⁾. Detta är så mycket mer öfverraskande som på en del orter, såsom vi nämt, de båda matskottsrätterna påträffas sporadiskt omblandade, till och med så omblandade, att byar finnas, i hvilka en del hemman erlagga rågmatskott, en annan del smörmatskott. Förmodligen står dock tillkomsten af denna rålinie i Lundo socken mellan de båda rätterna i sammanhang med det egendomliga förhållandet, att i hela Pöytis socken (undantagande Yläne kapell), till hvilken Lundo socken med sin svenska matskotts rätt gränsade, äfvensom i S:t Mårtens socken och i Loimjoki endast svensk matskotts rätt råder. Huru detta egendomliga förhållande uppkommit, är, såsom vi redan antydtt, omöjligt att förklara. —

¹⁾ En antydning om, att utmarkerna i sydvestra Finland hört under svensk rätt, tyckes äfven framgå af ordalydelsen i landssynerätts-domen af 1474 rör. raskilnaden mellan Paymala by och Sigrela gods (se ofv.). Det heter nämligen här: „Tha fwnno wij forscriffne XII sokna syne men swa aer aeaereu Lauer met sith selskap haffde giort en nyan raa j Raya kangare olaglica vidh then raaen, som skiller ath Finske retthen ok swenske retthen, och annan ny raa j Joronkulla ok olaglica, swa ath met thenne orette raar skore the Sigrela alt utmarker utaff“.

En karteckning, åskådliggörande flere af dessa ofvan berörda förhållanden, särskildt matskottsrätternas utbredning i sydvestra Finland, äro vi af flere skäl icke nu i tillfälle att meddela, ehuru detta varit vår afsigt. Måhända skall en sådan dock framdeles blifva offentliggjord.